

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

BERTÓK LÁSZLÓ versei 97

ROLAND BARTHES: A szerelmes Én (*Beszédtöredékek a szerelemről – részletek*) 100

MÁRTON LÁSZLÓ: Második álom (*elbeszélés, II.*) 107

KOVÁCS ANDRÁS FERENC verse 116

NÉMETH GÁBOR: A Semmi Könyvéből (*regényrészlet*) 117

*

PARTI NAGY LAJOS: Ibusár (*hangjáték*) 125

TANDORI DEZSŐ: Szabadiskola (4. Kosztolányi-kettős) 139

ZALÁN TIBOR verse 151

BERTA PÉTER verse 152

RUGÁSI GYULA: XX. századi freskó (*Határ Győző írói életműve 1956-ig, II.*) 153

PAPP ISTVÁN: Siralomvölgy kegyelem nélkül (*Bekezdések az Aranysárkányhoz*) 163

GYERMÁN JÚLIA versei 167

DANYI MAGDOLNA: Hasonlattípusok Pilinszky János költészetében (*IV., befejező rész*) 168

BAGOSSY LÁSZLÓ: Inkább az angyal (*Németh Gábor Angyal és bábu című kötetéről*) 175

*

THOMKA BEÁTA: A befogadás kihívásai, 10. (*Grendel Lajos: Thészeusz és a fekete özvegy*) 178

KÓRÖSI ZOLTÁN: Mi az, hogy nagyregény? (*Grendel Lajos: Szakítások*) 182

PÓR PÉTER: Danyi Magdolna: Rigólesen 188

MÉHES KÁROLY: Pusztai Zoltán: Önarckép varjúval 191

1992

FEBRUÁR

A Jelenkor Kiadó készülõ könyvei:

Radnóti Zsuzsa: A próféta színháza (*tanulmány Füst Milánról*)

megjelenés: 1992. tavasz

Milorad Pavic: A tüsszögõ ikon (*elbeszélések*)

megjelenés: 1992. tavasz

Roland Barthes: Szerelmes beszédtröredékek (*esszé*)

megjelenés: 1992. tavasz

Tolnai Ottó: wilhelm-dalok (*versek*)

megjelenés: 1992. tavasz

Végel László: Újvidéki trilógia (*három regény*)

megjelenés: 1992. tavasz

Károlyi Amy: Mindenért mindent (*versek*)

megjelenés: 1992. Költészet Napja

Takács Zsuzsa: Viszonyok könnye (*versek*)

megjelenés: 1992. Költészet Napja

Somlyó György: Nem titok (*versek*)

megjelenés: 1992. Költészet Napja

A könyvek (a korábban megjelentek és az előkészületben lévőek egyaránt) postai utalványon megrendelhetők, illetve előfizethetők a kiadó címén (7621 Pécs, Széchenyi tér 17).

Kérjük, az utalványon tüntesse fel pontos címét, irányítószámát, a hátoldalon pedig a megrendelt könyv(ek) címét!

JELENKOR

XXXV. ÉVFOLYAM

2. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Szerkesztő
GÁLLOS ORSOLYA

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BERTÓK LÁSZLÓ, CSORDÁS GÁBOR,
MEDVE A. ZOLTÁN, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*

JK

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673

Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó,
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/36-803)

Baranya megye önkormányzata, a Művelődési és Köznevelési Minisztérium,
valamint a József Attila Alapítvány támogatásával.

Felelős kiadó: Csordás Gábor

Terjeszti a Magyar Posta és a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Lehel u. 10/A – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással

a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra,

illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadónál.

Előfizetési díj egy évre belföldre: 330,- Ft, külföldre: 500,- Ft. Megjelenik havonként.

A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadóban készült.

Nyomta a Nyomdaipari Szolgáltató Kft., Kaposvár.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

VAS ISTVÁN

1910–1991

1991. december 16-án elhunyt Vas István.

Költő volt, műfordító, remekbe szabott esszék írója, aki utolsó éveit mégsem saját költészete gyarapításának szentelte, nem is más művek magyarrá fordítására, átültetésére vagy belső világának, gondolatainak megismertetésére fordította. A múltjához tért vissza: önéletírásán dolgozott, amely végül az ilyen természetű vállalkozások sorsára jutott: befejezetlen maradt, mert nem teljesítette be saját körét, nem jutott, nem juthatott el a máig. Talán nem is lett volna érdemes eljutnia. Ez a semmi mással össze nem hasonlítható, nagyszabású töredék így egy olyan ember önarcképe lett, aki egyszerre tudott bohém, polgár és szellemi ember lenni. Búcsúzunk tőle, de megőrizzük és nem felejtjük egy igazán nagy nemzedék egyik utolsó képviselőjének emlékét.

A PANNÓNIA KÖNYVEK SZERKESZTŐSÉGE 1992 első félévében jelenteti meg Beney Zsuzsa *Versek a labirintusból* című kötetét és Morvay Gyula novelláit, *Az öreg kőfejtő* címen. A *Rejtett kincsek nyomában* című kötet több mint félszáz baranyai népmondát ad közre, az *Anyósok könyve* pedig humorisztikus, satirikus írásokat foglal magában. A második félévben lát napvilágot Füzes Miklós *Törvénytértéssel (Kulálikvidálások a déli határsávból)* című dokumentumkötete, továbbá Baranya megye 1832-1984 közötti sajtójának bibliográfiája; a *Baranyai konyha* című szakácskönyv, valamint *Mátyás király kútja* című egy illusztrált népmesegyűjtemény.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ Kamarszínházában *Ch'oe In-hun* koreai szerző *Sárkánylő, a hegyek ura* című rituális játékát Jeong Ok Kim vendégrendező állítja színpadra február 5-én. – A Stúdiószínház Forgács András és Böhm György: *Gyere, Jozefin!* című darabját mutatja be Dávid Zsuzsa rendezésében.

*

A PÉCSI GALÉRIÁBAN ZENTRIPETAL címen osztrák-magyar installációs kiállítás látható február 8-március 1. között. A

Kisgalériában Diana Kingsley fiatal amerikai festő mutatkozik be.

*

A PÉCSI SZIMFONIKUS ZENEKAR február 3-i hangversenyén Beethoven Egmont-nyitányát és VII. szimfóniáját, valamint Brahms D-dúr hegedűversenyét vezényli Howard Williams. Az est vendéglistája Ruha István hegedűművész. Forgó György február 19-én ad zongoraestet a Liszt-teremben, műsorán Bach-Hess, Chopin és Liszt művei szerepelnek.

*

GOND címmel filozófiai esszé-folyóirat jelent meg Debrecenben, a KLTE Filozófiai Tanszékének gondozásában. A folyóirat főszerkesztője Vajda Mihály. Az első számban többek között Heller Ágnes, Márkus György, Tengelyi László, Steiger Kornél, Boros Gábor írásai olvashatók.

*

KARÁCSONYI OLVASÓ címmel napvilágo látott a Narancsszív-sonett sorozat 7. füzetete. A hivatalos terjesztői hálózatba nem kerülő, száz példányban megjelent kiadvány Galántai Zoltán, Garaczi László, Háy János, Jónás Csaba, Kemény István, Németh Gábor, Marno János, Podmaniczky Szilárd, Szerb Máté és Sziij Ferenc írásait tartalmazza.

BERTÓK LÁSZLÓ

Még mindig, amit mondanék

*Megint egy napnyi haladék.
Jön a szemetes. Nó a púp.
Elölről kezdi a kakukk.
Szagosodnak a nünükék.*

*Még semmi sincsen veszve. Még...
Még velem fut az alagút.
Sors bona nihil aliud.
Jöhet az újabb vereség.*

*Még mindig, amit mondanék.
A talán most, a mintha úgy.
A csak van vége, hogyha lyuk.
A lehetetlen, ha kerék.*

*A legalább egyik fejét.
A megint zárják a kaput.*

Most kellene hozzá erő

*Most, hogy mélyebb a levegő,
s a pornak is tüdeje van,
s fele gázzal elérhető,
ami úgy is bizonytalan,*

*most, hogy nincs fék a kocsiban,
s ha van, akkor mellőzhető,
s a sebességem a szavam,
a némaságom a tető,*

*most, hogy emelkedik a kő,
de amit emel, súlytalan,
s van hely, de alig van idő,
s mintha követnének, olyan,*

*most bizony szépen, pontosan,
most kellene hozzá erő.*

Uram, ön nagyon messziről

*Hogy innen a csúcson? Nahát?!
Uram, ön nagyon messziről.
Mintha fektéből nézne föl,
s megpaskolná a paplanát.*

*Könyököljön föl legalább.
Tűnődjék el, miért? Mitől?
Hogy van-e innen? Csúcs? Le-föl?
Vagy csak megint kilóg a láb?*

*S hogy a saját lábára lát?
Mert vagy az álom, vagy a sör.
S észre sem veszi, hogy bedől,
hogy két lába az Ararát?*

*Feltehető, hogy azon át?
Hogy akkor nem az a gödör?*

Vannak, persze, a madarak

*Csak amikor nekiszalad,
ráteszi a marék habot,
csak a csalóka máz alatt,
csak magán kívül valahogy.*

*Kevergeti a zavarost,
feszít, mint égbolton a csat,
mert e jelben is győzni fog,
mert magamagát nézi csak.*

*Vannak, persze, a madarak,
akik nem olvasnak lapot.
Honnan tudnák, hogy ki a nagy,
uram bocsá' a legnagyobb?*

*S pláne, hogy ami kibugyog,
micsoda mélységből fakad?*

Mért képzelem, hogy rajtam áll?

*Milyen anyaméhben bolyong
élet s halál között, ha már
se ajtó, se köldökszinór,
csak a fal, ami ki-be jár?*

*Miért kegyetlenebb, ha fáj,
mint ez a gyógyszeres sehol?
Melyik sarokban a halál,
ha úgy cselekszünk, mintha jól?*

*Anyám! Édesanyám! Ki szól?
Ha a nyelvbe botlik a száj?
Mekkora súly? Merre sodor?
Mért képzelem, hogy rajtam áll?*

*Milyen anya? Apa? Ki vár?
Ki szül meg? Kinek? Hol a hol?*

A szerelmes Én*

Abból az elvből indulok ki, hogy a szerelmest korántsem lehet közönséges jelenséggé lefokozni, inkább azt kell érzékeltetni, mi is az, ami időszerűtlen, azaz megrögzött a hangjában. Ezért választottam a „drámai” módszert, ez ugyanis lemond a példákra, és a közvetlen beszéden alapszik (semmi metanyelv). Mi tehát a szerelmes beszéd mímelésével cseréltük fel a szerelmes beszéd leírását, és visszaadtuk ennek a beszédnek azt a nyelvtani formát, amely leginkább övé (vagyis az egyes szám első személyt); egyszóval a beszéd folyamatot állítjuk rivaldafénybe, nem pedig az elemzést. Úgy is fogalmazhatnánk, arcképet szeretnék itt bemutatni, de ez az arckép nem lélektani, hanem szerkezeti: amit elébünk tár, az a beszélő helye; az a hely, ahol valaki szerelmet vall, szemben a másikkal (a szeretett tárggyal), aki hallgat.

(1. *Alakzatok*) A latin *dis-cursus* szó eredetileg annyit jelent, mint ide-oda futkosni; s csakugyan, itt is lőtás-futásról, „elintéznivalókról”, a bonyodalmak elsimításáról van szó. A szerelmes szakadatlanul jár-ke, nyüzsg, képzeletben legalábbis, próbálkozik, ármánykodik önmaga ellen. S közben fel-felszakad belőle, amit mondani akar az apró, véletlenszerű események szeszélye szerint.

Ezeket a beszéd-törödékeket alakzatoknak is nevezhetnénk. A szót korántsem retorikai értelemben használom, inkább a tornagyakorlatok, a koreográfia alakzatait értem rajta; egyszóval a görög „szkéma” jelentésében, ami nem sémát jelent, hanem valami elevent; a mozdulat folyamatát jelenti, nem pedig végeredményét: az atléták, szónokok és szobrok testét értjük rajta: azt, ami mozdulatlanná merevíthető a megfeszített testből. És így a szerelmesből is, aki tulajdon alakzatainak martaléka: a szerelmes valami örült sporttevékenységben tékozolja energiáit; a szerelmes ugyanúgy úzi-hajszolja magát, mint az atléta; ugyanúgy kedveli a frázisokat, mint a szónok; ugyanúgy bele van dermedve szerepébe, mint a szobor. Az alakzat: a szerelmes munka közben.

Az alakzatokat aszerint csoportosíthatjuk, hogy felismerünk-e a beszéd-folyamban valamit, amit már olvastunk, hallottunk vagy éreztünk valahol. Az alakzat élesen körvonalazott (mint egy jel), és méltó arra, hogy emlékezetünkbe vessük (mint egy kép vagy népmese). Az alakzatnak akkor van meg a létjogosultsága, hogyha legalább egy valaki felkiálthat: „Milyen igaz! Ezzel a nyelvi jelenettel már találkoztam valahol”. A nyelvészek hivatásuk gyakorlásakor gyakran hivatkoznak egy bizonytalan valamire, ennek a valaminek nyelvérzék a neve. Az alakzatok kialakításához mindössze egy irányjelző szükséges: a „szerelemérzék”.

A szövegnek, meglehet, egyenlőtlen a szóródása, a szöveg, meglehet, emitt dús, amott szikár, de sebj; a szerelmes beszédnek is megvan a maga holt ideje, vannak rövid lélegzetű alakzatok is; egyik-másik alakzat, valóságos hiposztázisa lévén a szerelmes beszédnek, olyan ritka – és olyan dús –, mint valami tömény párlat: ugyan mit mondhatnánk a Bágyadtságról, a Képről, a Szerelmeslevélről, hiszen a szerelmes beszédet keresztül-kasul átszövi a vágy, a képzelet, a vallomás? De aki itt beszél, és megannyi jelenetté

* Részlet a szerző *Beszéd-törödékek a szerelemről* (*Fragments d'un discours amoureux*, Le Seuil, Paris, 1977.) című művéből.

formálja mondanivalóját, nem tudja, hogy mindez könyvvé fog kerekedni. Ő csak annyit tud, hogy mint afféle jólnevelt alanynak, kerülnie kell az önismétlést, nem bonyolódhat ellentmondásokba, és nem cserélheti össze a részt az egészszel; csak annyit tud, hogy minden gondolatán ott a *jel*, valamiféle kód lenyomata (ez a kód valamikor az Udvari Szerelme kódja lett volna, vagy a Gyöngédség Térképéé).

Ezt a kódot ki-ki szabadon kitöltheti, tulajdon élettörténetének szeszélyei szerint; az alakzatnak – ha szikár, ha nem –, benne kell lennie, helyét (négyzetét) fenn kell tartani. Olyan ez, mintha léteznék egyfajta Szerelmi Topológia, amelyben minden alakzat egy helységnév (toposz) volna. Csakhogy a topológia azért az, ami, mert valamiképp üres: egy Topológia már státusánál fogva is részben kódolt, részben projektív (vagy azért projektív, mert kódolt). Amit itt a várakozásról, a szorongásról, az emlékről elmondhatunk, szerény adalék csupán, semmi más, arra való, hogy az olvasó megkaparintsa, hozzátegyen vagy elvegyen belőle valamit, esetleg másnak adja tovább; az alakzatot körbeülők a játékosok, és „megy a gyűrű”-t játszanak; olykor – utolsó zárójel – egy pillanatra visszatartják kezükben a gyűrűt, mielőtt továbbadnák. (Az eszményi cél itt az olvasónak meg a szerelmeseknek valamiféle „szövetkezetben” való egyesítése.)

Ami az alakzatok neve alatt olvasható, az nem meghatározás, hanem érv. *Argumentum*: „tartalom, elbeszélés, színdarab, mese”; ezt már én teszem hozzá: a távolságtերemtés eszköze, felírtas tábla, Brecht-módra. Ez az érv, ez az *argumentum* nem arra utal, hogy mi is valóban a szerelmes alany (ezt az alanyt senki se láthatja a maga valójában, itt nem a szerelemről van szó), arra utal, amit a szerelmes mond. A „Szorongás” alakzata például csakis azért létezhet, mert az alany néha így kiált fel: „Jaj de szorongok!” (nem törődve a szó klinikai jelentésével). „Agnoscia!” – énekli valahol Callas. Olyan ez az alakzat, mint valami operária; ahogyan az „incipit” révén („Ez az álom legyen az életem”, „Sírj, szemem”, „*Lucevan le stelle*”, „*Piangero la mia sorte*”) azonosítják, emlékezetbe vésik és alkalmazzák ezt az áriát, ugyanúgy bontakozik ki az alakzat a nyelv egyik (valamiféle strófához, refrénhez, dallamhoz hasonlatos) redőjéből, amely a homályban tagolja.

Azt mondják, csak szóhasználat van, „mondathasználat” nincsen; mégis minden alakzat legmélyén van egy – nemritkán ismeretlen (vagy tudattalan?) – mondat, amelynek megvan a maga alkalmazási területe a szerelmes alany jelentés-gazdaságában. Ezt az (itt csupán előzetes követelményként feltételezett) anyamondatot korántsem tölti meg színültig a jelentés, ez az anyamondat minden, csak nem befejezett üzenet. Nem az a lényege, amit mond, hanem az, amit tagol: ez a mondat, mindent összevéve, nem más, mint egy „szószerkesztési nagyária”, mint egy „szerkesztési forma”. Így például az alany, amikor találkája van a szeretett tárggyal, és az nem érkezik meg a megbeszélte időre, szakadatlanul ezt a mondat-áriát hajtogatja, ezen a mondat-árián rágódik: „Ez azért mégiscsak sok, igazán nem szép tőle, hogy...”; „Nem értem, miért eshetett volna nehezebbre, hogyha...”; „Ráadásul nagyon jól tudja, hogy...”: vajon mi eshetett volna nehezebbre? vajon mit tudhatott volna? Mindegy: az a lényeg, hogy ez a „Várakozás” alakzata. Ezek a mondatok éppen azért öntőformák, mert befejezetlenek: kifejezik az érzelmet, majd félbeszakadnak, szerepüket betöltötték. A szavak sohasem örültek (legfeljebb „ferdék”), itt a mondatyszerkesztésben a téboly: talán bizony nem a mondat szintjén keresi az alany a helyét – de nem találja –, vagy rossz helyet talál, mert rossz helyre utasítja a nyelvi kényszer? Az alakzat legmélyén ott a „nyelvi érzéksalódás” (Freud, Lacan): megannyi – a póre szintaktikai vázra nyomorított – mondatcsonk („*Pedig te is nagyon jól...*”, „*Hogyha neked is...*”). Ezért olyan izgatott minden alakzat: még a leggyöngédebb is ott hordja magában a bizonytalanság rémületét: kihallatszik belőle a neptuni, viharos *quos ego*...

(2. Rend) Az alakzatok a szerelmi élet folyamán a legnagyobb összevisszaságban születnek a szerelmes alany fejében, mivel mindig a (belső vagy külső) véletlen szerint. Elég egy váratlan esemény (amely „főbe kólintja”), és a szerelmes máris az alakzatok tartá-

lékához (tárházához) folyamodik, még hozzá szükségletei, a helyzet parancsa vagy aszerint, hogy éppen mihez van kedve képzeletének. Mindegyik alakzat egyedül harsan fel, egyedül zeng, mint egy dallamjától megfosztott hang – vagy unalomig ismétlődik, mint egy lebegő zenei motívum. Az alakzatok közt nincs semmiféle logikai kapcsolat, semmiféle logika nem indokolja egymásmellettiségüket; az alakzatok nem illeszkednek semmiféle szószerkezetbe, semmiféle elbeszélésbe; olyanok, mint az Erinnüszek; háborognak, egymásnak esnek, megnyugszanak, visszatérnek, eltávolodnak, ugyanolyan összevisszaságban, mint az egy rajban nyüzsgő szúnyogok. A szerelmi *dis-cursus* is híjával van minden dialektikának; körforgása, mint az öröknaptáré, az alakzat olyan, mint az érzelmi kultúra enciklopédiája (minden szerelmesben van valami *Bouvard és Pécuchet*-ből).

Nyelvészeti szakkifejezéssel élve, azt mondanám, hogy az alakzatok disztributívok, de nem integratívok: mindig azonegy szinten maradnak: a szerelmes mondatcsomagokban beszél, ezeket a mondatcsomagokat azonban nem illeszti semmiféle egységbe valamilyen magasabb szinten, nem integrálja művé őket; a szerelmes beszéd horizontális jellegű: semmi transzcendencia, semmi üdvözlés, semmi regény (de rengeteg regényszerűség). Persze, minden szerelmes epizód felruházható valamilyen jelentéssel; az epizód születik, kiteljesedik és elhal, olyan ösvényen haladva előre, amelyet mindig lehet valamiféle okozatiság vagy célszerűség szerint értelmezni, és lehet, ha úgy hozza a szükség, moralizálni is („*Örült voltam, de már megjött az eszem...*”, „*A szerelem sötét verem...*” stb.): de ez már a narratív Másiknak és a közvéleménynek alávetett szerelmesregény; ez a közvélemény lenéz minden szertelenséget, és azt várja el a szerelmes alanytól, hogy olyan fájdalmas és beteges rohamnak fogja fel a képzelet parttalan és apadatlan áradását, amelyből jobb mihamarabb kigyógyulni („Elkapja az embert, kegyetlenül meggyöttri, aztán elmúlik”, mint valami hippokráteszi betegség): a szerelmesregény (a „kaland”) olyan, mint valami adó, előbb ezt kell megfizetnie a szerelmesnek, ez az ára a társadalom kiengesztelésének.

Merőben más maga a beszéd, a monológ, az *a parte*, mely állandóan kíséri, bár megismerni nem ismeri meg soha ezt a történetet. Ennek a beszédnek (és a beszédet bemutató minden szövegnek) éppen az a lényege, hogy alakzatait nem lehet semmiféle rend szerint sorba állítani: hogy nem lehet őket elrendezni, hogy ezek az alakzatok nem vezetnek sehová, hogy nem futnak semmiféle cél (semmiféle intézményesülés) felé: egyik sem első, egyik sem utolsó. Hogy világos legyen, hogy itt nem szerelmesregényről van szó (nem története ez semmiféle szerelemnek), hogy elejét vegyem a jelentés-keresés kísértésének, *teljesen semmitmondó* rendet választottam. Az alakzatok láncolatát (valahogy mégiscsak sorba kellett állítani őket, hogy, mint minden könyv, ez is elvezessen valahová) két önkényes rendnek, a megnevezés és az ábécé rendjének vettem alá. Az önkény azonban korántsem korlátlan: enyhíti a szemantika (egy alakzat legfőljebb kettőt vagy hármat kaphat a szótár összes szavai közül, többet nem), és enyhíti az az évezredes szokás, amely az ábécé rendjét szabályozza. Csak így tudtuk elkerülni a véletlen csapdát, azt, hogy az alakzatok valamiféle logikus sorozattá kerekedjenek; mert – ahogy egy matematikus mondja – „nem szabad alábecsülni a véletlen teremtő erejét, hisz nem egy szörnyeteg hozott már világra”; a szörnyeteg ebben az esetben az volna, hogyha az olvasó – kilépve az alakzatok meghatározott rendjéből – a „szerelem filozófiáját” fedezné fel ott, ahol csak a szerelem igényéről van szó.

(3. *Hivatkozások*) Hogy életre keltsük a szerelmes alanyt, különböző eredetű szövegrészeket „szereltünk össze”. Egyes szövegeket állandó olvasmányaimból (ilyen Goethe *Wertherje*), másokat időszakonkénti olvasmányaimból (ilyen Platón *Lakomája*, a Zen, a pszichoanalízis, egyes misztikusok, Nietzsche, a német dalszerzők), megint másokat alkalmi olvasmányaimból emeltem ki. De barátaim egy-egy megjegyzését is beledolgoztam ebbe a könyvbe. És beledolgoztam élettapasztalataimat is.

A megadott hivatkozások nem a tekintély, hanem a barátság referenciái: az idézet nem garancia, csak afféle köszöntés, emlékeztető arra, ami elkápráztatott, meggyőzött, ami egyszer csak megajándékozott azzal a mámorító érzéssel, hogy valamit megértettem (hogy engem megértettek?). Ezért is hagytam olyan bizonytalan, befejezetlen állapotban ezeket az – egy-egy olvasmányra vagy beszélgetésre emlékeztető – utalásokat, dehát illik is így egy olyan beszédhez, amelynek fóruma nem más, mint azoknak a különböző helyeknek az eleven emlékezte, ahol ezt vagy azt olvastuk, mondtuk, hallottuk. Mert ha a szerző odakölsönzi is „kultúráját” a szerelmes alanynak, a szerelmes alany a mindentudást semmibe vevő képzelet ártatlanságával viszonyozza a szívességet.

A TÁVOLLEVŐ

TÁVOLLÉT – Minden olyan nyelvi epizód, amely a szeretett tárgy távollétét rendezi jelenetté – bármi is az oka, bármekkora is az időtartama ennek a távollétnek –, és amely a távollétet gyakran a szakítás próbatételének tünteti fel.

1. Temérdek lied, dal, melódia szól a kedves távollétéről. S mégis, ezt a szinte klaszszikus alakzatot hiába is keresnénk Goethe *Werther*-jében. Hiányának egyszerű az oka: itt a szeretett tárgy (Charlotte) mindig egyhelyben van, csak a szerelmes alany (Werther) távolodik el tőle, egyszer-másszor. Márpedig csakis a másik lehet távol: mindig a másik utazik el, én maradok. A másik állandóan úton van vagy legalábbis készülődik valahová; a másik már csak hajlamánál fogva is folyton költözik, folyton vándorol; bennem viszont, aki szeretem, az övével ellentétes hajlam dolgozik, ezért vagyok otthonülő, röghöz kötött, mindig rendelkezésre álló, várakozó, mozdulatlanul hányódó, mint egy át nem vett csomag a pályaudvar egyik zugában. A szerelmes távollét ugyanis egyirányú, csak annak az, aki marad – az elutazónak nem: a mindig jelenvaló én csakis teveled, a szakadatlanul távollevővel szemben szerveződik meg. A távollétről beszélni annyi, mint megállapítani, hogy a szerelmes alany helye meg a másik helye nem cserélhetők fel egymással; a távollétről beszélni annyi, mint ezt mondani: „Én sokkal jobban szeretem őt, mint ő engem”.

2. Történelmileg nézve a dolgot, a távollét a Nő témája: a Nő mindig otthon ül, a Férfi vadászik, utazgat; a Nő hűséges (várakozik), a Férfi fut a nők után (csavarog, hajszojja a kalandokat). A távollétnek a Nő ad formát, a Nő dolgozza ki költészetét, hisz futja az idejéből; szövi a vásznat és dalol; a fonóban vagy szövés közben énekelt dalok egyszerre éneklük meg a mozdulatlanságot (a rokka egyhangú berregésével), meg a távollétet (kihallatszik belőlük, bár tompán, a nagy útra való felkészülés zaja, a tengerzúgás, a lódobogás). Mindebből az következik, hogy ha egy férfi távollétről beszél, mindig megjelenik benne valami nőies: a várakozó, a várakozástól szenvedő férfi döbbenetesen elnőiesedik. A férfi nem azért lesz nőies, mert történetesen homoszexuális, hanem mert szerelmes. (Mítosz és utópia: a kezdet azoké volt, de a jövő is azoké lesz, akikben van valami nőies.)

3. Néha megesik, hogy nagyon is jól elviselem a távollétet. Ilyenkor „normális” vagyok: úgy viselem el a „kedves” elutaztat, mint „mindenki”; nagy szakértelemmel engedelmeskedem mindannak, amit gyerekkoromban belém vertek, amikor hozzászoktattak az anyától való leszakadáshoz – persze, már az is eléggé fájdalmas volt (hogy ne mondjam, őrjítő). Úgy viselkedem, mint akit sikeresen elválasztottak; amíg a másik vissza nem tér, egyébbel is tudok táplálkozni, nem csak anyatejjel.

Ez a jól elviselt távollét tulajdonképpen azonos a feledéssel. Időnként, mi tagadás, hűtlen vagyok. Ez a túlélés feltétele; mert ha nem tudnék feledni, belepusztulnék. Az a

szerelmes, aki – legalábbis *olykor-olykor* – nem tud feledni, halálra gyöttri magát, belepusztul az idegfeszültségbe (mint Werther).

(Sohase felejttem el: a végehosszatlan napokat, az elhagyatottság napjait; még kisgyerek voltam, és Anya messzire járt dolgozni; minden áldott este kimentem elé az U jelzetű autóbusz megállójába, a Sèvres utca meg a Babylon utca sarkára; jöttek, egyre jöttek az autóbuszok, de Anya nem volt egyiken sem.)

4. Ebből a feledésből azonban nagyon gyorsan felébredek. Nagy sietve visszakapcsolok az emlékezetre, a zűrzavarra. Egy (klasszikus) szó – a test üzenete – jól kifejezi a távollét által felkavart érzelmi indulatot: *sóhajtozni* – „sóhajtozni valaki testi jelenvalósága után”: az androgin két félteste sóhajtvá vágyakozik egymásra, mintha még a két féllehetőség is egymásba akarna keveredni: az ölelés képe, amennyiben eggyé olvasztja a két képet: a szerelmi távollétben olyan szomorú látványt nyújtok, mint egy levált, megsárgult, szélén felkunkorodott fénykép.

(Hogyan, hát más a vágy, hogyha a szerelmi tárgy jelen van, és más, hogyha nincs jelen? És ha a szerelmi tárgy *mindig* távol van? – Nem ugyanarról az epekedésről van szó: két szó van: a *Pothos* a távollevő utáni vágyakozásra, és a tüzesebb *Himéros* a jelenlevő utánira.)

5. Szakadatlan azzal traktálom a távollévőt, hogy tulajdon távollétéről beszélek neki; különös egy helyzet, ha jól meggondolom; a másik távol van mint hivatkozás, de jelen mint beszélgetőtárs. Ennek a torz helyzetnek elviselhetetlen jelen a következménye; én meg mintegy beszorulok két idő közé, egyik a hivatkozása, másik meg a beszédé: elutaztál (ettől szenvedek), de itt vagy (hiszen hozzád beszélek). Végre megtudom, mi is a jelen, ez a nehezen elviselhető időtartam: jókora darab a szorongás tömbjéből.

De a távollét sokáig tart, és mégiscsak el kell viselni valahogy. Ezért *megdolgozom*: az idő kizökkenését átalakítom jövés-menéssé, *beütemezem*, megnyitom a nyelv színpadát (a nyelv a távollét szülötte: a gyermek elhajtja a gombolyagot, majd visszarántja, így jelenítve meg az anya eltávoztát és visszatértét: létrejött egy paradigma). A távollétből tevékenység lesz, *lótás-futás* (és annyira lefoglal, hogy semmi másra nem futja időmből); fikció születik, több szereppel (kétely, szemrehányás, vágy, mélabú). A nyelvnek ez a színháza távol tartja a másik halálát: a gyerek fejében – azt mondják – csak egy röpke pillanatot választja el a távollévő anyát a már halottnak hittől. Megdolgozni a távollétet annyi, mint elnyújtani ezt a pillanatot, késleltetni, ameddig csak lehetséges, azt a másodpercet, amikor a másik távollétéből egyszercsak átbillen a halálba.

6. A frusztrációnak alighanem a Jelenlét a legalkalmasabb alakzata (minden nap találkozom a másikkal, ám hiába, mégsem vagyok boldog: a szeretett tárgy itt van előttem a maga valóságában, de képzeletben továbbra is *hiányzik*). A kasztrációnak a megszakítotttság (elfogadom, minden „siránkozás” nélkül, hogy a másik elhagy egy kicsit, meggyászolom a kapcsolatot, tudok feledni). A hiányérzésnek viszont a Távollét az alakzata; vágyakozom is és szükségem is van a másikra. A vágy összetörik a szükség sziklaszirtjén: íme, a szerelemérzés gyöttrő ténye.

(„A vágy itt van, örökkön lángolón: de Isten mindig magasabban van, és a Vágy hiába emeli fel karját, sohasem éri el az imádott teljességet”. A Távollétről szóló szöveg két ideogrammból áll: egyik a *Vágy felemelt karja*, másik a *Szükség kinyújtott karja*. Tétovázom, habozok a felemelt kar fallikus képe meg a kinyújtott kar csecsemőt idéző képe között.)

7. Beülök egy kávéházba, egyedül; ismerősök jönnek oda az asztalomhoz; jólesik, hogy így körülvesznek, hogy ragaszkodnak hozzám. De a másik távol van; gondolatban gyorsan idehívom, hogy tartson vissza, el ne sodorjon a felszínes csillogás örvénye. Az ő

„igazságához” folyamodom (ahhoz az igazsághoz, amelyet átéreztetett velem), hogy bele ne csússzam a csábítás hisztériájába. A másik távollétére hárítom a felelősséget, amiért így átadom magam a felszínes társasági életnek: a másik oltalmába ajánlom magam, visszatéréseért imádkozom: bárcsak egyszerre itt teremne, és kiráncigálna ebből a talmi csillogásból, ebből a mámorító tömjénezésből, mint valami anya, aki végre eljött a csemetéjéért, bárcsak visszaadná a szerelmes világ „meghittségét, vallásos komolyságát”.

(X... egyszer azt mondta, hogy őt a szerelem óvta meg a társasági élet felszínességétől: a klikkektől, a becsvágyaktól, a rangkórságtól, az intrikáktól, a véd- és dacszövetségektől, az ellenségeskedésektől, a szerepjátszástól: valóságos selejt lett belőle a szerelemtől, a társadalom selejtje, de ő örült neki.)

8. Egy buddhista koan ezt mondja: „A mester sokáig, nagyon sokáig víz alá nyomja a tanítvány fejét; egyre kevesebb buborék pattan szét a víz felszínén; az utolsó pillanatban a mester kirántja a tanítvány fejét a vízből, életre kelti, majd így szól: ha majd olyan erősen kívánod az igazságot, mint imént a levegőt, akkor majd megtudod, mi is az”.

A másik hiánya víz alá nyomja a fejemet; nem kapok levegőt, fulladozni kezdek: ezzel a légszomjjal alkotom meg újra az „igazságomat”, és készítem elő a szerelemben a *Csakazértis* alakzatát.

SZERELMESLEVÉL

LEVÉL – Az alakzat nem egyéb, mint az a sajátos dialektika, amely a szerelmeslevelet jellemzi; emez ugyanis egyszerre üres (kódolt) és jelentéssel teli (szeretném, ha ezt jelentené: vágyom rád).

1. („Magára gondolk”) Amikor Werther (aki a nagykövet mellett teljesít szolgálatot) ír Charlotte-nak, az alábbi vázlat szerint építi fel levelét: 1. Milyen jó érzés magára gondolni! 2. Meglehetősen nagyvilági környezetbe csöppentem, és maga nélkül ugyancsak egyedül érzem itt magamat; 3. Találkoztam valakivel (B. kisasszonnyal), ő hasonlít magára egy kicsit, és szerencsére beszélgethetek vele magáról; 4. Remélem, mihamarább ismét együtt leszünk. Egyetlen közlemény variálódik szinte zenei téma módjára: magára gondolk.

Csakugyan, mit is jelent „gondolni valakire”? Ezt: elfeledni (a feledés az életbenmaradás feltétele), és minduntalan felocsúdni a feledésből. Valahogy úgy kapcsolódnak egymásba a gondolataim, hogy mindenről te jutsz eszembe. „Rád gondolni” nem jelent mást ennél a metonímiánál. Mert önmagukban véve üresek a gondolataim: elgondolni nem gondolk el, csak felidézlek (méghez a annyira, amennyire elfelejtettem). Ezt a formát (ezt a ritmust) nevezem „gondolatnak”: nincs semmi mondanivalóm, csak ez a semmi, ezt viszont csak Teneked mondom (Goethe):

*Mi késztetett megint betűvetésre?
Ha ezt kérdezed, drágám, mit is feleljek?
Hisz közlendőm sincs voltaképp jelenleg;
csak jusson e levél a drága kézbe.*

(Kálnoky László fordítása)

*

(„Hubert-re gondolni” – jegyzi fel komikusan noteszébe a főhős Gide *Mocsarak* című művében, amely a Semmi könyve.)

2. (*Levelezés és kapcsolat*) „Be kell látnia – írja Merteuil márkiz Laclos *Veszedelemes viszonyok* című regényében – hogy, amikor levelet írunk, a másiknak, nem pedig önmagunknak akarunk örömet szerezni. Ilyenformán nem is annyira tulajdon gondolatainkról kell tudósítanunk a másikat, mint inkább azt kell megírnunk, ami a leginkább tetszik neki”. A márkiz nem szerelmes; amiről beszél, az levélváltás (a levélben megpróbálunk *megfelelni* a hozzánk fűződő várakozásnak), vagyis olyan taktikai vállalkozás, amelynek az a célja, hogy álláspontokat és hódításokat védelmezzen; ennek a vállalkozásnak ismernie kell az ellenfél tartózkodási helyét (alegységeit), vagyis – különböző pontokon, amelyeket a levél megpróbál célba venni – részletesen ki kell dolgoznia a másik képét (csakugyan megfelelésről van szó, mégpedig a szó matematikai értelmében). A szerelmes szemszögéből nézve azonban a levélnek nincs semmi taktikai értéke: a levél *önmagáért beszél* – legföljebb dicsér (ám sohasem érdekből: a dicséret csupán az áhítat kifejeződése): nem „levelezek”, hanem kapcsolatot teremtek a másikkal: a kapcsolat két képet hoz összhangba egymással. Mindenütt magát látom, képe egész világot betölti – íme, hol így, hol úgy, mindig ezt írja Werther Charlotte-nak.

3. (*Nem válaszolni.*) Akár a vágy, választ vár a szerelmeslevél is: ki-nem-mondva, azt a parancsot adom a másiknak, hogy válaszoljon, máskülönben a képe megváltozik, átlényegül. Ezt magyarázza, nagy komolyan, a fiatal Freud is menyasszonyának: „Egyszerűen nem tudom elviselni, hogy leveleimre sohase jöjjön válasz, és ha ezen nem változtatasz, nyomban felhagyok a levélírással. Azok a végehoszszatlan monológok, amelyeket a másik nem igazít helyre, amelyeknek nem ad semmi tápot, óhatatlanul is hamis fényben tüntetik fel a kapcsolatot, és elidegenítenek bennünket egymástól; úgyhogy, amikor ismét találkozunk, nem olyannak látjuk a dolgokat, mint amilyenek – minden közvetlen tapasztalat nélkül – elképzeltük őket”.

(Aki elfogadja a kommunikáció „igazságtalanságait”, aki még akkor is fesztelenül, gyöngéden beszél, amikor nem kap semmi választ, nagy fölényre tesz szert: az Anya önuralmára.)

ÁDÁM PÉTER fordítása

Második álom

II.

A valóság mint államforma nagyjából egybevág az államtartalommal. Van területe. Van élő ereje, amely balról nézve lakosság, jobbról nézve népesség, fölülről társadalom, alulról emberanyag, és mindenfelől nézve... nem feltétlenül csűrhe, de mondjuk tömeg vagy sokaság. A valóságnak van hivatalos nyelve. Van pénzneme. Vannak határai. Vannak benne törvények, amelyek legtöbbje törvény-szerűség. Mivel a valóság nemcsak államforma, hanem tartalom is, ezért a valóságok tetszőlegesen szaporíthatók. Valóságból nemcsak egy van; a valóságok egymást határolják.

Ezért, fiam, te nemlétező legkedvesebb, amikor a távcsőben *a valóságot* látod, akkor egy bizonyos valóságot látsz, mert a valóságok nemcsak szaporíthatók, hanem oszthatók is.

Azt a valóságot, amely a távcsőben látható, úgy hívják, hogy Magyar Valóság. A Magyar Valóság lényegében önmaga fővárosával azonos; és emlékeztető gyanánt elnevezett magáról egy teret, amelynek, egyébként eléggé közel a Nagykörúthoz, értelemszerűen az volt a neve, hogy Valóság tér. S mert a valóság még így sem érezte magát eléggé valósnak, vagy inkább eléggé széles körűnek, ezért nevébe foglalta még a népet is. Lett belőle Népvalóság. Volt *a valóságban* egy sugárút, amelyet Andrássy útnak hívtak, ezért az volt a neve, hogy Népvalóság útja.

Ezt a valóságot látod, egyetlen fiam. Ezt a széles körű szűkre szabottat.

Álmodban a Magyar Népvalóságot látod, és a Magyar Népvalóság egyik állampolgárát, Richárdot. Ha filmszalag volnék, és úgy volnának a jelenetek beállítva, amint biztos tekintetű rendezőhöz illik, akkor címet is adnék a látványnak, hatásvadász és mindenestre patétikus címet:

Richárd elbúcsúzik anyjától – még nem tudja, hogy örökre.

Richárd anyjából csak egy villanás látszik, sötétbarna kosztüm hátulról. Éppen kilép az ajtón. Mindjárt visszajön, csak leszalad a boltba; megpróbálja beváltani a kenyér- és a zsírjegyet. Figusné a szomszédból negyedórával ezelőtt mondta, hogy most épp nincs nagy sorállás. Becsukja maga mögött az ajtót.

A bejárati ajtón Richárd anyjának ki van írva a neve, komoly fekete betűkkel, fehér zománcos névtáblán: Világi Józsefné. Férjét ezek szerint úgy hívták vagy hívják most is, hogy Világi József. Richárdnak sejtelve sincs, hogy ki ez a Világi József. Egyszer megkérdezte, és akkor kapott egy pofont; és a meglendült kéz mögött, éles ellentétben a pofonnal, két riadtan ugráló szemgolyót vett észre. Richárdnak másmilyen a vezetékneve, amire, bizonyára megszokásból, azt is mondják, hogy családi név. Richárd vezetékneve meglehetősen gyakori név, a telefonkönyvben egy egész hasáb tele van vele; Richárd azt sem tudja, hogy ezt a nevet kitől kapta, ha egyáltalán kapta valakitől, és nem csupán rá lett ragaszt-

va. Anyja különben is azt mondta, hogy a legtöbb embernek megváltozott a neve, némelyiknek nem is egyszer; és a korábbi neveket ajánlatos volt minél hamarabb elfelejteni. S még vannak nevek, Richárdhoz kapcsolódók: a néhány hónapja kiállított igazolványban...

Öt év szigorított, mosolygott Richárd, amikor az igazolványkép elkészült; mindegyik ezzel tréfálkozik, felelte bágyadtan a fényképész, kövér asszony a Majakovszkij utcában.

... a néhány hónapja kiállított igazolványban anyja leánykori neve, merőben valószínűtlenül csengő hangcsoport; apja neve után vízszintes vonal, hanyagul odavetve, már-már mellékesen: talán ez is egy név. És még egy név, egy férfinév, amellyel Richárd, bár mostanában igen gyakran gondol rá, nem tud mit kezdeni; ez már egy egészen semmitmondó név. Oly gyakori, hogy az egyéni előfizetők távbeszélőnévsorában nem egy hasábot tölt ki, nem is kettőt, hanem hat vagy hét egész oldalt. A sok egyforma név ugyan gondot okoz a népszerűnyilvántartásnak, ám az egyformaság jelentős fegyelmező faktor. Erre a férfit sokat gondol Richárd, ám a sebtében és nyilván kényszerűleg fölvetett semmitmondó tucatsnevet eltakarja megint egy másik név, ugyanennek az embernek a gúnyneve: Sertéssy Elemér.

Sertéssy még az elmúlt esztendő vége felé megszűnt létezni, méghozzá türellemmel viselt szomorú váratlanság után. Ámbár, mint a nagy emberek közül oly sokan, ő is gondoskodott róla, hogy halálát illetően kételyek merüljenek föl. Rebesgették, hogy a koporsó tulajdonképpen üres volt, illetve kőbabát, vagyis viaszhasznomást volt szíves tartalmazni; s hogy az elhantolás idején, amíg a jó és a rossz ismerősök meghatottan szipogtak az Újköztemető labirintusában, maga Sertéssy makkegészségesen, s főként elégedetten totyogta végig a Vásárcsarnok mögötti kis utcákat. Állítólag úgy vészett nyoma, hogy kandallóbaugrást követett el, vagy a Népszínház utcai Potyka csárdában, vagy a Casino kávéházban, a körút sarkán; mások szerint egész egyszerűen elpárolgott, helyesebben szólva – így azok, akik Sertéssy halmazállapotát közelebbről ismerték – felszívódott. Erről Buggyás néni tudnának többet mondani.

Vörösesbarna, festett haj, sötétbarna kosztüm: nyomtalanul kilép a lakásból, csak egy kis retikülszag marad – púder, kölnivíz, közokirat és minden hájjal megkent, mindenért megfizető pénzek illatának vegyülete. Richárd, merő megszokásból, kinéz az ablakon, bár azon, amit láthat, nem akad sok látnivaló; sem a kórház épületén, ahová küldik az úgynevezett „elhúzódo eseteket” más kórházakból, sem a mögötte magasodó bérházakon. Talán csak annyi, hogy ilyenkor, délután, eltérően a régebbi délutánoktól, feketék a szemközti ház ablakai. Nem verik vissza a ferde napsütést, és nincsenek befüggönyözve; mintha kiégett házak üres ablakai volnának, anélkül, hogy tűzvészre került volna sor. Richárd szobájában is ki van törve az ablak, meg a másik szobában is, azonkívül nyílt a konyhából egy kisebb ablak a gangra, annak még a kerete is össze van törve. Karszalagos fiatal emberek csinálták. Listájuk volt, végigjárták az egész házat.

Feltűnően elszaporodtak ezek a fiatal emberek az utóbbi néhány hónap során. A jó ég tudja, hol voltak mostanáig; mindenesetre most már ott vannak mindenütt. Ha valahová belépnek, ott hirtelen csönd lesz. Az emberek zavartan próbálnak másfelé nézni, lehetőleg sehová. Ismerjük ezeket a sehová sem néző tekinteteket, egyetlen fiam, te mindenem; álmod ezekkel van tele.

Az üvegcszerép azóta is ott hevert, pedig sehol sem volt megírva, hogy tilos eltakarítani. A szilánkok – mert olykor a legnagyobb óvatosság ellenére is rájuk tiport Richárd vagy az anyja – már egészen aprók és gonosz indulatúak, és már kezdenek szétszóródni. Az ablakon beáramlik a tavaszi levegő; nincs hideg, és belátható időn belül nem is lesz. Az asztalon, a polcokon és minden kiugró szögleten vastagon áll a por; megülepedett az ágyhuzaton, a ruhákon, a falfesték szemcséin, de még a konyhaszekrénybe zárt edényeken is. Tétlen ujjakkal vonalakat lehetett húzgálni belé, s a vonalakat is hamarosan új, fiatal porréteg fátyolozza.

A levegő tavaszi, de azért nem könnyű belélegezni. Az ember néhány szipantás után belefárad, és valamilyen alattomos íz tolakszik fel a szájpadról. A várost a Párt napilapja, valamilyen elfelejtett eseményre való titokzatos utalással, következetesen úgy nevezte, hogy *bűnös város*; ebből azután, hogy bűnös város, a lakosság szavajárásában az lett: bűdös város. Még hozzá nemcsak szerve-sen, de mindenekelőtt vegyileg.

És a tavaszok is, amint az évek egymásra következtek, egyre különlegesebbek, egyre újszerűbbek voltak. Többé már nem aludt meg a tej, hanem összecsomósodott és keserű lett. A fák, alighogy kilombosodtak, rögtön elhullajtották leveleik egy részét, a többi levél pedig még azon selymesen összepöndörödött és barnulni kezdett. A galambok, noha most, szűkebb idők jöttén is megtalálják táplálékukat, és még soha nem voltak ennyire szaporák, mégis merőben szokatlanul vedleni kezdenek. Némelyikük a háta közepéig teljesen csupasz. Az ilyen példányok a járda szélén vagy a kikotort virágosládák peremén gubbasztanak, és nem bánják, ha beléjük rúg vagy rájuk tapos valaki. És a nőknek muszáj volt leszokniuk a napozásról, mivel kiderült, hogy a napsütés nem igazán egészséges; és akkor még az álom finoman fejezte ki magát.

Ám ha lemondást látnál az álom képeiben és csüggedést hallnál az álom szavaiból, gyönyörűségem, aki nemlétezvén is az utolsó vagy nekem, akkor szándékom ellenére félrevezettelek volna. Álmodban tavasz van, spontán szerelmek és államilag irányított ünnepek évszaka. Izmokban forr a vér. Soha még annyi hitet, annyi megújulást, annyi csillogó szemet, mint amennyi most hömpölyög az aszfalt fölött, a benzin- és koromfelhők alatt! *Párt és a KISZ: győzelemre visz!*

Hogy a győzelem ki vagy mi fölött aratandó, az nem egészen világos, de nem is érdekes; majd utólag úgyis kiderül. Annyit mindenki érez, karszalagos fiatalemberektől és látványos katonai manőverektől függetlenül, hogy *ez így nem lehet tovább*, és hogy *valaminek történnie kell*. Fog is történni valami. Fiatal arcok, fiatal szívek, nagy elszánások és fogadkozások. A Párt első titkára, Komor Benjámin beszédet mond a Sportcsarnokban. Vastag hangja van, tájszólásban is tud beszélni. Azt mondja, hogy aki dolgozik, az boldogul. Meg hogy az nem követ el hibákat, aki semmit sem csinál.

Erős, nagy darab ember, a fényképeken ötvenévesnek látszik. A hivatalos életrajzok szerint fiatalkorában kovács volt. Állítólag szeret birkózni, s akit maradéktalanul bizalmába fogad, annak birkózni kell vele. A pártapparátus vezető pozícióit erős emberek foglalják el, s a közigazgatás meg a termelés élén is izmos férfiak állanak, nem beszélve a fegyveres testületekről vagy a sportéletről. Híresztelések szerint Grékus Tibornak, a művelődési miniszternek meg volt engedve, hogy bármikor kétvállra fektesse Komor Benjámit; csak hogy a Párt első titkárát nem lehetett kétvállra fektetni: mindig, minden alkalommal ő bizonyult

erősebbnek. És erre az ország lakossága, noha nem volt hivatalosan tájékoztatva róla, szívből büszke volt. Viszont Babkár Lászlót, a Magyar Népválaság Elnöki Tanácsának elnökét senki sem kedveli, Komor Benjámin sem. Pedig Babkár minden halálraítéltnak megkegyelmez. Van is olyankor messzirehangzó kacagás! „A hülye Babkár már megint megkegyelmezett!” Erős emberek, a nyilvánosság előtt szigorúak és rezdületlenek, jól tudják, hogy titkos nevetésüket sóváran fürkészik az abból kizártak.

Komor Benjámin szinte mindenki szerette, s aki nem, valamiképpen az is bízott benne. S ez a kollektív bizalom töltötte ki a hivatalos életrajz (és hozzáteszem: az egész magyar történelem) hézagait. Mert azt viszont érezték nagyon sokan, hogy hézagok vannak, s ami ennél súlyosabb: hogy általánosságban *valami hézag van*. Ezért is jó, hogy megvan Komor Benjámin; hiszen ha ő nem volna – így a közvélekedés –, akkor a Magyar Népválaság szőröstül-bőröstül belezuhanna saját hézagaiba. És valóban van az ő személyében valami különleges. Valami, amit nem is tud szavakba foglalni a tájékozatlan álom, ő végső megálmodóm. Talán hegyesre pödrött, hibátlanul fekete bajszában lappang ez a különlegesség, hiszen a jobbra és balra meredő bajusz óhatatlanul arra enged következtetni, hogy nemcsak egy irány lehetséges, ez viszont egyfajta pluralizmus kezdeménye! Vagy talán azokból a szavakból – szavajárásából – csendül ki az ő különlegessége, amely szavakkal a magyar sorsérzést becsempészte a Párthoz való hűségbe: „Magasra kell növelnünk az Eszme fáját, hogy hintánkat fel tudjuk rá függeszteni!” Mesélik, hogy ifjúkorában jó futó volt, szeretett a villamos után szaladni, s legtöbbször utol is érte; mások szerint vidéken élt, értett a gazdálkodáshoz, és háztartásában jelenleg is vannak baromfiak. De hát az ország első emberének ifjúkora, kénytelen vagyok ezt mondani, hipotétikus ifjúkor.

Annál kézzelfoghatóbb a határjárás, amelyre minden évben a felszabadulás ünnepén kerül sor. Ilyenkor, miután a határőrök és a biztonsági alakulatok átfésülték a határsávot, Komor Benjámin katonai gépkocsin végiggördül az országhatár mentén, s tizenöt-husz pecig elidőzik minden határvárosban. Úgy jár körbe, mint az óra mutatója: alulról fölfelé, balról jobbra, pontosan, szépen. Ráckevén indul, átkel a Duna két ágán. Fölkanyarodik Százhalombatta felé, megáll Érden, majd a Budai-hegységet megkerülve, Szentendrén. Fogadja a szovjet és a csehszlovák delegációt, majd az ő kíséretükben továbbindul Gödöllőre, ahol a barátság és a kölcsönös bizalom jegyében szó van róla, hogy máris fölszedik a nemrég telepített aknazárat. Isaszegen rövid megemlékezés a haladó hagyományokról; Nagykátán csatlakozik a román, Tápiószelén a jugoszláv delegáció. Végül ott, ahol a határ kiöblösödése révén eltűnik a messzeségben a főváros kéményerdeje, Cegléd főterén Komor Benjámin elmondja nagy ünnepi beszédét...

A Magyar Népválaság, mint a bors, kicsi, de erős. És lesz még erősebb és nagyobb is. (Pártvezetőtől merőben szokatlanul, fölpillant az égre, amelynek délutáni halványkékjén ott világít a korai hold. Már folynak a nemzetközi titkos tárgyalások arról, hogy a Hold egész területe, vagy legalábbis az az oldal, amelyik nem látszik a Földről, magyar fennhatóság alá kerül, csak be kell népesíteni.)

... elmondja nagy ünnepi beszédét, és a Magyar Népválaság körül máris bezárult a kör.

És a lakosság úgy érzi, hogy van ebben az egészben valami fölemelő. Följutni a Holdra. Birtokba venni a szűzi tájakat. Az a nagy, fehér kőgolyó magyar kőgolyó

lesz. A kráterek: magyar kráterek. A légüres tér: magyar légüres tér. És főleg: itt lehet hagyni a meglevőt. A fennállót. A fennforgót. A reálisan létezőt. Nemcsak lehet, hanem kell is. Kötelező. Ezt az összezsugorodott és elhasznált macskaugrást. Ahol már nem lehet levegőt venni. Ahol időtlen idők balsorsaitól és gyűlöletétől van átítatódva minden és mindenki. (Ez utóbbi tényről nem esik szó. Talán azért, mert annyira magától értetődő.) Új honfoglalás. Óriási tiszta lappal kezdődik minden – előlről. És nem lesz utódállam. Az elhagyott... az elhagyandó terület nem lesz senkié, nem fogja birtokolni, sem bitorolni senki – viszont mindenki használni fogja. A Magyar Népvalóság területén lesz egész Európa központi szeméttelpe. Van ebben valami jóleső; egy kis mazochista kéj, egy kis bosszúamőr: hogy az élet megszokott helyszíneit, ezeket a porlepte, málladozó, rossz levegőjű, sötét zegzugokat majd fokozatosan elborítják a messze földről érkező szemétretegek.

A bölcsőt, honnét nemzet emelkedik a magasba, népek veszik körül, s az embermilliók szája szögletében a jól végzett munka mosolya bujkál.

És a hulladék alatt valahol a mélyben, valahol a mostani Városliget helyén (amelynek legszélső fáit Richárd még éppen láthatja, ha kitekint az ablakon) egy minden eddiginél nagyobb és minden eddiginél biztonságosabb atomerőmű látja majd el egész Európát energiával. Mi leszünk a világ szíve – mondogatják a honfoglalásra készülők, és ez megint nagyon szép gondolat. Önfeláldozó gondolat.

És a felszabadulás ünnepének estéjén, amikor a gyümölcsfáknak virágozni kellene, s a virágok sokaságának illenék derengő felhők gyanánt lebegniük a leszálló sötétben, olyankor a kisgyermekcipőbúcsúztatót rendeznek. Előkerülnek a kinőtt lábbelik, amelyek lerúgott orrukkal, üresen tátongó belsejükkel kis gazdáiknak eszükbé juttatják a növekedést, a felnőttkor közeledését, a lehetőségek tágulását és a szűkké vált földi világból való kilépést. Akár a szétmálló cipőcskék, a szétmálló Népvalóság is elhagyható: a kisgyermek meseszerű színekre festik, felszalagozzák a cipőket, majd otthagyják őket a járdán. Reggelre nyomukvész. És az Országgyűlés fölött vörös csillag világít az éjszakában, ötágú szív a Népvalóság szíve csúcán; aki csak ránézett, annak szájában összefutott a nyál.

Most már este van, sötét éjszaka. Tíz óra elmúlt, ami abból is látszik, hogy varázsütésre köröskörül mindenütt kialusznak a fények. Hűvösebb levegő áramlik a szétvert ablakon át. Anyja, akinek igazolványában az a név szerepelt, hogy Világi Józsefné, és aki délután leszaladt a boltba néhány percre, mostanáig nem érkezett vissza. Vitte magával a testét, bőrén az évszaknak megfelelő ruházatot, fején a bronzbarnára festett haját, szájában a hidakat és a koronákat, retiküljében zsebkendőt, púdert és rúzsot, retiküljében a pénztárcát, pénztárcában a havi fizetését, retiküljében a zsír- és kenyérjegyet, amelyeket névre szólóan lehet beváltani, retiküljében a buszbérletét meg az igazolványát, igazolványában az adatait, adataiban a családi meg az utónevet, retiküljében egy aranyszínű golyóstollat meg egy vadonatúj noteszt, mert a régít éppen tegnap tépte szét, és húzta le a vécn. Ezt mindet magával vitte, és most nem hozza vissza.

Richárd különösképpen sem döbbenetet, sem aggodalmat nem érzett; inkább az volt a meglepő, hogy mostanáig az anyja, valahányszor kilépett a lakás ajtaján, előbb-utóbb mindig visszajött. Különben is csak akkor ment el hazulról, ha muszáj volt, főleg nagyon ritkán távozott el hosszabb utakra. Arra például szinte soha nem vállalkozott már, amit azelőtt annyira szívesen tett, hogy „bemenjen” a „városba”, vagyis öt megállót menjen a trolibusszal a körútig, ahol

kezdődik a városnak nevezett városrész, amely külső szemlélő számára miben sem különbözik a többi városrésztől; ám akik benne élnek, látni vélik az elfelejtett paloták foszladozó cifraságát és az örökre kilobbant fényeket.

Richárd anyjának most már ideje is lett volna rá, hogy „bemenjen” a „városba”: a gyógyszerterát, ahol dolgozott, még az ősszel bezárták. Ideje nagy részét azonban otthon töltötte. Legtöbbször leveleket írt, amelyeket aztán két-háromszor átolvasott és összetépett. Egyébként egészen közel, a Hernád utcában sikerült munkához jutnia; működött az egyik ház alatt egy kisipari termelészövetkezet, amely műanyag babákat állított elő és ezek csomagolásában lehetett segédkezni a hét meghatározott napjain. Kényelmes, tiszta munka volt ez, persze keveset fizettek érte, ráadásul teljesen szabálytalan is volt. Richárd anyjának a munkaközvetítőhöz kellett volna fordulnia, csak hogy a munkaközvetítő Pesterzsébeten vagy Budafokon juttatta volna munkához, valamelyik távoli kerületben, ahová sokáig, sok átszállással kellett volna közlekedni, érintve sok olyan helyet, ahol feltűnés nélkül végigmenni szinte lehetetlen. Ezért Világiné mégis inkább lejárt a Hernád utca alá csomagolni, ami nagy könnyebbség volt...

Nem lehet mondani, hogy nem szerették őt ott a Hernád utca alatt. Sőt egyszer, amikor egy alkatrész francia nyelvű használati utasításáról kiderült, hogy ő azt nagyjából megérti, attól kezdve a férfiak úgy köszöntek neki, hogy kezét csókolom.

... ami nagy könnyebbség volt, viszont igen valószínű, hogy valaki följelentette.

Richárd a fal mentén tapogatózva kióvakodik a fürdőszobába. Megbotlik valami halomba rakott puhaságban; de hát ez csak a mosáshoz készített szennyes ruha. Ott, ahol a bojler szokott lenni, most a koboldosan kék gyújtólángocska sem világít; a háztartásokban péntek délutántól hétfő reggelig van gáz, ha van. Richárd arra gondol, hogy nem gondol semmire, és ebből a semmiből máris kiemelkedik egy aprócska valami: hogy péntek este vizet melegít, és haját fog mosni. Ez a hajmosás amolyan hétvégi szertartás volt. Richárd maga szerette volna csinálni, de Világiné nem hagyta. Benyitott a fürdőszobába, lábát az ajtó részébe nyomta, és annyit mondott, hogy Richárd egyelőre még nem árva. És már nyomta is a hideg, sűrű krémet az engedelmesen lehajló fejre. A hajmosáshoz, ha tehették, ivóvizet használtak; a csapvíznek vastag üledéke van. Jár naponta fejenként két zacskó víz, ebből egy hét alatt ki lehet gazdálkodni annyit, amennyi az öblítéshez elegendő.

Inkább megkönnyebbülést érez Richárd: bekövetkezett, ami várható volt, megszűnt a bizonytalanság. Többé nem fog iskolába járni. Úgysem kapna bizonyítványt, és ha kapna is, az ő bizonyítványa nem bizonyítana semmit. Mostantól – eszébe jut Stájdub Viktor atyáskodó szóvirágja –, mostantól maga kell, hogy gondoskodjék magáról. Fölrémlik előtte Stájdub...

Simára borotvált, szagosvízzel és timsóval trágyázott, hosszúkás arc; hegyesorru, fekete lakkcipő; pehelykönnyű, galambszürke felöltő, amelyből óvatosan szállong az öregség szaga.

... aki őszidőtájt, amikor fölbukkant, azzal vált emlékezetessé, hogy „vasas almát” evett. Az almát vacsora közben preparálta; szögeket nyomkodott belé, majd a gyümölcsöt otthonos mozdulattal föltette a szekrény tetejére, mondván, hogy várni kell, amíg fölszívódnak a fémionok. Ami egyértelműen azt jelentette, hogy mindketten ottmaradnak éjszakára, Stájdub meg a szöges alma.

Richárd megpróbálja elképzelni, amint gondoskodik magáról, és önálló éle-

tet él. Az önálló élet valahogy nem akar körvonalat ölteni; talán azért, mert annyira sötét van. Ellenben föltolakszik egy egész más gondolat. Hogy minden hiába. Hogy ami van és lesz, az már csak ráadás, olyasmihez, ami nincs is. Hogy minden előre meg van rendezve, történések és körülmények. És fölösleges, hogy ő bármit gondoljon bármiről. Ami van, az anélkül is megvan, hogy elgondolódna, és ami nincs, az úgyszincs. És nem lehet elképzelni, hogy ő bárhol, bármikor beavatkozzék a dolgok menetébe. Saját menetébe sem tud beavatkozni, mert amit „fennmaradásnak” vagy „boldogulásnak” vagy „sorsnak” mondanak, az csak menet. Ő is csak egy dolog, aminek menete van.

Némely ólmos reggelek, amikor megjelenik Stájdub dísztelen hálóingében, hajneccel a fején, és mond valami kedélyeset. Amolyan reggeli kedvcsinálót. Mit mond a cigány, akit hétfő reggel akasztani visznek? Ez a hét is jól kezdődik! – Ilyen reggelek sem lesznek többé.

Majd mások fognak róla gondoskodni. Akiknek ez a dolguk. Majd ők megparancsolják, hogy mitévő legyen. Annyi bizonyos, hogy lesz róla gondviselés. Richárd, attól eltekintve, hogy mostanáig minden nap elment az iskolába meg hazajött az iskolából, még az anyjánál is ritkábban lépett az utcára. Délben kiáramlottak a tanulók, s mindenki a lehető leggyorsabban, kerülve a többieket, hazatakarodott. Így is előfordult egyik-másik tanulóval, hogy nem érkezett haza; s az aggódó szülők valamilyen ismeretlen oknál fogva még másnap, még harmadnap sem folyamodtak a rendőrséghez. Aggodalmuk amúgy sem tartott sokáig, mivel néhány napon belül, de legkésőbb két-három hét múlva levelezőlapot hozott a postás, közönséges fehér kartonlapot. Rajta sem feladó, sem bélyeg, sem pecsét, csak a címzés az egyik oldalon és néhány szó a másik oldalon, odanyomtatva nagy betűkkel:

EGÉSZSÉGES VAGYOK, ÉS JÓL ÉRZEM MAGAMAT.

Alatta jól olvashatóan, tintával a név, a családi meg az utó. Szó volt arról is, hogy bizonyos kategóriákba tartozó fiatakorúaknak állandóan maguknál kell tartaniuk egy megcímzett borítékot, de aztán ebből nem lett semmi.

Rég elhangzott mondatok foszlányai. „Mondja, Viktor, mi lesz ebből... ebből az egészből?” Stájdub és Világiné sohasem tegeződtek össze. „Hát nézze... ami most folyik, az fölé egy elvesztett háborúval.” Aztán ugyanabból a szájból egy másik hang, vastagabb és öblösebb. „Elvtársak, a háborút először el kell veszíteni, megvívni majd azután is ráérünk.” Azt el kell ismerni, hogy Stájdub kitűnően utánozta Komor Benjámint hangját és arcmozgását. Általában a város lakosságának egyik legkedvesebb mulatsága volt, hogy utánozták az ország első emberét, és olyan kijelentéseket adtak a szájába, amelyeket mondott vagy mondania kellett volna. De Stájdub még ezen belül is meglepően élethűen utánozta Komor Benjámint, már amennyire élethű lehet az, aminek eredetijét, álomszerű képletességgel szólva, vitrinben őrzik. Utánozta Jamzsa Mihály külügyminisztert is, pedig azon első látásra nem volt semmi utánoznivaló. Hanem ami a fejében van!, abban a kopaszodó, csúcsos kis fejben! „Az elvtársak szerint lehet egy külügyminiszter kopasz? Lehet neki feje? Egy népvalóságot exportáló miniszter, akinek testrészei vannak?!” Szerette Stájdub a színházat. Olykor Világinét is magával vitte, sőt egy alkalommal Richárdot is, pedig az veszélyes volt, és Richárdot nem is igazán érdekelték az előadások. De azért ment, ha mehetett; ki tudja, lát-e még színházat azután? A színházak továbbra is játszottak, méghozzá sikerrel, noha közben érvény-

be lépett az éjszakai kijárási tilalom. Némely társulatok előbbre hozták az előadás kezdetét, másutt, például a Nemzeti Színházban, háromnegyed kilenc után öt perccel a közönség zöme fölállt és kivonult; akik végignézték az előadást, azok ott is aludtak. Ők is azt gondolhatták: látnak-e még színházat azután?

„Most mit aggályoskodik? Szereztem férőhelyet vagy nem szereztem? Szereztem ittmaradási engedélyt vagy nem szereztem? Különben éppen tegnap hallottam, hogy a tizenharmadik kerület nem is a Holdra megy, hanem az Urálba mennek, ideiglenesen!”

Azt azért nem engedte Világiné, hogy Stájdub teljesen és véglegesen odaköltözzék.

Stájdub napról napra szemrehányóbb és követelődzőbb lett; arcán egyszerre volt sértett méltóság és kiéleződő méltatlankodás. Egy este, amikor majd föl kell fognia, hogy ki van rúgva, megrémül, hasravágódik, és igyekszik elérni csücsörített ajkaival a női cipőfelsőrészt; végül fogcsikorgatva kioldalog.

Tűntek el felnőttek is, de róluk nem érkezett külön értesítés. Viszont egy ideje nem szállítják el a szemetet, más néven a lakosság háztartási hulladékát. A lakosság háztartási hulladéka megjelenik a járdán, föltornyosul. Csakhamar színre lép egy törvényerejű szemétrendelet, szigorú büntetést helyezve kilátásba. A háztartási hulladék jelentős része visszavonul, a kapualjakban ver tanyát, és az idő, már azzal is, hogy nincs, neki dolgozik. Stájdub egyszer hozott egy nagy uborkásüveget, abban vízhez vagy vízüveghez hasonló folyadék volt, sok nagy, ezüstösen csillogó buborékkal. Furcsa folyadék, furcsa buborékok: mert emezek nem szálltak föl amannak a felszínére, még ha Richárd megrázta az üveget, akkor sem. A rázást látva Stájdub magából kikelve suttogetta...

Nincs ordítozás, nincs hangos szóváltás. Kiment a divatból. Nem zengenek a házak. Álmodban, te végső megálmodóm, bizonyos emberek fojtott hangon, halkán üvöltöznek egymással. Csöndesek a messzi hegyoldalakat benépesítő nagy, szögletes házblokkok is; a fakósárga vagy rózsaszínű lejtőkön zajtalanul csúsznak évente két-három ujjnyit a mélység felé.

... suttogetta, hogy ilyesmit még egyszer meg ne lásson, s hogy Richárd a kisujjával se merészeljen az üveghez nyúlni!, mert... mert... és elhallgatott. De még másnap, vacsora közben felugrott, és rászólt Richárdra, hogy fogja meg az üveget, és jól nézzen bele. Az üveg egyébként el volt zárva, bent volt a kisebbik szekrényben, amelyre Stájdub jónak látott lakatot is fölszerelni. Richárd most is csak a buborékokat látta, meg hogy nem szállnak föl. Megjegyezte, hogy olyanok, mint a higanygömböcskék. „Hohó!, pedig nagy levegőjük van!, hatalmas levegőjük van!” Aztán Világinéhoz: „Lássa kérem, ha minden kötél szakad, ide még mindig lehet menekülni!... persze csak annak, akinek van átjárása!” És akkor egészen valószínűtlen állítások: hogy Újpesten, az Algéber Gyógyszerművekben kidolgoztak egy hatóanyagot. Ki van kísérletezve. Össze lehet zsugorodni tőle. Kicsire, nagyon kicsire; aminek vannak élettani hátrányai... de ha ő, Stájdub mondja, hogy ki van próbálva!... főleg a légzés, meg általában az anyagcsere. Mindenesetre meg lehet élni a fűszálak alján!, bármelyik csigaházban!, be lehet menni bármelyik buborékba! Hát mit szól hozzá, kedves... Ilona?

Richárd anyját nem így hívták, de Stájdub így szólította.

S hogy minden buborékban egy-egy isten külön világa van! És ha tudni akarja Világiné, az ő Sertéssylinkója is így szívódott föl...

Hallgasson!

... ugyanis jó kapcsolatai voltak az Algéber Gyógyszerművekben.

Nem szégyelli magát?, ilyeneket mond a gyerek előtt!

No mindegy!, a lényeg az, hogy megvannak az istenek. És hogy itt vannak ebben az üvegben, lakatra zárva. Ugysem fognak segíteni, de nem is ez a fontos.

És megint következett az elnyúlhatetlen attrakció. „Elvtársak, szükségesnek látom leszögezni, hogy istenek és egyéb ellenséges cselekmények továbbra sem léteznek...”

Richárd előtt ugyan lehetett volna beszélni Sertéssyről (aki az eltűnését megelőző hetekben Richárdot, némi habozás után, színe elé bocsátotta és, lehet mondani, megkedvelte), ám a város lakóinak az a szokása, hogy némely dolgokra és emberekre fátylat borítanak; talán ezért is nincs, ami legkevésbé sincs, emlékeztük.

„... mégis, hogy megmutassuk, mi sem vagyunk a többi valóságnál alábbvalók...” Tudniillik a nyugati országok fizetnek majd az istenekért, mint a köles. „... átmenetileg hajlandók vagyunk isteneknek is létjogosultságot biztosítani.” Nem hiszi, kedveském?, Richárd sem hiszi? Stájdub ezért és csakis ezért mer beszélni róla. „Vegyék tudomásul az elvtársak, hogy mindez nem jelenthet ideológiai engedményeket. Abból, hogy istenek vannak, nem következik, hogy hiszünk is bennük.” Hihi.

És a folyadék felszínén Richárd akkor észrevett valamit. Ismerősnek rémlő arcvonásokat. Olyasvalakinek az arcvonásait, aki a szemközti házban lakott, amíg lakott, és úgy hívták, hogy Jégcsap Jenci. Richárd alaposabban odanézett. Most már nem volt semmi kétsége. Az uborkásüvegben, a folyadék felszínén ott lebegett, ott rezgett vékony fehér hártyaként Jégcsap Jenci szétterített arca.

Az igazság az, hogy Jégcsap Jenci szüleihez (pontosabban csak az anyjához, mert az apja ismeretlen helyen tartózkodott) már eléggé régen megérkeztek a kartonlapra nyomtatott szavak, amelyek együttesen azt állították, hogy EGÉSZSÉGES VAGYOK, ÉS JÓL ÉRZEM MAGAMAT, holott mindenki tudta, hogy Jégcsap Jencit éppen azért vitették el, mert nem volt egészséges. Lakott a környéken egy idősebb hölgy, név szerint özvegy Ruhmann Emilné, aki már nem emlékezett rá, honnét és miért került a városba; s ez a Ruhmann Emilné, amikor először meglátta Jégcsap Jenci busa fejét és nyirkos, gyűrött bőrét, akkor nagy ámuldozva felkiáltott, és mondott egy idegen szót: ein Wechselbalg! De hogy miért éppen ez a szó jutott az eszébe, holott milliónyi más idegen szó van a világon, erről özvegy Ruhmann Emilné már akkor sem tudott felvilágosítást adni. Hát akkor ezt a Jégcsap Jencit, úgy látszik, végképp megolvasztották. Richárd, halált megvető gyávasággal, azt mondja: *Én ott látok valakit.* Stájdub lelakatolja a szekrényt, végignézi Richárdon, és azt feleli: *Nem látsz te senkit.*

Úgy áll a szekrényben most is, lelakatolva, feketén a fekete, hideg szobában. Richárdnak eszébe jut, amit Stájdub utoljára mondott: hogy lesz ez még sokkal, de sokkal rosszabb is. Ezt most megnyugtatónak találja. Többet ér, mint a gépi-es biztatások. Mert lám csak, máris minden sokkal rosszabb, mint volt. Ez már a rossz. Ahhoz képest, hogy rossz, nem is olyan szörnyű. És lehet rá számítani, hogy lesz még sokkal rosszabb is.

(Folytatjuk)

Ars memoriae

Jorge Luis Borges emlékezete

Szövegek és romvárosok
generációi: kövek
beszélgetése Káldeában.
A tudás megíratlan
könyvek múzeuma: Patagónia
pusztasága egy papírlapon,
Anonymus Smyrnaeus minden
elveszett sora – felirat
egy khoraszáni korsó
belsejében,
egy használhatatlan atlasz
magányos betűje.
A végtelen tigris
egy porszem szimmetriája:
a harmónia Janus
harmadik tekintetében – a tőr
villanása
bölcs humanista kezekben.
A semmiség: számok,
nagyítók, lencsék, asztrolábok –
Pascal nádszála,
Spinoza geometriája.
A sorsjáték: egy kóroszslán
szája Velencében, Giordano Bruno
mágikus máglyája meg a barbár
télben virágzó régi mandulafa.
A perpetuum carmen:
a krematóriumok füstje,
Csuang-ce pillangója
az égbolt legyezőképén,
a labirintus álma,
a lehetetlen térképe –
a könyvtár középpontja
egy rózsza gondolatában.
Mindaz, ami áthatolhatatlan,
talán egy tamariszkuszkert
Tauromeniumban: a mindenség
vagy a káosz vagy a hexameter –
a csillagsivatagban
elsuhanó verssorok.
A költészet: Ithaka
láthatatlan partvidéke,
a föld pillanata
egy szó univerzumában.

A Semmi Könyvéből

– részlet –

A templom mellett van a hulladékbegyűjtő. A sebhelyes arcú férfi oda szokta elvonszolni a papírkötegeket. Az Istent háromféleképpen szokás elképzelni. Neki valahogy idegen mind a három. Azaz, csak kettő; ezt a galamb-dolgot eleve nem tudja komolyan venni. Ki nem állhatja a galambokat, emberemlékezet óta. Egy szép, haragos tekintetű harminchárom éves férfi, vagy egy szálfagyenes öregúr, a kevély lépteivel, jóságos tekintetével. Ugyan. Amíg a nő előjön a raktárból, elgondolja, hogy ismét megtestesül az Ige. Hogy lehetne bármi. Isten, amint kilép a szupermarketből, karján azok az irigylésre méltó, barna, amerikai papírzacskók. A hasával egy metáلكék Toyotához szorítja a csomagokat, amíg a kabátja zsebéből előkotorja a slusszkulcsot. Vagy Isten – a szomszédék dobermanja, az átható tekintetével. Egy topolyafa. Egy rigó a kertben. Vagy ez a végre megkerült nő, a nejlonköpenyben. Kicsit ápolatlan, de izgalmas. Koszos csuklószorító van rajta. Az egyik fülbevalóját most veszítette el, nem az a fajta, amelyik eleve egyet hord. Az Isten benyúl a fiókba, elővesz egy vaskos papírhengert, az asztal széléhez csapkodja, hogy legyen elég visszajáró. Szétgurulnak a fémpénzek az üveglapon.

A ballonkabátos a park túlsó oldalán lakik. Ha kilép az erkélyre, a teleobjektívvel belát egy magánszanatórium kertjébe. Csak fekete-fehér nyersanyagot használ, egyre drágább, és egyre nehezebb hozzájutni. Kibontja a csomagot, a sarokvassal az ablak üvegét kocogtatja. Kávét csinál. A falak tele vannak az örültekről készített felvételek nagyításaival. Mindenkinek a magáé. A ballonkabátos belevágja a testét egy bőrfotelbe. Az ölébe veszi a telefont. Felemeli a kagylót. Percekig hallgatja a búgást. Tíz vagy tizenegy számjegyet tárcsáz. Kicsörög, felveszik, nem szól bele. A nő, néhány ezer kilométerrel odébb, csak a lélegzését hallgathatja. Nem sokáig bírja, hisztérikusan üvölteni kezd. „Tudom, hogy te vagy, te állat. Hát bírd már abbahagyni. Semmi szíved nincsen?” Egyszerre teszik le a kagylót. Hát semmi szíved nincsen, ismétli a férfi a meglehetősen ritka nyelven, és maga mellé ejti a lakkcipőket.

A könyvben időnként szélcsend van. A dolgok mozdulatlanok. A fej lassan fordul el, balról jobbra. A tekintet végighordozása. Demiurgosz. Tanácstalan dezertőr. A táj végérvényessége, unalma.

A fekete lány felébredt. Álmában a Parlament épülete valahogy átkerült a város másik felébe, az Ismeretlen Katonáról elnevezett térre. Valamilyen tömegdemonstrációt tartottak. Sütött a nap, az emberek a szokottnál és indokoltnál nagyobb izgalommal hajlítgatták a tavalyról megmaradt mondatokat. Hirtelen erős félelem fogta el. S egy pillanattal később már meg is látta az okát. Egy óriási himoroszlán kergetett egy örvösmedvét a téren. Kitört a pánik, a lány arra

gondolt, hogy a mellette álló öregasszonyt fogja az állat elé lökni, ha nem lesz más választása. De felébredt, mint mindig, és most is megmenekült a bűnbeeséstől.

Legallyaszták a sétány fáit. A fény most akadálytalanul ömlik, mintha árvíz-ből meredeznének a csupasz oszlopok. A friss aszfalton néha elsuhan egy-egy autó. Ahogy a fűrészpor hullt a valaha fényes bakancsokra. A legtöbb pad üres, csak néhányon ülnek öreg férfiak és nők, arcukat az ég felé fordítják. Utószezon. Nem van és nem az világít. Csak mintha oda lehetne képzelni, mintha odaképzelték volna annyira, hogy legalább alamizsnát tudjon osztogatni.

A férfi jár-kei a még mindig nem eléggé üres lakásban. A falra szegezett képeket nézegeti. Légifelvételek egy háborúról, ahogyan az arcokon gyakorlatoznak az indulatok. Kráterek, golyónyomok és bombatölcsek. A örület ornamensei. Egy pók mászik át egy mongolidióta arcán. Épp, mintha bárhol, a világnak nincsenek előítéletei. A férfi hunyorog, szemüveget kellene viselnie, de úgy nem tudta megszokni az arcát. Egy lágyabb lehetőség ejtette zavarba. Hogy más is lehetne, akkor és így nem volt igazán vonzó.

Hajnaltól igen. Erős és telt a kürt hangja, mintha tengerjáró hajóé volna, elindulnak a csillé. Ez az imbolygó, félelmes gazdátlanság a gondokkal szennyezett ég alatt. Egy ablak szálkeresztje mögöl nézni, amíg elviselhetetlenné nem válik az ismétlődés. Egy bányaló túlságosan vaskos csontváza. Egyszer majd széthordják azt is a korcsok, egyszer, előbb-utóbb, eltűnik az akácospól. Egy emlék, s aztán az emlék módosulásai. A dolgok, gondolja, aki néz, úgy tartozhatnának össze, mint az agyonnyalogatott csontok, elrejtve, azután.

A lány, újra a kertben. Nem tudja levenni a szemét a képről. A hátrább álló koreai arca ejtette rabul. A férfi, mintha előre sejtene valamilyen mégis-váratlan erejű kéjt, amit épp a másik nemtudása érlel alig elviselhetővé. S kívül az általuk tudható világon, mégis karnyújtásnyira, a lángolva zuhanó test. A lány elfordítja a fejét, a kertkapu felé pillant.

A hang azt mondja, bízzál bennem. Nincs más dolgod, mint engem figyelni. Nem hazudok, nem vezetlek félre. Nem hitegetlek. Nem beszélek rébuszokban. Az vagyok, ami vagyok. Ennyi a világ, érde be a kimeríthetetlen.

A kislány fölkuporodott a nyers deszkalapra. Egy egész nap, egy forró délelőtt és egy enyhülő délután, egyedül, a darazsaktól zsongó kertben. Egy barack hullája, mézszag, átluggatott szőlőlevelek a porban. De nem figyel rájuk, a friss sebet nézi a tenyerén, mintha kijönné onnan, ami eljövendő. A tó fölött szikrázó pára. El kellene felejteni a szavakat.

A kerítés párkányán ülve újrarendezik a világot az idióták. A legfiatalabb, neme eldönthetetlen, élenköld melegítőben gesztikulál. Milyen aranyos kislány, harsogja. Milyen aranyos kislány. Milyen aranyos kislány. A homokozóban egy férfi alszik, a máltai szeretetszolgálat egyenruhájában, lehullott almák között. Nem hessentheti el a homlokára telepedett legyet.

Az utazóktól elvárják a bennszülöttek – se háncsszoknya, se átfúrt ajak –, hogy megtiszteljék a hely szent középpontját. De ne mint a csepeli kutyák a gazdátlan, ám gondosan ápolat körletű vöröscsillagot, ott, az országút mentén, a hetvenes években. A munyampará megfogja a könyöködet, és a falu főterére vonzol. Vezetné barátságos invitálásnak, ha ujja nem hagyna kék nyomot azon a puha felületen, amely legjobban őri a csak rád jellemző szagot. Egy fe-

kete, simára csiszolt kőoszlopot találsz a földszintes, pasztell színekre mázolt, egyszerű épületek gyűrűjében. Térdre ereszkedik; követned kell a példát, ha jószándékban, térdig ezüstben akarsz gázolni az elkövetkező napokban. Valamit mormol, ezt nem kell utánoznod, szálnalmas igyekezetedet gúnyolódásnak tartaná. Fehér tenyereddel a földre támaszkodsz, könnyen azonosítható nyomot hagyva a porban. Kísérőd megérinti ajkával a bálványt a neked túl erős fény zuhatagában. Tőled nem várja el, elég egy méltóságos főhajítás, s megtetted, amit a törvény elvár a messziről érkezettől. Aztán fölemelkedhetsz, bárki fölé, ha egyszer már lehajoltál.

Reggelre alig lebíráható hányinger vesz erőt rajtam, mondja a minisztériumi tisztviselő. Az orvos titkon gyönyörködik ezekben a mondatokban. „Ha már nem segíthetek, legalább megpróbálom jól érezni magam.” Elfordítja a fejét; odébb a proszektúra mellett két undorító kollégája teniszezik, pipiskedve, mint mindig. „Húsz éve vagyok kényszerű tanúja érthetetlen párbeszédeknek”, írta nemrégiben az orvos egy magánlevélben. Az üresség arisztokratája. Vagy másképpen, örült beszéd, de van benne rendszer. A tisztviselő némi habozás után megfogja a fehér köpeny elérhető darabkáját. Mennyi időm van még, doktor úr, kérdezi. Annyi mindent kellene még elintéznem. Az orvos csitító mozdulatot tesz. Nem eszik olyan forrón a kását, válaszolja, s lepöcköl egy pamutszálat az éjjeliszekrényről.

A korrektor dél óta várja a levonatokat, a szerkesztő urak csak koradélután érkeznek, addigra kellene végeznie. Nem sejtheti (s a telefonhoz lusta), hogy előző este súlyosan lerészegedtek a fiatal nyomdászok, s egyikük egy tréfa hevében eldobta a „tepsit”, a széthulló hasábok a vörös linóleumon ragyogtak. Éppen kefelevonatot készült lehúzni a délelőtti fuvarhoz – azt várja most ez a vérszegény fiatalember, egyedül, a rosszul kiszellőztetett redakcióban. Az ólomdarabkákat aztán összegyűjtötték, és – már amennyire lehetett – újrarendezték. A végeredmény, amint azt a korrektor a másfél órás késéssel megérkező csomag felbontásakor megállapítja, elszomorító. Egy ismert politikus bonmot-ja épp a halálhírek közé keveredett, ez azonban egyáltalán nem hív meg jóízű nevetésre. Mocskos buzik, gondolja a korrektor, hirtelen támadt, számára is váratlan erejű gyűlölettel a szívében.

A férfi egy mozi főbejáratánál ácsorog, a csalinak kitűzőtt standfotókat nézegeti. Már egész jól beszél új hazája nyelvén, a gesztusokat azonban soha nem fogja megszokni. Ezért óvakodik mindenféle következtetéstől. Így egy másnak egyértelmű jelzés – a kövér férfi mozdulata a legérdekesebb fényképen – neki rejtély, és épp ezért csábítja a hűvösen sötét terembe. Ujjai még mindig meglepődnek a régieknél vastagabb pénzérméket érintve. A pénztáros előtt üvegtányér, aljába a filmszínház nevét metszették, de egy ékezet lemaradt, egy gyermekkori verekedésre gondolt az üvegyári munkás, és elfelejtkezett a mozdulatról. De ezt már az óslakosok sem tudhatják.

„A házinénit vártam, hogy a szoba árában megegyezzünk. Valami dolga akadt a fáskamrában. Egy lótetű szaporázta a kavicsot, a cipőm orráig, felemeltem a lábam, épp csak, hogy vele legyen a kegyelem. Agresszívan volt fiatalabb, tehát kisebb az átlagosnál – még hajlékonyabban gusztustalanul. Ott és akkor ment el a kedvem végleg mindentől, nem a túl kevés örömmel biztató szobától, s az izzadt öregasszony cirkalmas vendégszeretetétől, ezek csak benne voltak a

megutált egészben. Lábbujjhegyen akartam kiosonni, és még szándéktalanul sem tapostam el a világnyi férget. Hirtelen szélroham tépte le a kötélről a ribizlimintás kötenyt, s tapasztotta a mellkasomra, ahogy kifelé igyekeztem. Más talán sírva fakadt volna a helyemben, engem görcsbe rántott a nevetés. A kapuig kísért a hang, hová megy, fiatalúr, ismételte a nyanya fejhangan; szerencséjére nem fordultam vissza.”

Mikropulosz a combjából vágott ki egy darabot, azt adta kedves kutyájának; őt magát már nem kínoztta az éhség. Hogy hiába, az, ahogy mondani szokás, a végzet fintora – szegény párát épp a hála nem hagyta zabálni. Egy hete várakoztak a bórsátor mélyén, a tetején meggyúlt egy kis esővíz, meglepően émelyítő, talán a virágportól. Mikropulosz már nem tudta, *mikor* van, azt is alig, hogy hol. Add kölcsön a szereteted; annyit megígérek, hogy sose kapod vissza. Ennél a mondatnál tartott éppen, amikor elájult. Egy különösen kerek koponya, diktálta valamivel később a régész a kolleginának, akit inkább a hosszú dög erotikus lábszárcsontja hozott izgalomba.

„Nem akarnék örökké élni, csak nagyon sokáig. Persze, nem abban a túlzottan is jól ismert pergamendobozban, amit majd kiszúrnak a szálkák. F fiatal maradnék, rugalmas, tömör, nem épp veszélytelen; de erről nagyvonalúan elfeledkeznek. A ráérősségből Zeitgeist-et csinálnék. Divatba hoznám a reménytelenséget. Kedvenc tárgyam egy sétatálca volna, ezüst feje úgy illik a tenyerembe, mint a nekem rendelt sors a végzet kockarendszerébe.”

A lány teste remeg, mintha fázna, pedig a bőrét is letépné, annyira forrónak érzi a kerttet. Mint egy levél, táncolva ér le a tabletta a hosszú pohár aljára, s billeg, úgy küldi fel az apró buborékokat. Ez az íz, gondolja a lány, valamiért az alig túlélhető uzsonnákra emlékeztet, a gyermeküdülőkre. Mi lehetett ilyen sötétlenül rossz, mint ez a lötyty, amivel a lázamat csillapítom? Vagy inkább egy szagot érzek újra, ezúttal a nyelvemen?

A világitótorony fénye újra és újra végigsöpör az ilyen magasból már mozdatatlannak látszó tengeren. Azokat a nagy táblákat, amik egyedül vészelték át a katasztrófát, a vándorcirkusz idomárja használta; az uszkárok állítólag felismerték a római nagybetűket. Az az impertinens öregember, akit kezdődő szürkehályogja, s a szemüvegét eltüntető feledékenysége most megfoszt attól a véletlen ajándéktól, amely értelmes rendben úsztatja a betűket a reflektor fénykörébe, igazán nem méltó figyelmünkre. Helyette törődünk a szóval, találjuk ki, mé-lázzunk rajta, forgassuk a szánkban, mint egy különös dadogókavicsot.

Ha így nézel, az mindig feljogosít valami jóvátehetetlenre, mondja a kövér férfi a vásznon. A kövérek nem szoktak ilyen árnyaltan fogalmazni, persze lehet, hogy ezt csak a magam soványsága mondatja velem, gondolja a férfi a nézőtéren. Unalmas a film, száraz a perec, de marasztaló a kinti zápor zenéje. Az élet, ami rá vár, elég hosszúnak látszik, de ehhez a megérzéshez nem tapadnak feldolgozást áhító érzelmek, a férfi a nyolcadik sorban nem sír, nem reménykedik, szája szélén a ránc mozdatatlan.

A négy sírásót régi barátság bilincseli össze, a gimnáziumban ők voltak a leghetéseesebbek, mindegyiktől nagy tetteket vártak, külön-külön – négyesüktől viszont csodákat. Dacból nem vitték semmire, az érettségén botrányosan szerepeltek, és szemezni kezdtek a fiatal elnöknel. A következő napon jelentkeztek a temető felvételi irodáján; az igazgató alig tudott mit kezdeni a váratlan szeren-

csével. „A” „D”-t szereti a legjobban, ez azonban nem sokat jelent, mondja „B” „C”-nek, semmivel se többet, mint az a tény, hogy enyhén kopaszodik. Mindig együtt vannak szolgálatban, ezoterikus fogadásokat kötnek a temetések előtt, például hányszor mondja ki a pap az elhunyt keresztnévét, lesz-e, aki színes zsebkendőt húz elő a retikülből, melyikükre jut az utolsó szakszerű mozdulat. Mindig fehér ingben dolgoznak, bár ez csak az első osztályú temetéseken volna kötelező. A borraivalót elegánsan visszautasítják; de sportot úznak a közvetlen hozzátartozók meglopásából – a zsákmánynak persze tilos különleges értéket képviselnie. Egyszerűek vagyunk, mint a csillagok, mondja „C” „B”-nek, akit tikon már régóta idegesít ez a kvartett, csak nem tudja, hogyan tehetné le a vonót. Nem válaszol; „D” arcát nézi, és megpróbálja eltalálni, milyen lapot hajít majd a fekete márványlapra a következő körben.

Doktor Rauschenberger kedvenc sportja a biliárd. Félkarú lévén, nem gyakorolja, ám annál nagyobb kibic. A híres zeneszerzőről elkeresztelt utcába jár, egy vasajtón kell négyet kopogni, hogy a klubtagot beengedjék. A fénykúpok az asztalok felett, a sarokban könnyező pálma, a réz kávégép, Blankenhorst üveges mosolya az agyonsimogatott bádorpult mögött, a mindig tegnapi lapok a kerek asztalkán. Épp olyan örökkévalónak látszanak, mint a pedáns ziherejsztű, amellyel a zakó felesleges ujját erősítették a válltöméshez. Már megint korábban jöttem a kelleténél, gondolja Rauschenberger. A kréta gálicszínű. Azt hiszem, ez a helyes kifejezés.

Álmában Prágában. Vagy mintha élőben közvetítették volna. Egy óriási város, ronda, kihalt bérpaloták a magyarok negyedében. A távoli óváros kiemelkedő épületei ködbe burkolóznak, az utcákat víz borítja, egészen a házak második emeletéig. De nem szennyes ár, hanem szelíden hömpölygő folyó. Egy hatalmas, szétvert és lecupaszított lakásban helyezték el a kamerát, nincsenek bútorok, a tapétákat leszaggatták, néhol a vakolat is hiányzik, de a téglá alatta épp olyan piszkosfehér, mint az ajtónyílásokon át idelátszó kisebb szobák rég megszelt falai. A parkettát is felszedték, a háziak: ötvenes kopaszodó, szemüveges, kövér férfi, női alteregója és egy csúnyácska bakfis, törökülésben, egymáshoz szorulva ülnek a legnagyobb szoba falához dőlve, a párnafákon. Mi sem maradhatunk, mondja a családfő, nekünk, magyaroknak most már mindenhol el kell menni. Nincs szemrehányás a hangjában, csak egy szemernyi szomorúság. A kamera kinéz az ablakon; szemben, a behemót, militáns-zöld épület ablakain nincs üveg, kétszázszor ásít a sötét, nehogy valahogy elhibázza.

A könyv egyetlen példányát oktanul megtartott almanachok, anakronisztikus szakácskönyvek – fenyőmadár, szarvasgomba –, régi vasúti menetrendek között őrzi egy félreállított politikus, néha áthallatszik a szomszédba a hisztérikus gépelés, és idegnyugtatóul Schubert. Vasárnaponként templomba jár, és minden alkalommal elindítja a régi Betlehemet; az O, Tannenbaumot játssza, s csavart üvegszál csorog József istállója mellett. A csillag még megteszi útját a szakadozott, kék éjszakában, de a szalag nyávog már, hiába szól a sekrestyének a hűgyszagú öregember.

A férfi néha egész délutánokat tölt a Régi Bélyegek Múzeumában. Nem az ősi, meggyalázott címerek, nem is az uralkodók bibircsókös profiljai vonzzák az egykori Törökfürdő épületébe, hanem az Életképek elnevezésű terem történetzanzái. A kerítés mögül maga Belzebub lesi meg a kikapós asszonyt, a kutya

már szagot kapott, hátrább az égen két fekete csillag, egy gondatlan rézmetsző hibája, valahol a távolban, alig észrevehetően, egy közeledő lovas sziluettje. Három törpe jólhízott ártányt húz fel egy szilvafára, süvegük tollas, alig állnak a lábukon, odébb egy feldöntött dézsából dől a vér. A labdaházi eskü; Van Toeffler a vérpadon; a kínaiak Madridnál; egy sorozat az Ackroyd-gyilkosságokról, Defoe újratemetése. A férfi erős nagyítót visz magával, amelyet az ékszerészek és az órák használnak, kiáll a homlokából, mintha Mózes egyik római szarvát kérte volna kölcsön. Az egyik teremőrrel erős barátságba keveredtek, de aztán csúnyán összekaptak egy portugál hercegnő reggeli öltözködését figyelő sziámi macska szándékainak értelmezésén. Azóta némasággal bosszulják meg egymáson ugyanazt a sérelmet. Az öreg üldögél, pengeajkait összepréseli, úgy követi tekintetével a hajladozva araszoló férfit.

Mi az az erő, ami a jólöltözött dámát a tenispálya drótrombuszaihoz kényszeríti? Nem futkároznak barnára égett testek a vörös salakon, nem használják futballpályának a templom oldalához ragasztott egyosztályos iskolába terelt fekete kölykök, nincs negédes uszkárbalett napszállta előtt, egy kivénhedt műlovar nyugéveit felvidítandó. Épp így kell neki, üresen a tér, a finom arányok, az ázottan megnyúlt háló csomócskái, a sarokba dobott szőnyegdarab, amellyel játékok után simítják le a pályát. Mintha történt volna itt valami jóvátehetetlen. Három napja egy kamasz tűvé tette a pályát egy aranyláncért, hiába.

A lány a hosszú kifutó végénél kapott helyet, arcát újra és újra meglegyinti az egyenörvény, amit az épp előtte forduló manökenek selyemszoknyája kavart. Hidegkék fény, arcvizek, parfümök és könnyű délelőtti koktélok illata a levegőben, fojtott és szakszerű félmondatok félreértett verziói. Hányféleképp élhető túl az éppen rajtunk ütő óra? Várni egy apró sebhelyre, finom fehér vonal egy karcsú boka fölött, percenként tűnik föl újra, ahogy rá kerül a sor.

Ha nem lehet *mindenki, bárki*, úgy *senki* volna legszívesebben, egy lélek, aki átjár, ide-oda költözik, egy szabadságolt angyal, dezertőr ördög, aki folyton maskarát vált. Az európaiak számára nyitva tartó bolt kirakatában látott egy manökent. Meztelen volt és hófehér, mint egy gyámoltalan féreg, de a tartása mégis irigylésre méltó. Büszke, elegáns, bájos és vonzó. Nem volt arca. Néha el kellett hozzá látogatnia, mintha nem volna tükör otthon. Óvatosan kerülgette a pisztáciás bonbonokat egyensúlyozó, törékeny özvegyeket, az elhagyott riksákat és a saját hányadékukban alvó öreg embereket. Igyekezett, mintha, akár akarrattal is, elkészhetett volna. Aztán egy napon felöltöztették a bábút, fényes, kéksárga melegítőt adtak rá, edzőcipőt és egy rakettet a kezébe.

„Hazafelé tartottam. S akkor egy ismeretlen, arca akár egy kódarab. Mellé értem, sziszegve hívta föl magára a figyelmem. Ne menjen haza, két napig. Ne. Az első sarkon befordultam, és soha többé nem láttam viszont azt az embert. A Gestapo várt rám azon a délutánon. A könyveket a szoba közepére dobálták, megitták az összes boromat, és pimaszkodtak a várandós feleségemmel. Az éjszakát egy parkban töltöttem, a fagyalbokrok védelmében. Úgy aludtam akkor, mint még soha, álomtalanul és mélyen, mint egy halott, aki mindent rendben elvégzett, ami csak rábízott. A csősz szúrós botja ébresztett fel. Fényes dél volt, a napszúrás úgy ragyogott a levegőben, mint valami fényes, gonosz aranytű.”

A szálloda negyedik emeletének egyik erkélyén egy férfi szaxofonozik, a függönyt a dereka köré csavarta, így olyan, mintha az tartaná vissza, hogy fel-

lépjen a korlátra, s azon egyensúlyozva játsszon tovább. A karján végigömlik egy színes tetoválás; a bali bábszínházak figuráira emlékeztető harcosok gomolyognak a kulcsconttól a fémszíjas Rolex felé. Odalenn kisebb csoport áll körül egy holttestet, a harminc körüli férfi tejben és vérben fekszik, körötte szemét; zöldségek és üvegcserep. Senki sem figyel a cirkusz lépésben közeledő reklámautójára, pedig soha vissza nem térő alkalmat kínál; a bátrak egy alligátor szájába dughatják a kezüket. A férfi ott fenn, az erkélyen az Ornithologyt játssza, de elégedetlen a náddal, meg-megáll, bosszús arccal igazgatja. S végül az öreg, kétszáz lépésnyire, a kávéház teraszán, a kezében rajszén, a térdén mappa, az asztalán egy pohár ásványvíz.

A borbély felesége egy rézüstöt síkál, percenként felpillant, a nyitott kertkapun át a műhely irányába néz. Már elmúlt negyed kettő. Kiszikkad a kacska, gondolja magában. A falon óra, gyűlölt rokonok ízléstelen nászajándéka, a kellemtelen hangú madár fáradhatatlanul tördeli szét a napot ideges negyedórákra. A borbély jönne, de maradnia kell, maga a polgármester toppant be az utolsó pillanatban, a bajszát igazíttatni, no meg egy kis kedélyeskedésre. Rézdrót burjánzik az orra alatt, jó, ha ki nem csorbul a svájci ollóm, aggodalmaskodik a borbély, és hátrább dönti a fontos koponyát.

Még az árusok is egy közeli kávézóba menekültek. Trópusi eső veri a kalitkákat, gyorsan megtelnek az ólomkristály hamutartók, eláznak a rikító szőnyegek, ócska papírpénzek. A tócsákba gyűlő víz regulázza majd a bámészkodók lépéseit. Az indiai cigarettáárusok egykedvűen ücsörögnek egy sátorlap alatt. Valerio az órájára pillant; tíz perc múlva a Campón kellene lennie, és a helyzet reménytelen. Legyint, behátrál, rágyújt, és kér még egy capuccinót.

Egy hosszú weekendre bezárták az Országgyűlés könyvtárába; délfelé elbóbiskolt a távol-keleti részlegben. Az ember eleinte még kedélyesen fogja föl a dolgot, olvasgat, a büfét dézsmálja, már amit elől hagytak, az ablakba könyökölve nézi a folyót. A telefonközpontot kikapcsolták. Szombat délutánra jönnek meg a komolyabb gondolatok, húsz óra magány után már megfeketednek az emlékek, és a jövő érdektelenné szürkül. Vasárnap szúr a borosta, és hiába a csöpp mosdókagyló a WC előterében, egyre mocskosabbnak érzi magát. Rákap a Parerga és paralipoménára, az küldi álomba a várvavárt hétfő hajnaláig, amikor a kulcs megzörren a zárban.

A szokásos délutáni séta. A férfi az alsó rakparton gyalogol, egy uszadékfa ágát törte le, azzal kopogtat az olajos aszfalton. Az Admirális épületének magasságában megáll, ott a kedvenc pihenője, a vízhez vezető lépcsők egyikét évente új vörösre festik az egyetemisták, az áprilisi forradalom egyik vezetőjét ott verték agyon a kormányhú szélsőségesek. A férfi persze egy távolabbi kőre kuporodik, apró kavicsokat piszkál ki a cement repedéseiből; rendre eltalálja a szeszélyesen érkező hulladékszigetecskéket. A túlparton elakadt egy kamion, beszorult a híd alá, mindennapos eset, néhány órára leáll a forgalom, s akad néznivaló vagy száz csellengőnek. Egy őrjögő török a sofőr, kiadásokat rúg a hátsó kerékbe, s üvölt hozzá, a hangot elhozza idáig a víz, de torzan, érthetetlenül. A férfi megpróbál felidézni egy régi-régi gyerekverset, de csak a második sorig jut; egy ellenszenves szó mindig elakasztja. Nehézkesen áll föl, s indul újra útnak.

Az út széle már majdnem a mező. Kerülgetni a roncsokat, elegyengetni min-

den port, ezt nevezni titokzatos azonosításnak. Nyolc éve élni itt, egyedül, már majdnem megtanulni a madarak nyelvén, párhuzamos téboly: az emberekén elfelejteni. A nád itt-ott már lerohadt a tetőről, a nagyobb esők áztatják a gerendákat, s aztán lehet számolni a cseppeket a lavór zománcán.

„A házat úgy kezdtem építeni, hogy erősen lehunytam a szememet. Először a völgyet láttam meg; mintha lóhátról, a gerincre végre felkapaszkodottan. Egy patak szelte ketté, ahogy pezsgő csordul a dekoltázsba. Felbosszantott, hogy milyen giccsesen szimmetrikus. Ez a tér volt meg legelőször; aztán a lépcső anyaga, mélybarna, nemes, dúsan erezett fa, az aggályos tökéletességig csiszolt illesztésekkel. Azon kell majd a padlástérbe fölmenni, a titkos kis szobákhoz, a mánia celláihoz. A falak terméskőből, de hogy szinte kötés nélkül megálljanak, úgy kiválogatva. Váratlan kiszögellések, összeegyeztethetetlen ablakok, a tetőn fekete cserép, mázatlan, hogy nyáron meg kelljen döglenni. Aztán persze ezt elvettem. Egy nagy kandalló kell, hogy esténként belevezzek a tűzbe. Én úgy leszek örökkévaló. Hogy értsd; akkor kilépsz minden időből, a sajátodból is tehát. Lopni kezdtem, csalni és hazudni. Két ízben a gyilkosságtól sem riadtam volna vissza, de megakadályoztak a súlyos körülmények. Tervemben, mely álomszerűbb volt, mint az lehetségesnek mutatkozott, nem kerestem logikát, egy hibátlan érzék szeszélyeit szenvedte el, a magamét, tehát könnyű volt a megbocsátás. Az eredményt láthatod, a munkát nem, a háromévnyi tizenhat órát, a perlekedést a hatósági karszékekben ücsörgő idiótákkal. Néha megtöröltem volna az orrukat egy kockás zsebkendővel. Azért vagy a világon, hogy elérkezz annak a térnek a középpontjába, amit Rólad neveztek el. De ne várj sokat tőle, épp csak teljesítsd. S ne gondold azzal, ami ott vár.”

A lány ma este operába megy. Hosszan válogat a szekrény ajtajára erősített tükör előtt, hogy aztán legelső ötleténél maradjon, az égővörös bársonyruhánál, az arany karpereccel. A cipője is vörös, épp, mint a körmei. Ott, az előcsarnokban mindenki fekete, frakkok és nagystélyik – és a pillantások, melyek elkísérik a nézőtérig. Van valaki a harmadik emeleti páholyban, aki majdnem belehal az ezüstpillantásba. Egészen elsápadtál, szívem, csak nincs valami baj, kérdezi a felesége. A nő könnyökével veri le a műsorfüzeteket, képtelenül hosszú idő, míg körözve leér, épp egy üresen maradt székre. Fájdalmas lassúsággal alszanak ki a fények. Megérkezik a karmester, nyikorgó cipőkkel, elfojtva egy apró köhintést a kézfejével. Annyira nem lehet sötét, hogy a bársony ne égjen ott lenn, tompa fénnel.

Tulajdonképpen mindig íjász szerettem volna lenni, mondja az öregember. Kitölt egy kis bort, a két párhuzamos, metszett vonalat kapirgálja a mutatóujja körmével a pohár falán. Egyszer, úgy nyolcéves lehettem, olvastam egy könyvet, azóta. Ahogy kiválasztják a fát, szárítják, kezelik, hajlítják. Az ideg. Ez a szó. Felajzani. A tollak gyűjtögetése. Ahogy az éles késsel ügyetlen sebeket ejtesz a tenyereden. Vadászni. A hajnali avar szaga. Azok a surrogások. Az egész életem lemondás volt, valaki másé, aki a sajátját egy könyvben felejtette, nyolcesztendőskorában. Nem vagyok szomorú emiatt, sem csalódott. Csak nem tudok megnyugodni. Ezért tehát az értelmetlen séták, gondolja a kocsmáros, és széles mozdulattal letörli az öreg előtt a pultot. Mi volt a címe, kérdezi, de az öreg csak ingatja a fejét, mint aki nem tud vagy nem akar válaszolni.

Ibusár

(hangjáték)

(zenés táncos huszerett)

Szereplők

SÁRBOGÁRDI JOLÁN, jegykiadó
BAJKHÁLLÓY RICHÁRD, huszárkapitány
VARGÁNYAI GUSZTÁV, állomásfőnök
AMÁLIA, hercegisasszony
KLEISERMANN MIHÁLY, jegyvizsgáló
TALPIGHY GRÓF, muzska kém
NARRÁTOR
ANYUSKA, Jolán anyja
LÉOPOLD FŐHERCEG, Amália gyámja
ISTENSEGITSY KÁLMÁN, öreg közhuszár
HUSZÁROK, kellő számban
EGY UTAS, utas

Történik az Operettszínház színpadán, az ibusári MÁV-állomáson, valamint Jolán emlékezetében

(A dalok, különféle elbárgyult melódiákból, akár ad notam összeállíthatók. A zenekari kíséret vezérdallamát a MÁV-szignál képezné, ill. annak variációi, dústításai, jó kis melizmák, el lehet képzelni, amint egy egész nagyzenekar instrument ajakán fölzeng nyitányként, fináléban, ahol kell, azaz ahol lehet az a bizonyos pályaudvari tá-riríri-párá.)
(A többi, a „valós” jelenet borotvakrém-, hubertus- és életszagúan zenételen, azaz annyira zenés csak, mint egy októbertvégi csütörtök Ibusár megállóhelyen.)

1.

(Egy kisváros kora reggeli zajai, kakas, kutya, vekker, Pintér Dezső, a taszári busz, vasútállomás. Mintha csak a rádióból, az operett nyitánya lassan felerősödik, tí-rarír-pampam, majd csönd, az operettszínpad csöndje.)
(Narrátor, Amália hercegisasszony)

NARRÁTOR: (a rádió színházi közvetítéseinek módorában)
Kivilágosodik a szín, melynek balján a főhercegi palota neobarokk sziluettje pompázik. A háttérben vörösen izzó csatatér. Középen rózsabokrok övezte

filagória, nád uzsonnázóasztalokkal és székekkel. Jobbra bővizűen csobogó kis patak helyezkedik el stéggel, zöldre festett kis kabinnal. Épp kél föl a nap. A palota kapuján Amália hercegisasszony surran elő dresszben, köntösben, kezében szappan, törülköző, mitesszer.
(Patakcsobogás, boylerzúgás, gázóracsattogás valahonnan.)

AMÁLIA: (énekel) Ollé a hajnal újra itt van,
Nem tétlenkedem.
E tiszta vizű kis patakban,
Ott az én helyem.
Rózsauja itt van ujjé
Ébred már a hon,

Én pedig e gyöngyharmatban
Megtisztálkodom.
(Patak megint, trillázó madárhad, reggeli krónika, susog a sás.)

2.

(A konyha Jolánéknál. Jolán, Anyuska.)
(A fürdőben folyik a víz a kádba, zúg a Hévíz
típusú gázboyler, csattog az óra, körzeti időjá-
rásjelentés, Siófok hat fok, egy nyúlós, iszap-
szagú októbertéregi reggel.)

JOLÁN: (kitámolyog a szobából, alig lát) Hány
óra?

ANYUSKA: Fél nyolc lesz. Megint jöttek, Joli-
ka?

JOLÁN: Jöttek hát. Jönnek minden éjjel. Csu-
pa kék-zöld vagyok már. Tisztára mint
egy csatár.

ANYUSKA: Ne keseríts, Jolika, ne keseríts, én
egész álló éjjel csak fülelek, aztán nem
hallok semmit. Az Aladár doktor meg-
mondta, hogy semmi külsérelmi jele...

JOLÁN: Nem érdekel az Aladár doktor. Azt
látni úgyse látja más. Untig elég, ha én
érezem. Az egész lábaimon, mindene-
men. Te is tudod, hogy jönnek. Van ká-
vé?

ANYUSKA: Van, van, most folyik. (hörög, fúj-
tat a kényőző a gázon) És... sokan jön-
nek, Jolika?

JOLÁN: Sokan. Fene se számolgatja. Leg-
alább egy dandárszázad.

ANYUSKA: Dehát hogy bírnak bejönni? Az
ablakon?

JOLÁN: Mittudomén, anyuska? Ablakon, aj-
tón, ágyom alól...

ANYUSKA: És rendesek veled, Jolika? Úgy
értem... tudják, meddig mehetnek el?

JOLÁN: Meddig? Bármeddig. Párizsig, Püs-
pökladányig, ameddig akarnak.

ANYUSKA: De hogy nem-e szemtelenek.
Úgy értem.

JOLÁN: Ne szakírozz ezzel, anyuska, nem
fogdosnak, ha arra gondolsz.

ANYUSKA: Szűzmárgám, dehogyis, hát én
csak...

JOLÁN: Te csak! Te csak! Ne félj, akkorák,
mint ez a strandpapucs, nyargalász-
nak, kurjongatnak, sarkantyújuk mé-

lyen vékonyába vág, bajszuk fekete-
res, selymes lódingjukat fújja a sztyep-
pi szél, satöbbi, most nem fogom az
egészet itt fölmondani...

ANYUSKA: Ne is, ne is, hát tudom én, hogy
meglepetésnek akarod.

JOLÁN: Meglepetésnek? Ki a bánatot lepek
meg vele? A Burkust meg a Betyárt?
Mi? Hát foghat ezekről valaki is tudni?
Ki fogja bemutatni ezeket? Majd te? A
Vargányai Guszti? Talán a Guszti be-
mondja hangosbeszélőn? Figyelem, fi-
gyelem? Ősbemutató a gyékényesi sze-
mély után? Szattyánbőr tánckar a pero-
non? Operett a kultúrváróban? Há?

ANYUSKA: Jolika, Jolika szívem, ne truccol-
jad megint magad, tudod, hogy nem
szabad neked. Hát hiszen nem olvasod
fel aztán mindig? Hát nem tapsolok én
eleget? Hát majd csak föl fognak fedez-
ni, ne féljél. Hát nem jött már a Magyar
Boldogtől is egyszer érdemi válasz?
Kérsz bele cukrot?

JOLÁN: Nem kell. Édeskét adjál.

ANYUSKA: És nem is volnák egyedül, Jolika.
A Guszti is, igenis mindet szívesen
meghallgatná, ha egy kicsikét akarnád.
Hát mióta udvarolgat már. Többször is
kinyilatkozta, hogy azonnal oltárhoz
vezet, ha te is...

JOLÁN: A Gusztival csak elő se hozakodjál.
Tudod, mi az a Guszti nekem? Egy gom-
bóc a torkomba. Egy ekkora levesgom-
bóc. Megmondtam, hogy ez nem vitaté-
ma. Minek akarsz te, anyuska, folyton
férjhez adni? Hát olyan öreg vagyok
már? Lesír rólam a vénlány? Mi? A
Gusztira te csak ne apellálj. Soha ne.

ANYUSKA: Jól van, jól van, dehogyis vagy te,
dehogyis... Nem akarok én teneked
programot, ne haragudjál... De ugye
nem engeded, Jolika, hogy harapdálja-
nak, mint Az ördög szíverésében... Még
utóbb nehogy valami fertőzést kapjál
vagy egy tetanuszt...

JOLÁN: Most te írod vagy én írom? Olyan
vagy már, mint az öreg főhercegné.

ANYUSKA: A Klotild?

JOLÁN: A Klotild. Megyek fürdeni. Tisztára
istállószagom van.

ANYUSKA: Jolika, Jolika, hogy beszélsz?

Ezek a szavak a te kikultúrált szájad-ból...

(*Jolán kimegy, zajosan fürdik, mint a vízesés, boyler és patakzaj, szórványosan madarak.*)

ANYUSKA: (*maga elé*) Pedig tudom, hogy harpdálják szegényt. Amikor tegnape-lőtt is összecsapott a szimferopoli kozákokkal a maroknyi előőr, akkor is fájlalta. Kimondottan a testét harapják. Nincsen dudás tövis nélkül, azt mondja. De a szeme csupa fekete karika. Hul-lahopozzik a tekintetem, azt mondja. Nem is tudom, melyik az a Klotild... Az, aki a döntő pillanatban a kebelébe rejtí a kápolna kulcsát? Vagy az még A montenegrói vésnökben volt? (*bekiabál a fürdőszobába*) Joli? Melyik az a Klotild? Az a kövér szemüveges?

(*de csak a zubogó víz válaszol*)

3.

(*Operettszínpad. Amália, Narrátor, Richárd, Istensegitsy*)

(*Jolán fürdőzése távoli csata- s mindközeli pa-takzajjá bomlik, madarak, meleg kulisszatrilla, távoli havasikürt fújja miheztartás végett a szignált, tí-rarír-rará.*)

AMÁLIA: Hah, főhercegi gyámném hangját találok hallani. Oly nem szereti, ha haj-nalban kimáskálók a csatatérre. Ideje hát lányi strandolásomból, amit testem oly bizseregve viselt, kibontakoznom, s átalvanni fürdőruhám szárazra e ka-binban, valamint alaposan megtörül-köznöm s testápolóm.

(*Bemegy, csönd, majd szilaj csatazaj, lódobogás.*)

NARRÁTOR: A csatatérről sebes vágásban el-csigázott huszárkapitány halad be. Úgy maga, mint lova feje egyként be van pó-lyázva, kezében kivont szablya. Meg-torpan és lóról száll. A dúsan terített ró-zsalugasi asztalhoz lép, bokázik, ősi mozdulatokkal szalonnázni kezd, majd pezsgőt bont.

B. RICHÁRD: (*énekel*)

Vederszám hull piros vérem
Odakünn a csatatéren,
De énrajtam nem fog a kard,

Nevem Bajkhállóy Richard.

HUSZÁRKÓRUS: (*refr.*) Talpra huszár, lóra!

Ejnye az áldója!

NARRÁTOR: Amália a pezsgődurranásra lép ki a kabinból.

AMÁLIA: (*prompt felsikolt*) Jaj, hát mégis meg-történt a baj. Egy férfi!

RICHÁRD: Ezer pardon, hogy megzavartam álmodozásában. Én vagyok emitt a csa-tatéren a huszárok kapitánya, s megse-besülve betértem ide megfrüstyölni. Engedelmevel (*összecsapja bokáját*) Baj-khállóy Richárd a becsületes nevem.

AMÁLIA: (*pukedlizgat zavartan*) Amália va-gyok. Ellenben, ha gyámom meglát itt önnel, jaj lesz nekem.

RICHÁRD: Talán húzódjon be vélem ide a lu-gasba. Parancsol pezsgőt? Fehérorosz!

AMÁLIA: Nem is tudom, ilyenkor reggel ke-vésbé... talán egy szemernyit.

RICHÁRD: (*tölt, üveghangon koccintanak*)

Egyébként szeretett gyámjának, Lé-opold főherceg úrnak magam is nagy tisztelője vagyok. Hanem ne vegye ok-vetetlenkedésnek, én régóta csodálom önt titkon. Hányattatásaim közepette ő, hány-szor lestem önt gukkeron, míg pajtásnőivel lapdázgatott a palota kert-jében és szőke haja lebbent az égen. Mindig bíztam benne, hogy eljön a nap, mikor összecsendül két pohár s érzései-met bevallhatom. (*énekel*)

Nem ejt rabul magyar huszárt

Se kozák se muszka.

Csak bezzeg egy leánymosoly,

Egy ilyen hamiska.

Meglátni és megszeretni

Pillanatnyi műve,

Tisztelettel kijelentem,

Önért dobog szívem.

AMÁLIA: Most jut eszembe, de hiszen önnek hull a vére! Jaj, engedje meg, hogy seb-tében tépést csináljak s békötözzem.

RICHÁRD: Szóra sem érdemes, gyakran van így a huszár. (*dalba kezdene*) Mehr a hu-szár...

AMÁLIA: (*közbeugr*) Ne csacsiskodjék már, de hiszen ez pláne lőtt seb. Kész szeren-cse, hogy van nálam sárkánygyökér.

RICHÁRD: (*nyög*) Az angyalát, hát ezért érde-mes volt megsebesülnöm. Ha ez a

jutalom, eztán mindennap bészerezek egy sebet... Hanem azt mondja meg, vagy legalább kacsintson, hogy remélhetek-e?

(lódobogás, csatazaj, kürtszó)

NARRÁTOR: Csapzott közhuszár vágat be a színre a stég felől.

ISTENSEGITSY: (kiáltva) Kapitány úr, a burkuk sok áttörtek Vereckénél, tessék sietni!

RICHÁRD: (nagy sóhajjal) Megyek, fiam, csak kiíszom. Ne múljon rajtam szegény hazánk sorsa. (Amáliához) Ezennel búcsúznom kell, kisasszony, de holnap reggel ugyanitt várom kötözésre.

(csatazaj, zenekari zaj, Richárd elvágat)

AMÁLIA: (énekel)

Én várom önt, szívemnek nem

Lehet nagyon korán,

Hiába mondnak ellenem

A gyámném és a gyám.

(prózában, kiáltva) Richárd! Bízvást remélhet a sírig!

(Húzza, fújja a zenekar s szárnya nő, alóla busz zúgása tompán, helyközi járat, a kilenc ház aszári.)

4.

(A buszon. Jolán.)

(Szólgatba megy. Egy megálló, de mégis. Zúg a busz, belső monológ.)

JOLÁN: Egy ibusári ősbemutató... Majd pont... Vagy talán nem is hülyeség. Legalább egyszer megtudnánk... ezek mind... „A Bajkhálló huszármente. Operett három felvonás”... zenés darabom. Ma megint én mondom be a huszonegy negyvenest. A Guszti tanfolyamon... A szekrényt oda lehet az ajtó elé. Csak a végét, a finálét. Amikor elmegy a gyékényesi, felhangzik a nyitány. Felzeng a hangosbeszélő. A félbusz hallaná... éjeim harapdált gyümölcs. A Vargányai idegbajt kapna... kirúg, mint a sicc... és feleségül se akar. Nem töfölődik a szemével többet... Nem bámul, ha rúzsozok. Jegykiadó nem rúzsozhat? MÉR nézel úgy, Guszti, mintha fogdosnál?... Kombinéhuszár! Hát a huszárok mellé akarsz bújni az

ágyamba? Mi? Ó, az anyuska nagyon bírná. Le lenne a gond a Jolikáról. Dafke se, Guszti, soha!... Az fix, hogy elmegyek innét. El én! Ha más nem, az operetthoz takarítónőnek... húzom a követ, meglát a karnagy, hát maga? Maga az? Kérem, érettségi bizonyítványom köként húzza le a szívemet. Anyuska bőgne értem, mint a zápor... Utálok ezt az egész kupit. Ahogy itt folyni tud az eső. Egy vizes kefe... Gabalyodik a délután... egy szappanos harisnyanadrág... fekete. Az ember ül az üres pénztárban, ötpercenként sírhatnak támad... a lelke is hólyaghurutos... „Felfázol, Jolika”... Ülsz a nádszéken, ősz van, fúj a muszka szél a csataterőről, maradj most anyuska a kardigánnal, kapatsz egy eltévedt golyót. Potyog a dió. Bajkhálló a végén visszajön. Az vissza. És Amália egymáséi lesznek... Sose, Guszti, sose... ha érdemes, megcsináltatja nekem a fogát. „Egy gyöngém van, a velőpirító, Jolika”... „Olyan a hajad, Jolika, mint a háziméz!” A cilámpás, zsíros hajam, mi?... Zenés, táncos vonatbemondó... Úgyse meri betörni az ajtót... Hát most majd szeretheti a művészetemet. „Tudsz-e főzni galambles-májgombócot?”... Odatolom a szekrényt... Hülyeség, micsoda nyomorult hülyeség... Az „író” megérkezik az ibusári MÁV-állomásra... az író jegykiadó...

(Kiúszik a buszajtó kufferhangja, ki a zúgás, aztán csönd, és títárrá-rára vidáman.)

5.

(A pénztár. Jolán, kintől Vargányai.)
(Pöfögés, állomászaj, szignál.)

VARGÁNYAI: (a háttérből, hangosbeszélőn) Figyelem, figyelem, harmadik vágányon gyorsvonat halad be, a vágány mellett tessék vigyázni.

(A jegypénztár zajai, belyegzőpuffanás, aztán csönd, Jolán berántja a függőnyt, levelet fogalmaz.)

JOLÁN: „Tisztelt Magyar Boldog Szerkesztőség! Kérem ellenőrizni, nem-e elkevere-

dés történt, ugyanis a Fürdőző lány című művemre április óta nem érkezett reakció, holott márc. 8-án a Montenegrói Vésnök-kel azt válaszolta vissza, hogy szép érzelmek találhatóak benne, csak nyelvi kifejezési szempontból nem jó, amin én sokat elgondolkodtam. Nem sürgetésből írok, csak mert azóta javításokat eszközöltem, amit megosztok Önnel, ezt tessék elbíráláskor figyelembe venni. Az első sorban tehát nem *kését*, hanem kulcsát forgatta meg Aranka szívében a szerelem. A második oldal 10. sorát követően „beszúrtam”, hogy „A hajnal egy rózsás ujját már bédugá az ablakon, ellenben a többi még ökölszorítva hevert édesbátyja, az éjszaka ölében”. Ezenkívül az ötödik oldalon tessék semmisnek venni, hogy a kentaur halkan osont a szandálját megoldó Nimpha után a motorjával. Válasz abban is előrelendítene, hogy mostanában sokat sírok idegi alapon és éjszakáimnak se szeri, se száma. Én egy pillanattal nyilván egyedülélő ibusári jegykiadó vagyok, amitől eléggé nehezen mozdulok személyes megkeresésre. Jelenleg eléggé megfeszítetten zenés darabot fejezek be szabadság-szerelem témában, melyről Operettszínházzal fogok tárgyalni, amivel hamarosan kapcsolatba is vagyok. Esetleg zeneszámokat is komponál hozzá egy valaki, de kilitérőli nem nyilatkozhatok, mert jelenleg máshol lakik. További jó munkát kívánva szívélyesen...

(A levél kiúszik, a zenekar a szignált játssza diadalmasan, kivált a fúvósok vitézkednek, utas jön.)

6.

(Összecsúszó képzelet, pénztár s állomás az operettszínpadon. Jolán, Narrátor, Istensegitsy, Léopold főherceg, Amália, egy utas.) (Huszár- és vonatjaz, kardcsörgés és stempli, szignál, huszárkórus.)

NARRÁTOR: Hirtelen benépesedik a kis állomás neogót várócsarnoka. Felkantározott, daloló huszárok lépnek be kivont karddal, szemükben csatazajjal.

HUSZÁRKÓRUS: *(a háttérben énekel)*

...ha még egyszer ennyi mente,
elfogyott a regimente,
éljen a magyar szabadság,
s Bajkhálló is.

NARRÁTOR: Istensegitsy Kálmán agg közhuszár válik ki a gyűrűből, kardja végével megkocogtatja a pénztárlakot.

JOLÁN: *(Elhúzza a függőnyt.)* Tessék.

ISTENSEGITSY: *(ének)*

Az a parancs, az a parancs,
El kell gyorsan indulni.
Nem hagyhatjuk szegény hazánk
Az ellentől feldúlani.

HUSZÁRKÓRUS: *(refr.)*

Hej a huszár a nyeregben
Földig ér a lába,
Mibe kerül száz vonatjegy
Promt Galíciába?

ISTENSEGITSY: *(prózára vált)* Nyolc ló, negyvenkét ember, úgy tessék szíves a kisasszonynak a helyjeggyel kalkulálni.

JOLÁN: *(megzavarodva motyog és bélyegez kényszeresen)* Hogy? Ez hogyan lehetséges? Hát nem utazhat el csak úgy... Nem tartom lehetségesnek, hogy elutazzon... Hát be lett szállásolva, koszt, kvártély, minden megvan... anyuska pörköltöt készített, málnatorát, sóstanglit... És a Bajkhálló kapitány úr meg is van sebesülve... a legkevésebbé sincs olyan állapotban... megvérezte a fejét egy belövés... Ne vitatkozom velem, jóember, én kötöttem be hajnalban. S holnap megint jön... csináltam tépést régi trikómból... Mindenki nem mehet el csak úgy a francba! Hallja?

ISTENSEGITSY: *(gyöngéden)* Ne nekem tessék ezt lerekklamálni, ez a Léopold főherceg ökegyelmessége rendelete, kezicsókolom...

AMÁLIA: *(sikolt)* Gyámatyám, én fenséges lábai alá vetve leánytestem mindenre kérem, ne tegye ezt velem, ne küldje el szívem értelmét most, mikor közös érzelmek bimbóznak ki kertünkben. Én... én... szeretem őt.

LÉOPOLD: Hallgass, leányom, oktanul s mi több, hazafiatlanul beszélj. Tudd meg, ha a szíved szava és a haza szava

kettőt mond, úgy lesz egy belőle, hogy az utóbbi győz és punk-tum. Végeztém. Különbösen is kegyes akaratunkból közöljük veled, hogy Talpighy Gusztáv gróf tegnap szupékor kezedet tőlem megkérte, melyre igenlő választ kaptál s azt néki nagy kerti ünnepség keretében szombat este átadjuk.

AMÁLIA: *(síkolt)* Nem, ez nem lehet igaz, én kútba ölöm magam. Gyufát veszek be! Odavetem magam a tarnopoli gyors elé. *(hisztériásan Istensegítsenek)* Nem. Nincsen jegy... Nem adhatok ki, csak Szob-Sturovóig adhatok, onnan menjenek gyalog. Vagy lovon. Gyámatyám, én nem adhatom ki ezeket a halálos menetjegyeket...

(zokogva énekel)

A fekete mozdony
nem viheti őt el
Hiszen a homlokán
tátong még a lött seb.
De ha be is gyógyul,
szívén örök marad,
Ahogy enyímén is
halálos a varat

KÓRUS: *(refr.)* Szállj szállj, szép brazil bom...
ám...

(Fortissimo marad abba az operett, süket, értetlen, ballonkabátszagú csönd.)

EGY UTAS: Hogy tetszett mondani? ...Zalalövőig kértem egy egész párnás személyet...

JOLÁN: *(ijedt, zavart, most tér magához)* Igen, igen, elnézést kérek, rosszul értettem...

(De azért az izgatott bevagonírozás zaja megvan a távolban, s megvan a huszárkürt, ahogy a szignált játssza, „Talpra huszár, lóra!”, rárirá-rára...)

7.

(Pénztár. Jolán, kintről Vargányai.)

(Jolán berántja az ablakfüggönyt, bög, az állomás zajai, a szignál.)

VARGÁNYAI: *(hangosbeszélőn kintről)* Jénai Pál azonnal jöjjön a forgalmi irodába. Megismétlem. Jénai Pál azonnal jöjjön a forgalmi irodába. *(szuszogása, fojtott káromkodása, valamit csapkod)* *(ingerülten)*

Pali, az istenedet, gyere már, mindig beragad ez a kiba...

(Nagy csattanással elnémul a megafon, megint Jolán halk és gyors sírása.)

JOLÁN: Egészen idegem van... egészen. A mohos kurva életet, azt... Ne bögj, Jolika, így-úgy, Jolika, hát leszini-szanáljuk azokat a jegyeket... Hát egy molettos öreg liba a Jolika, egy elfuserált ibusári jegykiadó, az. Lebélyegez száz jegyet Püspökladányig... Néha kitágult orrlíakkal elájul... Fialat színpadi szerző. Harminchétf múlt. Bilagított szed... Édeskét... Halimba teát. Reggel ősz hajakat talál. Hájkeksz. Vasutaszatyor... És nyelvi szempontú baja van a műveinek... Hát ízélje meg a Magyar Boldog... az egész francos operett... Elegem van. Egy zsírosra főttött hajú képzeleti varjú... De hát igenis én is vagyok. Tisztelt Magyar Boldog! Én is gondolkodok írván. Hát akkor mér ne, ha igen? Tiszta só a pizzamám az irodalomtól. Mér nem? Há? Mér a nyelve-men lovagol maga? Már nem tudok én rendesen látszani?...

(Szipog, lomposka tarkahattyú, és visszaúszik hangostól a saját képzeletébe.)

8.

(Nyári veranda Jolán emlékezetében. Jolán, Kleisermann Mihály, Anyuska.)

(Tücsökciripelés, nyáréjszaka, telten sodródik a szignál az állomás felől, akár békák is, az égig ér a teli csönd.)

JOLÁN: „...melltartó pántodat, augusztus éj... fullasztó gyászhuszár, mit ér, mit ér?”... Ezt mondta valaki akkor este a rádióban, ültünk kinn a verandán, anyuska Hajdúszoboszlón, ült ott velem a nyírott hajával, a legszebb kalauz, egy villogó, szőke jegyvizsgáló, egy holdkapitány. Egy aktatáska szekfűt hozott, arborétumit... Lány voltam és remegős, istenem, piskóta voltam, mosott belül a sírás, csiklándott... Beszélgettünk szépen...

K. MIHÁLY: Tudod, Jolánka, ha fölnézek erre az égre, mindig arra gondolkodok, hogy

de kár, hogy nem hoztam magammal a hegedűmet. Hidd el, én tégedet megzenésítelek, a versedet, a darabjaidat, mindenedet, ezt a fülecskét, ezt a hatytyúcsibe nyakadat... ezt a gömbölyű válladat, ezt a...

JOLÁN: Elhiszem, Mihály, Misi, Misike... nem szabad...

(*És el lehet hinni, hogy szólóhegedűn megjelenik az „Egy rózsaszál szebben beszél”, tágul és dereng, mint a Tejút.*)

K. MIHÁLY: Heccegnőm! Szovjet pezsgőt szeretnék inni a papucsodból!

JOLÁN: Te édes bolond, te, hát látod, strandpapucs, hiszen kifolyna mind a kőre... a kis szeszcsillagok, mint az égen... hogy jár a sok üstökös föl-alá, szénsav, szénsav, minden sejtünkben érezzük, ahogy vágtat az égbolt... milyen élet lehet egy olyan messzi buborékon... jaj, Misike, ne, ne úgy, eltéped...

(*Rózsaszál és lihegés kiúszik, Jolán ismét narál, emlékezik.*)

JOLÁN: ...Egy helyen ki is szakadt a vietnami nádgarnitúra, és úgy ropogott végig, mintha ki akarna gyulladni alattunk. Egy Szilvásiért jött be, aztán fél háromkor ment el... Olyan volt, mint a rúzs. Az az éjszaka olyan volt... Feletünk nevetett a telihold... alattunk meg... pont, pont, pont... (*sírósan felnevet*) Te bordó kombiné, azt súgta... (*énekel magában*) „Kombiné, kombiné, bordó kombiné”... Aztán, amikor anyuska már itthon volt, megint eljött egy szombati délután, de nem haragudott meg az anyuska végett... és tényleg hozott egy szovjet pezsgőt, édeset. Az anyuska meg, szegény, semmit se értett, csak nézett szúrósan...

K. MIHÁLY: Tessék látni, elhoztam a hegedűmet. Ez az én igazi kalauz-lyukasztóm. Ami zenét én evvel meghallok, rögtön kiütöm rajta a kottát. (*nevet, kinyitja a pezsgőt, tölt*) Gyorsan tesszen kiinni az Etike néninek, mert elmegy a buborék.

JOLÁN: „Hadd menjen. Menjék ahová akar”, mondta az anyuska, de úgy megbánta ezt a modortalanságát, hogy bement sírni. „Ne haragudjál, rendszeresen fejfájós az anyuska, azért vo-

nult vissza”, dehát kihallatszott, úgy böngött az anyám, mint a Lajka kutya, verte a hűtőt, úgy böngött. Akkor aztán szedelőzködött, azt mondta, most meg a vonót feledte otthon, azért nem hegedülhet. És hogy szerdán 17 hákor jön, de nem. Vártam, egy hét, két hét, akkor mondták az átvonulásin, hogy leszámolt és végleg elköltözködött Püspökladányba...

K. MIHÁLY: (*levelet olvas föl*) „Ne haragudj, itt küldöm a könyvtári könyveket mellélélve, sajnos bennem inkább a szabadság vándormadara győzedelmeskedett, dehát Te, Jolika, a te tehetségeddel minden ujjadra külön srácot találsz.. Szép színdarabjaidhoz sok szép sikert kívánva, szia, Kleisermann Mihály.”

(*Tolatnak kinn, szól a sorompó kolompja, Ki nyer ma, a büfés Erzszi csőrömpöl a traubis rekeszekkel, kurbilis telefon, eláll az eső.*)

9.

(*Pénztár. Jolán.*)

JOLÁN: (*maga elé*) Szia... A nyáron volt három éve. Vagy harminc. Csak néztem a strandpapucsomat, csattogtattam vele a pucér talpam és zötykölődött bennem a sírás. Elment a buborék. Állapotos akartam volna maradni, de nem. Üres a hasam. Kikénezte az ördög. Akkortól lettek harapásos tüneteim. Azt mondta a büfés Erzszi, vigyél ezüstkanalat az ágyadba, attól félnek. Jobb, mint az ideggondozó... Odaültem a nádgarnitúrára fázni... még november hetedikén is. Néztem az üres málnabokrokat... a pirosság helyét a kerítésen. Azóta abba vagyok szerelmes, akit kitalálok. Nap-pal kigondolom, este beleszínezem a füzetbe. Anyuska nem szíveli az írógépezést. Okleveles dícséretet kaptam a Vasutaskultúrnapokon, az egész vonalfőnökség faliújságján ki volt rakva a *Fekete mozdony*... „sihu, sihu sikolt a Diesel paripa, fusson akinek nincs jegye, ez a fekete mozdonya...” Éjjel meg jönnek lábtól. Átnyargálnak. Kilenc egészalakú spirál, meg a *Hosszú csók az orgonaligetben* külön kettő. Nagy szar szia. Mit is le-

hetne énrajtam szeretni? A költészeti vénát? A töröttes, elmávodt arcomat? Űszógumim? Azt, hogy mennek az évek, mint a gázóra? Hát ki ad énalám ezután már életet, Misike? Hát mit szeressen? Kockás téli szoknyám? Drapp bokacsizmam Taszárról? Érzékenységi ideggyengémet? Azt?... Mi a francot csinálók ennyi elrontott püspökladányi jeggyel? Hová utazzam el?

(Nagyon csendben van, fáj a feje, hozzá még az ismerős, füttyös léptek a folyosó kövén.)

10.

(Pénztár. Jolán, Vargányai Gusztáv)

(Három óra van, esik megint, most ment el a bátaszéki, Jénai Pali a lapátját kalapálja a peronon, vagy mit. Gyors, energikus kopogás, majd azonnal nyitják is a pénztárhoza ajtaját, ne legyen már ideje mást csinálni, ha melázna épp, vagy mi.)

VARGÁNYAI: Szabadka? Szabadka? Ohó, ohó, hát éppen alkotunk? Valami szépet tetszünk alkotni a mi kis írónőnknek? Csak nem költemény születik a pici tollunk alatt?... Munkaidőben, hehe. Csókolom a kezeidet, Jolika.

JOLÁN: Szerbusz. Láthatod, hogy nem áll kinn egy lélek se. Mit csináljak? Bélyegezzek magamnak?

VARGÁNYAI: Ollala! A világért se, félre tetszettél érteni. Nagyon jól tudod, hogy én soha ilyesmivel nem maceráltalak, és hogy minden kedvezményt, ami csak szabályzatilag... azt én a te alkotó munkádhoz mindég...

(Talán csak a hárfa, talán csak az egy hárfa jaddulja a MÁV-szignált, a zenekar csatlakozik s már ismét a színpad, kéken, tágan, fényesen.)

11.

(Operettszínpad. Narrátor, Amália, Talpighy gróf)

NARRÁTOR: A színen Amália naplóját rója a kék szalonban. A háttérben nyitott verandaajtó, melyen halk robbanások látszanak és csatatüzek halvány visszfényei. Amália napernyőjét pörgetve ró.

AMÁLIA: Lassan eszemet veszítem... napok

óta nem jön híradás, se futárposta, se levél. Amennyit kis látcsómmal látok belőle, vadul dúlnak a harcok. Hullámmó kimenetellel. Megint gyónnom fog kelteni, mert a haza szavát elnyomta szívemben utóbbinak szava... Richárd, Richárd, ezt dobogja minden órák. Éjjel oly visiók kínoznak, hogy idősb papunkat, félek, túlzottan próbára teszem. Amott meg Klotild grófnő fennen varratja menyegzői ruhám. Mintha a koporsómat varrnák... minden szeg újabb öltés kriptám fájában.

NARRÁTOR: Talpighy gróf lép be settenkedő rókailag, kezében kis csomag. Amália meglátja.

AMÁLIA: *(sikolt)* Jajjji!

TALPIGHY: *(énekel)*

Mióta bimbóból virág lett,
Azóta önről álmodom.
Mióta csak körömbé látom,
Nem nyughatom.
Hadd nyújtsam át e kis nyakéket,
Mely szikráznék hatyúm nyakán
Ne dobjon vissza meg ne sértsen
Kis angyalám. (prámprámp)

NARRÁTOR: Mélyen meghajol és átnyújtja a veresbársonyotokat Amáliának.

AMÁLIA: *(énekel)*

E lányi szívben nincsen önnek
Fenntartva semmilyen kalit
Miert akar hát madarászni,
Mely nincsen itt.
Tudatom önkel kedves gróf úr,
Hatalma bő hogy elvegyen,
De kis kalitkám már a másé,
Nem, nem, sosem.

NARRÁTOR: Önérzetesen az empire kandelóra helyezi az ékszerdobozt, majd kitágult orlikkal elájul.

TALPIGHY: *(félre, sértődötten)* Alélj csak, alélj, hálátlan teremtes, a te délceg repülősd hamarosan a muszkák martaléka lesz. Teszek róla! Mert lefogadom, hogy az a híres Bajkhállóy van a háttérben. Még jó, hogy eddig sem maradtam tétlen, s kieszközöltem Léopold főhercegtől a halálos parancsot... A hont is elárulom, a csábítót is elveszejem. Egy füst alatt két legyet, ahogy nálunk odahaza mondják. Enyém leszel, tubicám, meglásd.

NARRÁTOR: Hirtelen mozdulattal fölránt a szöködkút mögött egy rejteajtót. Az áporodott fülkében kémrádiót látunk, mely baljós fényjelekkel villog. A gróf izgatottan tekeri a kart, és felveszi a kapcsolatot.

TALPIGHY: *(fojtott rosszindulattal)* Halló Muszkaföld! Halló Muszkaföld! Itt Vércse. Itt Vércse gavarit. Bajkhállóy hadteste 21 há 40-kor a balszárnynon támad. Kérem törbe csálni, felmorzsolni az írmagját, aztán az egész a Bécs-Budapest-Baja vonalig áttörhető. Halló, halló itt Talponoff beszélek, bisztró, bisztró.

AMÁLIA: *(fölköd, sikolt félre)* Jaj, sejthettem volna, nemcsak szív, de hazatipróval is szemben állok. Egy spionnal! Cselekednem kell. Üzenetet kell vinnem Richárdnak s hazámnak. Rögvest huszáruhába öltözködöm, az a kék jó lesz, s útra kelek...

(Átszalad a színpadon, hosszú, ideges dobogás. Jolán ujjai a pénztári asztalon?)

12.

*(Pénztár. Jolán, Vargányai)
(Jolán dobol az asztalon, kényszeresen rendezkedik, kinn megsörren egy telefon, elhúznak a peronon egy kézikocsit, mozdonykürt, szuszog és ácsorog az esteledő októberi állomás.)*

VARGÁNYAI: Sápadtak látszol, ha meg szabad jegyezni, Jolika.

JOLÁN: Fejem fáj. Mindenem. Nem vagyok jól.

VARGÁNYAI: Ó, csak nem megen az alkotás válsága? Minap kedves édesanyáddal találkoztán az ábécében maga is panaszkodott rád. Hogy felfokozott idegállapotban vagy és nem visz ez majd jóra. Hát bizony, bizony, én nem vagyok íróember, de azért készséggel állok rendelkezésedre a gondodban... Előttem, Jolika, igazán ne legyen titkolnivalód, és ezt, elhiheted, nem mint a hivatali főnököd mondom, hanem mint egy barát. Egy meleg szívű barát...

JOLÁN: Hagyjál ezzel most, Guszti bácsi, ha szépen megkérhetlek...

VARGÁNYAI: Pardon! Guszti! Csakcsupán Guszti. Hát nem megállapodtunk nőnapkor, te kis feledékeny. Hát még mindig nem bocsátottad meg nekem azt a kis szabadosságot? Hát bűnhődjek még? Látod, bűnhődök. Veri a Guszti a bűnös fejét a falba. Bumm. Bumm. Bumbumbumm. *(bűnhődik)* Jó, jó, nem akarok én beleavatkozni, de azért azt viszont látom, már bocsássál meg, hogy egy erős mellkas csak hiányzik, akire munkaidő után az írói gondjaidat lehajthatod...

JOLÁN: Szépen kérek, Guszti...

VARGÁNYAI: Jó, jó, szót se szóltam, én tudok várni, én nagyon tudok várni, Jolika... Hanem nézzed, mit hoztam neked? Most kaptuk kollektíve Dombóvárról. Neked jár az első. Nézzed, kitűző. Ajlőve MÁV és egy pici huncut vasutas a közepe. Ne húzódozzál, nem ajándék, hát mindenki kap, még az a marha Jénai Pali is, ha már megcsinálta a kapcsolót. De az első példánnyal, gondoltam, csak tehozzád sietek, és tudnod kell, hogy az én szívemben a MÁV helyére egy leány-név van írva... Figyelsz, Jolika?

JOLÁN: Figyelek. Ma már megint én mondom be a 21.40-est?

VARGÁNYAI: Te, igen, te, akartalak is kérni, nem hiszem, hogy visszaérek addig, meg hát úgy sincs senkinek ilyen kikulturált hangja, mint a tiedé. Bizonyisten, úgy száll az az állomás fölött, mint a mezei kispacsirtaszó... tí-rurirá-rará... de szép is az. Utas van, Jolika, nem tartalak föl, anyuskádnak add át kézcsókomat...

JOLÁN: Megmondom. *(elrántja a függőnyt)* Tessék...

VARGÁNYAI: *(az ajtóból)* A kapcsolóra vigyázzál, Jolika, úgy van csak odagyanolva, nehogy megen beragadjon, bár a te hangocskád... hát én azt egész éjjel...

(Eltűnik végre, stemplizés, váróteremzaj, Jolán dolgozik, beszéd töredékek, „százhet forint”, „Hát Taszárra mér kéne helyjegy?” „Igen, mindenhol megáll”. Lassan megszólal a tárogató, tí-rurirá... s a szín elevenedik meg ismét.)

(Operettszínpad. Narrátor, Amália, Bajkhálló, Istensegitsy, huszárok és tisztek kórusa)
(Hegedűs, zablacsörgés, lőnyerítés, férfias huszárszajok, háttérben harangszó, csatazaj, méla esti havasi kürt, tí-rarír, de hiszen tudjuk.)

NARRÁTOR: A huszárok táborát látjuk a színen a messzi csatatéren. Balra erdő, istálló, hídfőállás, garázs, jobbra gémeskút, kis patak, málnabokrok, titkos ösvény. Lobog a tábornótűz, a legények vacsorához készülődve vígan adomáznak. Este van.

ISTENSEGITSY: Hanem Bajkhálló kapitány mai hőstettéről még bé se számoltam néktek.

HUSZÁROK: Halljuk! Halljuk!

ISTENSEGITSY: Hát, ahogy bevesszük ezt a fővárost, ni, látja ám a kapitány, hogy nagy sürgés-forgás van az egyik ablak megett. Nosza, béront oda az élünkön. No, bényomulunk, hát egy olyan papos forma kis ember sürgölődik ott mindenféle iratokkal. Mingyárt láttuk, hogy nincs ingyére a forradalom. Kérdezi, ihaj, mit akarunk, de fél, mint a kocsnya. Na, kapitányunk kardjával izibe kettésuhintja az írógépet, fenn kiált, hogy a sajtót a nép nevében és kirelejum. Ez a Muki meg azt mondja, nem lehet, mert ez egy irodalmi izé, és hogy ő Bódog Iván redaktorov.

HUSZÁROK: Háhahahá. (nevetnek feszít)

ISTENSEGITSY: Na, Bajkhálló kapitánynak se kellett több. Cokit kiáltott, s hogy elég volt ebből a muszka vitából és örüljék az úr, hogy nyelvileg ki nem vágom. Itt ezután a nép lesz az úr.

HUSZÁROK: Háhahahá. (nevetnek) Sokáig éljen Bajkhálló kapitány.

ISTENSEGITSY: De hah, lódobogást hallok közeledni!

NARRÁTOR: Jobbról Amália lép be huszáruhában, legénynek öltözve. Csapzottan tántorog, zihál.

AMÁLIA: Bajkhálló Richárd urat keresem.

ISTENSEGITSY: Hát aztán mi dolgod véle, ecsém?

AMÁLIA: Aztat csak néki szabad mögmondanom.

ISTENSEGITSY: Ejnye, beh fölvtágták a nyelved! Nemcsak te is spion vagy tán?

HUSZÁROK: Háhahahá. (nevetnek)

AMÁLIA: (elsápad) De kár, hogy egyelőre becsületem árán se fedhetem föl inkognitóm.

NARRÁTOR: Jobbról sietősen és gondterhelten Bajkhálló érkezik tisztjeivel.

TISZTI KÓRUS: (énekel)

Készen van immár a nagy terv
A balszárnynon támadunk.
Pokolra küldjük az ellent,
Evégből száll a dalunk.

MINDANNYIAN: (refr.)

Pokolra küldjük az ellent
Evégből száll a dalunk.

BAJKHÁLLÓ: Ellenben mit keresel itt, te zsenge legény?

AMÁLIA: Richárd... Jaj, bocsánat, kapitány úr, otthonról jövök, hosszas magyarázkodásra nincs idő, elég legyen, hogy Talpighy-Talponoff elárulta rútul önt s egyben édes hazánkat. A balszárnny tisztára be van kerítve felmorzsoláshoz.

NARRÁTOR: E pillanatban a lány a kiállt megpróbáltatásoktól elájul. Nagy sürgés-forgás kezdődik, Bajkhálló az óráját nézi.

BAJKHÁLLÓ: Vitézek! Minden marad a régiben, csak balszárnny helyett végig jobbszárnny értendő. Éljen a haza. Végeztem.

(Felerősödik a csatazaj, az összes kürtös a MÁV-szignált fújja, ám a vonósok se akarnak lemaradni és senki, végül a huszárok is éneklük.)

HUSZÁROK: (énekelnek)

Talpra huszár lóra!

Ejnye az áldója.

(A csatazaj vonatdübörgéssé durvul és elhalakul lassan, csak a valódi, megafoni szignál röpke, köröz fölötté és persze az állomás fölött.)

(Pénztár. Jolán, Vargányai)

(Este van. Hogy az előbbi szignál bánatosan lehull, csönd lesz, harang, kutyaugatás, húzza le azt a dög rolót az Erzsi, tétova stempliszó és

Guszt, ahogy a háttérből köhög, szuszog, talán még csettint is a megafonba. Tényleg mindig beragad a gomb, ami nem vicc. Oda-oda-csap hát, megszűzja az orrát picit. Beszűródik az első híradó, hisz hova nem. Sötét lett, de nem esik, posztósötét.)

VARGÁNYAI: A második vágányon teherszerelvény halad ki, a vágány mellett tesék vigyázni.

JOLÁN: (tesz-vesz, motoz idegesen, kulcscsör-gés) Dögölj meg. És tűnj most már a francba. Végre nyugalom lesz... Lehet, hogy nem sokáig... Aztán... talán nem is fogom merni. A Guszt mondta, hogy beragad. (felnevet idegesen) Beragad a kapcsolóba az operettem. Rátolom a szekrényt az ajtóra. (üveg és pohárcsör-gés) Vettem a Büfés Erzsitől egy üveg hubit... Hogy fogja ez a hülye taposni a biciglijét, ha meghallja. Lehet, hogy már az úton üti meg a guta... Anyám lassan kiül a verandára a Fecske utcában, kosztümben. Ráimádkoztam egy kis púdert, meg van kicsit ijedve, de büszke is, majd bele-beletapsol, lesz öröm... A vágató lovasoknak lobog a hajuk, szép selymes lódingjuk... fújja a szél. Mintha térdig narancsban mennének, alul meg kések vannak letéve, síkos kaszák, és mire a végére érek, vérnarancshéj és vaníliaszagú az ujjam mégis... Mit csinálhatok, ha beragad? Dögöljön meg. A nyáron volt egy muszlinblúzom, hát nem odarak másnap egy cédulát: „Átlátok a ruhádon. Guszt.” És mit látsz, Guszt? Hát, mit látsz, Guszt? De hogy ő ezt nem illetlenül értette, hanem csak jobban szeret egyenruhában, úgy értette, és hogy ezt nem is ő írta, hanem a kis manók a nevében... Legalább ne kacsingatnál, Guszt... Meg hogy a nőnapon is, hogy egyenruhában szeretne... „hajad úgy hullámozzon, mint a villanymozdony”, ezt költötte a hülye...

(Halkulva, hangosodva egy névnap ünnepség zajai a háttérben, munkahelyi akácok utak és pi-pi-pi-piros és áttizzadt dzsörzé ruhák, sikkánások, váza dül el, bágyadt, de mégis indulati tánc, a csokiflapp, ahogy cuppint, nyel-

vek és nyakkendők megoldanak, vannak ott zajok, benn vannak mind az agyban.)

JOLÁN: ...egész délután úgy nézett, mint aki fogdos lágyan... jól be is rúgott, és hogy milyen szép lenne, ha szavalás után táncolnék az asztalon a kollektívának...

VARGÁNYAI: (Jolán emlékezetében mondja fel a maga levelét, másnapos, kétségbeesett, szemébe lóg a verejték)

Kedves Jolika, azért a levélformát választom, mert becsületes szemeidbe nézni nem volna erőm, meg így többször el tudod olvasni s jobban megértsz. Nem is akartam én tegnap, hogy te az asztalon, meg vasutas egyenruhában, hanem csak a bennem lévő alkohol akarták. Lefestő képességem nincs, hát inkább tükört ajándékoznék neked, hogy gyönyörködhesél magadban s a szép ruhádban rajta. Nem akartam, iszen csak egy komisz kutya akarhat ilyet, és lehet, hogy te mostan annak tartasz és vau, pedig aki énnálam szebben gondol rád, az hazudik. Tudd, hogy a szándékom továbbra is komoly. Fiatal koromban szőke voltam és népi-táncos. Mér nem tudod figyelembe venni a múltat? Ti fiatalok megfájdulna a nyakatok hátranézni? Mikor az Ibi elhagyott a Gartenberg mérnökkel, azt mondtam: tabula ráza. És csináltattam egy kockás öltönyt. Hát ez neked nem elég? Már megbocsáss, te sem fiatalodol, hanem ellenkezőleg. Mi elég akkor neked? Mért nem lehet engem mint magánembert is akceptálni, a vidám alaptermészetemet. Mért nem nézöl az egyenruha alá, Jolika? Ezt tőlem megtanulhattad volna. Pláne meg nekem a te alkotásod hétszentség. És együtt is lehetöl velem egyedül. Én csak ott ülök és biztosítom tenéked a termékeny magányt. El se köhintem magam. Vagy szuszogni is kimegyek...

(morogva, megalázottan úszik ki az ember, tanfolyamra jár, néha talán asztmásodik a szíve, de hát a fésűmuzsikának is van húrja, Jolika...)

JOLÁN: ...Most majd szuszoghatsz... kinnmaradhatsz szuszogni, ha annyira aka-

rod... lesz most majd neked tánc... az egész tánckar a fináléban... Taszár-Külsőig elhallatszik... hát ha ilyen a kapcsoló, mit csináljak... egy két részletet... csak a végét... egészségedre, Guszti... a pofám összeragad ettől a szartól... pardon, anyuska, pardon...

(Nevet, idegesen nevetgél, de sápad a hangja, ahogy átúszik a színpadon, ahol már az üstdobok, a fagott, tá-dududá-dummdumm, csata van.)

15.

(Operettszínpad. Jolán, Amália, Bajkhálló, Narrátor, huszárok.)

(Tehát üstdobok a távolból, néha fölríkiolt a harci szignál, tirarírarárá, éjszaka, Jolán nem találja a helyét ebben az akusztikában, próbálja, gyakorolja a Narrátort, mintegy a maga előadása előtt, utánozza ügyetlenül, ki-kihagy, halálra váltan lelkes.)

JOLÁN: ...A huszárok elhagyott tábora a... csatatéren. Éjszaka van. Golyók repdesése világítja be az eget. A kihunyó tábornót pisla fényénél Amália vasutas egyenruhában... kibontott szőke hajjal, sapka nélkül... tépést csinál.

JOLÁN: (Amáliaként „énekel”)

Szállj, szállj szép brazil boám.

Szellők fényes nyargalán...

AMÁLIA: (az igazi) Ó, ti férfiak, lajbis ördögök, mennyit kell aggódni éretetek, mindig csak a csata, csak a szabadság vándormadara. Remélem, elég gézt csináltam, most már lassan jönnük kell.

(énekel)

Mert jöni fog ha jöni kell

A nagyszerű huszár,

Vérző fején nehéz kötés,

mint hatalmas turbán.

Nem áll ellen neki se rác,

se burkus és oláh,

Kiáltsuk hát magyar hazám

Háromszor hogy ollé.

(refr.) Szállj, szállj szép brazil boám

Felhők fényes nyargalán...

JOLÁN: (narrátorként) A málnabokrok... a málnabokrok közül elcsigázott, vidám huszárok érkeznek és benépesítik a

színt... A vállukon hozzák Bajkhálló kapitányt.

AMÁLIA: Istenem, meghalt, hát mégis meghalt...

JOLÁN: Sikoltva elájul.

NARRÁTOR: (az igazi) A vidám huszárok háromszor a levegőbe repítik szeretett vezérüket.

HUSZÁROK: Ollé, ollé, ollé.

BAJKHÁLLÓ: Köszönöm a jókívánságokat, hanem hol van, aki mindezt a legjobban megérdemli, aki önfeláldozásával megmentette mindnyájunk és édes hazánk életét. Hol az a szőke közhuszáregény?

JOLÁN: (önkéntelenül, szűrósan, halkán, szinte félre) Itt vagyok... Mihály. Ha megígéred, hogy soha többet nem utazol el Püs...

BAJKHÁLLÓ: (kiáltva közbevág) Amália, egyetlenem, hát te vagy az?

AMÁLIA: (az igazi) Igen, én vagyok, nem a szemed kápráz!

(Richárd és Amália kettőse. Ének)

BAJKHÁLLÓ: Véget ért

AMÁLIA: Véget ért

MINDKETTEN: Hát a megpróbáltatás

BAJKHÁLLÓ: Kis kezec

AMÁLIA: Nagy kezec

MINDKETTEN: Lesz a megjutalmazás

MINDENKI: Lóra hát

Lóra hát

Vágtatánk septén haza

S egybekel

egybekel

Richárd és Amália.

(Hatalmas tus, éljenzés, a nagyzenekar bontja ki fortissimo a MÁV-szignált, a végét, a kicsi dallamot már Jolán viszi vissza az állomásra.)

16.

(Forgalmi iroda. Jolán, kintről Vargányai.)

(Jön lassan. „Talpra huszár, lóra. Ejnye az ál-dója”, énekl, dúdolja riadtan, miközben berendezkedik a megafonos irodában, bezárja az ajtót, lerakja az üveget, a spirálfüzetét, odatolja a szekrényt az ajtó elé – és egyre jobban elmegy a kedve az egésztől. Egyszerűen fél. Mégis, premier. Nagy csönd van kint. A távolban kutyaugatás, a foajéból közönségzsivaj, zsöllye-

székek tompa, meleg lebillenése, selyemsuhogás, recseg a szekrény. Nagyon este van.)

JOLÁN: *(tolja a szekrényt)*... de kurva nehéz vagy... mint az a hájas Guszti... finálé, most már éppencsak a finálé. Itt vagyok, Misike, halló, halló... Püspökladány... ó, épp te nem fogol semmit halalani... meg a Magyar Boldog, de az ügyis szedi az irháját... majd a nyelvét harapja el... Egyedül bankettolunk, Jolika. *(tölt, iszik, s később is, többször)* Októberi nőnap. Mindjárt, csak áteresztjük még előbb a gyékényesit... az ügyelő színpadra szólítja a színészeket... A két nyíregyházi mozdonyvezető az átvonulásin... öltönyben az erkélyen... erkélypáholy... Huszka Jenő bérlet... itt van az egész Ibusár... zenéjét szerzette és vezényli Kleisermann Mihály. Huszonegy harmincöt... Én félek kicsit, Misike... fogd meg a kezem, csak már meglenne. Csak már... és akkor majd összecsapódik a függöny két szárnya, és mint a parázs, úgy elevenedik meg a taps a közönség tenyerében, anyuska még brávózik is, meg se beszéltük, vágott virágot hajít a szerzői páholy felé... ott esik le a peronon, a kultúrváros előtt, lehajlok, fölveszem, nádszál vagyok és elfogódott... a hülye Guszti ott tapsol a betört ajtóban... húzhattam volna valami jobb ruhát... szerzőt, szerzőt... Amália művésznőt kérjük a színpadra... bazmeg, jön a gyékényesi, kezdődik. Jaj, Jolán, Jolán, Jolán...

(Eleven, kicsi zajok kintről, a sorompó jelzőkolompja, vonatkürt, kattanás, Jolán benyomja a hangosbeszélő kapcsolóját, és mostantól minden szava, minden lélegzetvétele megafonhangon száll az éjszakai állomás fölött. Száll és elúszik, hiszen riadt, tétova, szakadozott. Lélegzetvétel, lemegy a MÁV-szignál és kezdődik a vége.)

JOLÁN: Figyelem, figyelem, a harmadik vágányon... gyorsvonat halad át, a vágányok mellett tessék vigyázni... vigyázni tessék...

(a vonat áthalad, halkul, erősödik és halkul, Jolán lélegzik a megafonba, várja, hogy csönd legyen.)

JOLÁN: Hát szerbusz gyékényesi. *(próbálgatja a narrátorhangot)* Jóestét kívánok. Közvetítést hallanak...

(léptek, gyors kopogás az ajtón, Vargányai érkezik)

VARGÁNYAI: Jolika! Jolika! Hát mért zárkózta be? Nézd, e, hoztam egy pezsgőt, Kék Madár, elkoccintgathatnánk... Mi? Micsoda?

JOLÁN: ...Sárbogárdi-Kleisermann: Bajkháló huszármunte... háborús dalmú...

VARGÁNYAI: Mit mondol, Jolika? *(rázza a kilincset)* Hát engedjél már be...

JOLÁN: ...tí-rarirá-rará... a harmadik felvonás fináléja...

VARGÁNYAI: *(most döbben rá, hogy mi történik bent, s hogy Jolán „adásban van”. Ettől fogva nem tudja eldönteni, hogy üvöltöson, és akkor ő is kihallatszik, vagy suttozjon, és akkor Jolán nem hallja, amit mond)* Jolika! Vegyed észre magad! Hát beragadt a gomb. Nem hallod! Hallgass már el, te! Vagy erissz be, a szentségit!

JOLÁN: Amikor kivilágosodik a szín... a főhercegi palota jól ismert kertjét látjuk... balra...

VARGÁNYAI: Milyen palota? Jolika! Azonnal kapcsold ki azt a szart! Viccelsz velem? Ugye viccelsz... Hát ez most már...

JOLÁN: ...balra kis híd ível át... kis híd... Nem lehet, Guszti.

(szípig, nem tudni, nevet vagy sír, és érezni, hogy ívott)

Nem szabad... kikapcsolni... Néma operettnek az anyja ízéje...

VARGÁNYAI: Joli! Hát az egész állomás hallja eztet, hát az egész...

JOLÁN: Akkor hallgass, Guszti... A színház olyan hattyú, barátom, amely iszaptengeren vergődik...

VARGÁNYAI: Mit csinálsz? Kicsoda?

JOLÁN: A kis hídon Bajkháló huszárai érkeznek meg, nagy éljenzés... Éljen! Éljen! *(tapsol párat)*

VARGÁNYAI: Idefigyeljél, de most már kijövk ám... én rád töröm, bizonyisten...

JOLÁN: Nem bírod. Eléltoltam a szekrényt... Nagy éljenzés közepette...

VARGÁNYAI: Mit csináltál? Hát megörültél te, Jolika?

JOLÁN: Léopold herceg fanfárok kíséretében kilép a balkonra... vállán hermelin...

VARGÁNYAI: Hallgass ide, ha nem fogod be a szád, én istenbizony hívom a... *(lehallkítja a hangját)*... rendőrt kelljek hívni, Jolika, azt akarod...

JOLÁN: ...hermelinpalástban... hallgass, Guszti! Vagy azt akarod, hogy kikibáljam az egyenruhatáncoltatást? Meg az endékás lányt *(kiabál)* az endékás lányt a sínautóban? Meg hogy *(szífog)* fölírtad rúzzsal a szekrénybe, hogy átlátsz a ruhámon? Belemondjam?

VARGÁNYAI: *(üvölt)* Bűdös kurva! Lógóvalagú bűdös kurva. Na várjál te csak! *(dobogva elrohan)*

JOLÁN: *(hallgat, zihál)*... Léopold herceg... jó negyvenes... dalba kezd *(innentől a dalokat hadarva énekl, imitál csak, hogy túllegyen minél előbb)* „Ahogy a földműves a búzát kaszálja... Éppenúgy nincs párja a magyar huszárnak... Csengő zablaszára, színarany kengyele...” Guszti, mért hallgatsz? Itt vagy? Hallod?... „Fényesen vett erőt orosz, lengyele...” *(elakad, tölt, iszik, nagyon fél)*... Hozod a rendőrt? Hát nem azt mondtad, hogy ... szereted a hangom hallani... kispacsirta... Guszti!... csak legalább a dalbetétek... Anyuska! Egy, kettő, három... Anyuska!... *(hadar)* Bajkhállóy Mihály Amáliát a karjában tartva érkezik... mögötte Talpighy Gusztáv grófot és Bódog... Iván muszka kémeket taszigálják gúzsba kötve... gúzsba... szar alak vagytok... mind szar alak vagytok... *(motyog a mikrofonba)*... elmész egy szó nélkül? Egy bűdös szó nélkül? Hát bazd meg a vonódat. Tudod te, kit zenésíts... a ladányi presszósnődet, azt... *(sírni kezd, erőt vesz magán)*... Bajkhállóy... dalba kezd... „Dér csillog rajtuk a bajsza... átúsztak az óceán... Ellent fogtunk hősi hajszán... Én a huszárcapitány...” Tírarírárá... Léopold a szökőkúthoz lép fennköltén. Gyámlányom kezét ezenel néktek... adom... dalolva... „Legé-

nyek véreim magyar huszárok... Büszkék vagyok rátok mint az apátok... ahogyan véretek a jó hont öntözte... most torkotok a jó bort...” *(sírni kezd, kintről ládbogozás, káromkodás, zajok)*... micsoda hülyeség... micsoda hülyeség vagyok.

VARGÁNYAI: *(dörömböl, feszegeti az ajtót)* Jolika! utoljára mondom, ebből neked nagyon komoly bajod lesz... hallod... nagyon komoly függelemsértés lesz...

JOLÁN: *(kiabál, tehát a megafonban minden hangosabb)* Bajom? Hát aztán mi bajom? Minden a bajom. Mit akarsz te velem? Megpofozol? Harapdálni fogsz? Jössz lábtól, szuszogsz és harapdálni fogsz? Te meg a Feri rendőr? A nyíregyházi mozdonyvezetők? Ház? *(sír)*... Guszti... Most már nem bírom visszatolni a szekrényt... hát nem bírom...

VARGÁNYAI: Hát kapcsold ki legalább, a fene a bomlott agyadba *(kifelé, a peron felé kiabál)* Pali! Pali, csinálj már valamit, baszki, hát csapjad le a hangszórót vagy mi... hát tisztára elment az esze... *(Jolánhoz)* Üss rá a gombra! Egy nagyot vágjál neki oda... nyugodtan... egy nagyot... *(valahogy megijed, motyog)*... sózz neki oda, Jolika...

JOLÁN: Nem tudom... nem tudom kiizélni... akarom én pedig már... tényleg nem tudom... beragadt... Guszti! *(sír, zokog)* Huszonegyedik jelenet... Amália hintázik a pirosuló málnabokrok... fölötte... arany cipellője, sármány a bokája... csiszolja az égboltot a... papucs... pezsgőt...

(nagy csattanással elhallgat a megafon, csak a csönd, Jolán sírása)

pezsgőt isznak... éppen jön föl a nap... madárcsicsergés... tapsrend... a színeszklubban bontják az oportót... Szállj, szállj szép brazil boám *(sírva énekel)* szellők fényes nyargalán... szállj szállj...

(Aztán csak a halkuló, iszapos sírása, majd az se, tírarírárá.)

VÉGE

Szabadiskola

4. Kosztolányi-kettős

Harminchatodik éve – az ő költészetének csillagjegyében, legföljebb néha nappal, délbén...?

És akkor – növekedhet az időben...?

Honnan még, és hova – az, ami evidencia?

Mikor először lett tőle „saját kötetem”, ahhoz még kísérőszó kellett, abban a könyvben tulajdonképpen ügyes mentegetése folyt ama szöveggel, meg némi fenntartás is elhangzott... kényszerűen.

... Mostanság meg elemi erővel az van, hogy ő – *van*. Úgy némelyünk egy-egy pillanatában mintha más öskép se illene a dolgaink fölé, láthatatlan előképnek, s nem is mondom: mintha az ő árnya futna a mi merőben más formáink haladtán; nem mondom ezt, ez trükkfogás.

De hát tele volt ő is trükkel...!?

Semmiféle trükkje, játéka nem érdekel most. Megbocsátja ő, ha ezúttal halálos komolyan szólok róla. Legeslegelső mestereim egyikéről, akitől ma ezt tanulom – ma? végre! –: hogy „ő az, ő az”. Vágyom erre a nem formai „ő az, ő az” érzésre, és ő megadja ezt is. Persze, előtte és mellette, utána – lásd ezt a „szabadiskolát” –, voltak és vannak és maradnak mások; de hát – igaz, érzem, micsoda tolakvás, akármi szerényen mondom –: nekem csak ez marad: Kosztolányi, Kosztolányi. Lehet, hogy nem ilyen kifejtetten, hogy ha haldoklom, ezt suttogom... meg talán némán is valaki mást mondok, ha költőt, más szöveget... aki azonban a legáttetszőbben és a legátfogóbban meghatároz, eredendőségével „biztosít” – az ő, *most* már annyira tudom, hogy ő, igen, hogy szinte elkezdhetnék másról írni. Jó, ugye, ezzel ellensúlyoztam a halálkomolyságot...?

Meg aztán még valamit: olyan „tünemény lény” ő, oly létező itt ő valamennyiünknek, akiknek az, olyan, hogy szinte erőltetésnek látszik, ha hozzá-azonosítjuk megannyi jegyében leledző dolgunkat; szinte azt ismételhettém így, változtatva a nézetet, hogy ami senki másra nem fogható, azt tőle kapjuk, kaptuk – már akik, és itt semmi kényszer. Remélem, nem rosszallja, hogy mint-ha meghúznék egy kört, s azon belülre írnék. Zavaromban, ha így.

Az nyomban az ő jegye szerint van, hogy ha költészetről írunk, akkor ténylegesen magáról a költészetről kell, arról a valóságos tárgyról, ami épp a kérdéses részlet. Nekem ez bukkan elő: tizenhat-tizenhét éves korom körül „szomorúságok”; s akkor egy vers tőle: *Kösöntyű*. Persze, hogy próbálkoztam én már Kosztolányiról – és korántsem akarok javítani semmin, dehogy gondoltam én azt „rosszul”, rosszra, valamikor még – szabad-e hivatkoznom? – *A zsálu sarokvasa* idején. Kosztolányi volt az egyetlen, akivel kapcsolatosan „kifogásnak látszót” mertem felhozni. Ma ilyen, sietve mondom, még-annyira sincs. Egy kapcsolat a

teljesség közelébe békült. Inkább azért vagyok – mondtam – zavarban, mert jó-szerén semmit nem is merek kiemelni tőle. De hát ezzel akartam kezdeni, ezzel a számomra oly meghatározó érzelmi keresztmetszettel, hadd ismétellem, né-zettel, lehetőséggel: „Úgy félek, hogy ezt a homályos, ódon, / vén bánatot egy éjjel elveszítem, / és véle együtt életem s a szívem, / a szívem is, és megvigasztalódom.” Mikor volt ez, nekem! És mennyire nem a stílus bűvölete – a *Mágia* kötet ily vonalvezetése jól meghatározható, korai-utáni, ha tetszik, korspecifikum stb. –, nem a „közlés tartalmának” igazsága, nem effélék hatottak. Az ele-mi találkozás – ez volt az, amiben részem lehetett, ez az élmény; egy tétel és el-lentétel viszony, ily tömény érzelmi anyagból, valami olyasféle, amit az ember a valódi, vagy aztán a képzelt, vagy az „örök” édesanyjától, egy ilyen meglét-és-vesztés világból kap, vél felé-sugárzódni, maga felé suhanni érzi a bonthatat-lant, igen, ahol halálos komoly logikai veretben is fájdalom-má-elúszó-könnyű-en van jelen... mi is? Épp ez az elviselhetetlen-nehéz, veretes fájdalom, s oly könnyed logikában! Igen, megkaptam, ezt érzem egy pillanatra... a Kosztolá-nyi-titoknak egy csücskét, itt most, ezt érzem, ez az a „gyászolom elvesztett bánatom”, ez az, hogy „csodálkozom a fáradt, furcsa szókon...”, s hogy „szájam haragra többé nem feszítem / vérezve, átkozódva és vívódón.” Ez az a sok, de oly tömörre fogott, szó szerint nem érthető, mégis, a „valóságban”, gyötrődése-inkkel még messze felül is múlt stilizáció, melyben...

...de hát épp az imént próbáltam gyarló törmelékekkel megfogalmazni, hogy mi van ott benne. Talán már tudom: nem veszíthetem el ezt a fajta „bá-natomat”, és így a meghatározás nevetségese is adódni kezd rá.

Vagy a korábbi *Őszi koncert*. (Lehet, hogy „tematikusan nem jutunk olyan messzire itt a Kosztolányi-kötetben; de hát nem is ez az... Jó lett volna még Pá-rizsban írhatni ezt, vagy már a Rajna mellett, de nem, ehhez a dolgozóasztal ri-degebbje adatott, így van jól, semmi hangulat...! Csak!) Ahogy *a nő szól* – mind-egy! – ebben a társalgáskölteményben: „Nézd őket itt... Míg várunk a vonatra, / hogyan cicáznak kormos árnyaink. / A kavicsok közt, a fényes sineknél / zöld csillagunk meddő sugára ing... / s lenn összesímul két alak / sötét tagokkal, hallgatag. / Nézd, most húzódva messze távolodnak, / most összeér árnyék-ke-zük, / s ölelkeznek, szegény, szegény bolondok, / mivel mi is ölelkezünk.” Nem, dehogy a legnagyobb helyek egyike Kosztolányinál... s megszólítóbbat is találhatnék... de nem, ez épp elég, ez merő-egy-világi, merő-egy-képzetes, hús-vér és túlnani, ember-közi, ember-és-állat-közi, és ember-és-saját-lelke közi, pusztulásom és megfoghatatlan, eliramló, képzelt világom között imbolyognak ezek az árnyak, s persze, „mi ketten vagyunk” ők, de kik ezek az ők? Nem mi vagyunk az árnyak – az árnyékvilágon?! –, nem valami valódibb valóság, anyagtalan, nem az az, ami árnyat vet... kikkel vettet árnyat? Szpéró és Samu madarunk, halottaink mások is, önmagunk a meghalt időből: nincs-e ott megany-nyi lehetőség ezen a búcsúzásos állomáson? Nincs-e ott megannyi – ismétlem – nézetünk, képzetünk, mindenféle oly lehetősége a világnak, ahogy érzékelhet-jük – Auteuil felé menet, az akadálypálya előtt, a lovak neve mellé odafirkálva, kik legkedvesebb madár-halottaink, és a névsor kezd végtelen lenni, se vége, se hossza, és ezzel az emlék-idézéssel, az el nem vesztett homályos, ódon bánattal együtt villan hirtelen már-már Monet korából ottmarasztott, fehér-léckerítés-ol-dalú kis átkelőhajó, megy a szigetre, és a varjú, ismerősünk, lehuppan, csokolá-

dét kérne, de fél, az árnyékok elhúzódnak egymástól, az árnyéktalálkozások érdekében, legyenek azok bár szemvillanásfehérség, kéz-madár, elképzelés-fogadás, lóbukás-felüvöltés, siker-bódulat, kudarc-erőgyújtás, legyen bármi páros, ezek érdekében nem kell-e minden meditációnkat latba vetni legalább is...? Nem kell-e jelenetoznünk, szereplőkkel betölteni hagyni az életünket – már hogyan is mondjam? –, s fordítva, lásd leheletnyi fájdalom és vaspántos logika, vagy ezt is visszajára csappanthatjuk, nem ez az egy van-e csupán, hogy akár mi magunk is megannyi képzet-szereplőként mozogjunk abban a létezés-térben, mely, ha „rájuk”, a „mások”-ra épp nem gondolunk is, mégis általuk, a kívüliek által határozódik s teremődik meg? Kosztolányinál látszólag csak „a férfi szól”, tehát a dramaturgiailag logikus fél válaszol, és színleg csak hangulatban leledzve, és sínek mellett búcsúzást stilizálva, délutáni árnyhosszúlásban, de hát másutt, és másról, és megannyi módon; ahogy majd magányosan is így hívna egy örök túlit, egy már örök alvót, egy sohase jövőt és sohase beszélőt; így, ebben a – ha úgy tetszik, *minor* – jelenetben is, a végsőket tudja odavetni, látszólag könnyed vonásokkal, poszt-impresszionistán, és mégis szétsugárzó, önmagánál, ha kell, többet jelentő végérvénnyel: „Ez itt a korzó. Itt egy hervadó kert, / mely érzi már a gyilkoló októbert / és sejtelmétől is oly halovány. / A fái közt már-már betegen illan / az őszi nap, a sárga, őszi villany...” Ezek a be nem telhető másodszor-ráfutásai...! Bővítései...! Látszólagos erősítései... ahogy közben mintha cinkosan idekacsintana ránk... miközben azért a fáradt, furcsa szók el-nem-veszthetőségéről van szó nála ezzel is... A költészet-teljesség egyik jegye, hogy – a jelek szerint – valami mást keresünk, mikor „emebbe”, amazt keressük, mikor „másba” botlunk! A vers: „bágyadt villanyfény haldokló szobán”. Viszszamenti konkréttá a túllendülőt, de már el nem veheti azt a csal- vagy való-érzésünket... amit elhíttetett velünk, hogy – ugye? – mintha sárga, őszi villany lenne a napfény stb. Mi ennek a jelentősége? Ó, hát semmi, csak annyi, ami azé, hogy a Tabánra örökké rá-mérhető a Virág Benedek-vers tőle stb. „Lábujj-hegyen járjuk most mindaketten, / mert fájdalmas lelkembe meggyötörve, / bámulva nézi önmagát az ősz, / mint egy kísérteties, mély tükörbe”. És – ismétlem – így tovább. Most átmentem, fél-árny, a másik szobába, alkonyul, elköszöntem tőlük, akik még-még élnek, annyi halottunk után itt, ők még igen, a többiek kint nyugosznak a Tabánban, kint jártam náluk, és Virág Benedek emlékszobra mellett jöttem lassan haza. De most nem is erről akarok beszélni; elkattintottam a sárga, őszi napfényt; más napfényekre gondoltam – az ő egyik novellájából, arra a kegyetlen fényre a tükörben, mely rádöbbsenti a végre-igazi-új-és-végleges-csodálatos lakás gazdáját, hogy az idő elment, minden friss, csak ő nem fiatal többé, csak ő nyúlt, csak ő maga visszahozhatatlan... miközben annyi minden még, íme, elérhető. És amikor már halottaink egyre többen...? Nem akarok „külön” kitérni a *Hajnali részegség*, a *Szeptemberi áhítat* ily motívumaira. Most, hogy Kosztolányi „ennyi”, hadd legyen ez is így: hadd ne kövessék semmi *módszert*, semmi eddigit, mármint amit szoktam, ne tegyem. És semmi ne legyen szokatlan se. Mert így van velem, most zavartan látom, ezt mondom, kapkodva, milyen bőséggel van jelen az ő költészete.

Nem is vagyok „művelt” az ő témaköréből/ben. Most döbbenek rá, hogy a keresett *Koporsó és bölcső közt* című vers ugyanabban a *Mágiában* lelhető, amelyekben a *Kösöntyű*. Teljesen mindegy, nekem most, hogy „a költő az édesanyját

szólítja” – hogy „Várj engem...”, nem is, hát Auteuil-ben, érthetetlen mód egy galopp-pálya gyógyszállós szépségű parkjában, vagy más néptelen, magányos akadályok és kis zászlóik közt lobogó két-színek, piros-feketék, s a fenti színük-is-mi felhők alatt, avarban, de bokát fürdető zöldben is bolyongva, idézvén ezt a verset, hibásan idézem, helyesen így van: „Várj akkor engem, mert jövök egy este”; de nagyon hamar, meglehet, velem lesz ez a kis Kosztolányi-kötet, vélem, amikor Petit Lustre, Aubisque, Hippokoon, Methodical Cupid, Floring esélyein tűnődöm, kenyerem és borom és útlevelem és jegyem és jegyzetfüzetem ott lesz mellette, és vadgesztenye és porladó, miért is fölszedett, levélpáros –, nem, én, épp ez az, senkit se szólítok, s mégis valaki végsőkig fontosat, csak-végsőkig-fontos lény szólítható így, de az a bizonyos őrzött, ódon, homályos bánat ez is: hogy nem tudom, kit is szólíthatok, ki várjon, és hol, képzeletem alakjai netán...? kikből állnak össze? *Esti Kornél* nélkül nem lenne ez sem, hogy egy ily képzelt alakom a képzelt-képtelen szerelmesével, az-e még, Enghienben az akadálypályára menet ül egy padon, ülnek, ahogy az *Őszi koncert*ben a férfi és a nő jár, ahogy az a nő és férfi „beszél”, ülnek, kinyitották már a bort, könyvem eme férfi-alakja hozott már kenyeret, fekete és lisztes, ropogós héjút, a Boulanger-Danger-től, majd nekivágnak, járják az avenue Amélie-t, járják Enghien természetkőfalas házainak utcáit, fák alatt, utcákat járnak, melyek úgy hajlanak, mint tizenhat-tizenhét éves koromban azok az utcák, ahol, itt Budán, Kosztolányi-könyvvel jártam, magányosan, nem ittam bort, nem akadályversenyre vagy ügetőre érkeztem, nem volt a „barátom” egy franciaországi, kisvárosi farkaskutya, nem ismertek még a pálya melletti sörözőben a pult mögötti kötényes figurák, nem villant össze a szemünk ennek-annak a szónak hallatán, vagy vele, akit szeretek, bementem oda... jaj, ki vagyok én, dehogy vagyok én ott bárkivel is, akit szeretek, sosem leszek... nem is mondom senkinek, hogy „ha egyszer végre visszatérek”, és hogy örökre ott maradok... kinél is... ki ez az én enghieni képzetem... de hát ki volt az *Iskola a határon* Júliája... vagy ki volt, gondolom, hasonló nevű ismerősünk az *Utolsó látogatásból*... vagy egyáltalán, miféle búcsúzásaink vannak, melyek igen korán történnek meg, tulajdonképpen még az édesanyánkat is elbúcsúztathatjuk így nagyon hamar, meg hát abban a megnövelt érzelmi térben, melybe tizenhat-tizenhét évesen a költészet – a zene stb., de engem inkább a költészet – helyez, abban egyszerre ott kezdünk leledzeni megint, abban megint csak látszatra fontos minden, s persze, ez igen engedékeny tér, ezt tanuljuk meg például Kosztolányitól, ha szerencsénk van, nagyon fiatalon, elveszíthetetlenül, nem kizáró jellegű tér ez, mondhatnám, a nyelv csúfondáros fintorát, kettős-fedelűségét vállalva, „nem kizárólagos”, szóval, kirekesztőlegesennek értem a szót, nem is tudom, hol folytassam a mondatot, Szpéró hányszor integet, képzetem szerint, mondjuk egy szajnai hajóról, ahol több régi társával – holtak ők e földön, de nem egyebütt! – kirándulásra indul, most nem jöhet vissza hozzám... de majd, de majd! csak nézzem meg a hollót, a varjút, az auteuil-i verebeket a túlsó kanyar akadályánál, a fájuk alatt, az egyik kis zászlócska lobogásában, borom-söröm csekélyke révületében képzelődjem, vagy csak lássam emígy-úgy a világot, nem, hát az enghieni padon könyvem alakja nem a titokzatos, megengedhetetlen, ritkán felbukkanó szerelmesével ül, nem is a madarával, én ülök ott, senkivel, összehúzzom fázósan a kabátom, meghúzzom borom, maradék morzsám Szpéró rokonainak szórom, megindulok az avenue

Amélie felé, és olyan, mintha „végre vissza”-térnék, és valakinél örökre ott is maradhatnék... mert „jövök egy este”, és „nagy vaskapunk mennydörgve összerendül”, mennyi gyönyörű túlzás, és valaki vár, aki „a kezdet”, s akinek ezt is mondhatjuk, s nem nagy szavakkal, nem, dehogy, csak megrendülten, mint egy vaskapu valami darabja, ha az szólni tudna: „te vagy a vég”. Mikor Szpéró a lovakhoz küldött, mikor holtában-fehér szárnyát az ügétő startautójának két fehér szárnyszerkezetében viszontláttam a bécsi Krieauban, ugyanígy nem tudtam, mi a kezdet, mi a vég, és íme, most kiderül, Kosztolányihoz vezet vissza ez is, megannyiszor írtam – nem, hogy „mert hátha egyszer elolvassák”, manapság, nem, de mert alap-elem, s szeretnék tisztességgel játszani, szeretném felvilágosítani azokat, akik egy-egy pillanatra foglalkoznak azzal, ami... ami én... szóval, ugye... de ez már Karinthy, Kosztolányi sosem ilyen, nem, róla „meg kell vallani”, hogy ha az ember azt érzi, hát meg kell, hogy íme, megint hozzá vezetett vissza valami... és amikor könyvemben ez a bizonyos páros ott Enghienben a park padján találkozik, és szinte már úgy vagyok vele, hogy jövőre, ha úgy adódik, bár adódna, s eljutok oda, szinte már – ismétlem ezt! – mintha ők ülnének ott, mintha én, írójuk egyben őket is vinném, s ezzel azt mondhatom, ha ez az *Őszi koncert* dolgára vezethető vissza, mint ahogy oda is, meg a legősibb társ-vágy képzetekre is az emberben, és ezek a legeredendőbb vágyképek lelik meg „légi vízjelüket” a fiatalon megismert költészetben, az embernek mint olvasónak a mesterében, bizony ám, mert az embernek nemcsak úgy van mestere, hogy az ember íróféle volna, hanem hogy az ember olvasóféle is, ha tehát ez a világ, melynek figuráit én mozgatni kezdtem mostanság, valóban képe valaminek, hát az elő-képe sokban Kosztolányi-létezés-élmény, igen, az olvasmány élménye ilyen messze hatol vissza, efféléket tár, s nem is légi az a vízjegy, hanem bennünk lévő, és ahogy későbbi járásunk-kelésünk a világban, meg a látványok a Hyde parkban stb., olyanok, amilyenek épp, ezek – persze! – nem költőinktől vannak, nem belőlük adódnak, de föltétlenül *szerintük is*, vagy még inkább: kört jár valami isten akarata szerint az egész, valami isten esztétikájának jegyében, s akkor a csillagegy részerei leszünk magunk is, és ez nem feltolakvás, hanem kötelelem-vállalás, ott, ily összességben nem lehet másképp, csak... nem is módom mondani. Ott nem tartózkodhat az ember örökké, nem ám.

Tehát még több van bennünk az eredendő vágyainkra ráfelelő, azoknak bátorítóan-megfelelő elődökből és mesterekből, mint amennyit felidézhetünk, mint amit tudhatunk – ez a legkevesebb, hogy több! –, és így „vezet” valami út 1955-ből, 1956-ból inkább, mikor is egy felsős-gimnazista, Nemes Nagy Ágnes tanítványa, nemsokára más módon Ottlik Gézáé, Kosztolányi-kötetet lapoz, néha kicsit sír, a Kioszk nevű vendéglőhelyiség akkor épp gazos kertjében, Ybl szobrának közelében, akkor talán Virág Benedeknek még nincs szobra arra, de őt kisgyerek-kora óta itt látták az évszakok, vannak havas emlékei, később lesznek egy Samu és egy Szpéró nevű verébbel ilyenek, megmutatják nekik, a felesége meg ő, a havat, a kiviruló gesztenyefákat, meg az őszieket, és ahogy a feleségével egy gyógyszeralonban jár ez az illető, Tihanyban, hirtelen az a vers, *A bús férfi panasza*i vonatkozó részlete ugrik be, és ez épp ma jut az eszébe, ahogy egy zongorát látnak, furcsa mód annyi év után ismét karonfogva sétálván a városon át, megszorítják egymás karját, nem is hitte volna ő ezt, nem hitte volna, hogy Ottlik Júliája, Evelyn Waugh különös távol-páros-fele abban a regényben, s az

elérhetetlenségnek és a végső közelségnek a párosai ilyképp valósulnak, hogy tehát még, ha név szerint nem is, de hogy ma annyira készülődött már írni róla, épp így szólítja meg őt Kosztolányi, hogy tehát a feleségével kezd egészen váratlanul így járni, megisznak egy pohár bort, esznek pár falatot, s mintha egy idegen város lenne a város, bár semmi ily gőzt nem kanyarít köréje képzeletük, valóban itt vannak a valóságban, s mégis... hogy ezek az utak így vezetnek, a már-feledettből valami ténylegesbe, én-s-te-legesbe, és talán még Enghien... az is... kellett volna, hogy ott legyél néha, mondja a szinte-regény-alak a feleségének, hogy amikor annyira határozásképtelen voltam, például Le Puma és King Tanny, Katsy és Osirale esetében, micsoda ikerfogadások voltak, mekkorát lehetett volna kaszálni, ha előbb jól odanyesünk... lehet, mondja az ember, kinek is, a regény-alak az enghieni padon a szerelmének, vagy itt „én” gondolom... ha tíz alkalommal hajba kapunk is, azért háromszor arra biztattál volna, hogy a feleségem egye meg, ha olyan géniusszal kidolgoztam a befutót, próbálkozzam...! De én nem, én egyedül nem, nem voltam „macho”, a világ legjobb tippelője és a legrosszabb fogadója voltam ott Enghienben... nem mondhatom, hogy „jaj, itt vagyok a fényben és hitetlen / feledve önmagam, jajokba fúlva lettem / az életé”, mert az élet XXXX frankot kért volna tőlem, tegyem fel, akkor az YYYY, abból ZZZZ-t újra fel, az megint, az összesen... nem, nem, az enghieni pad marad, a bánat, a homályos és ódon, hogy „nem történt semmi” költészet maradt – valami QQQQ konkrét-való-frank helyett – Enghien. De Kosztolányitól eredezett való és képzelet.

És megannyi állomás, megannyi valós és képzelt szereplő jelenvalósága. A pék... a resti előtt farkaskutya... bent a téliesen hideg sör... vagy Budapest, váratlan november délelőtti séta valakivel... akinek, ha bosszús vagyok is néha, miért nem ébred föl, miért nem dumálunk – éjszaka kell beszélgetni?! –, azért mégis csupán neki – csupán neki! ó, jaj – tudom mondani magamban, gondolni magamban az *Éjjel az alvó mellett* bizonyos sorait –, igen, vacsora után folytatom most: hányszor mondogatom, csak úgy magamban is, senkinek-is, hogy: „...ki hogyha gyorsulsz, lassulsz vagy megállsz, / Dunába ugrom és megőrülök...” Ezt mondtam Szpéró madaramnak is, ezt mondom Alíznek, a bice lábú tojó-főverébnek ma, ezt mondtuk annyi mindenkinek, akit szerettünk, igen, hát nincs mégse „csupán és csak”, de valami mégis, ami... és ezeknek az ellentételezéseknek, kioltódásoknak és visszagyúlásoknak a szíve-logikáját Kosztolányitól tanulhatta meg az ember. Hogy ilyesmi egyáltalán – van. Például Kosztolányi miatt is volt az, hogy – ah, e „polgári költő”, ah! – megannyi kapcsolatba már „előrehaladottabban” került, ismétlem, az ember, az ürge-és-lidérces-messze-fény, ld. Ottlik: *Próza*, polgáriatlanabbul. Ezért, hogy a polgáriasulásokon, európaizálódásokon is mosolyog. Az ember – ismétlem – Kosztolányival, például, Ottlikkal etc. mindig és mindenestül igenis „Európa” volt; már ha komoly kérdés az ilyesmi, amikor azért az még nincs, hogy külön-engedély lenne szükséges az öregkontinens-lakáshoz is; még lehet! „Éjjel, ha alszol”, másolom azért e sorokat is, csak hogy érthető legyen, nem mindenki tudja fejből, meg mert – „Enghienben” is, netán Maisons-Laffitte-ben, ahol 2,2 km hosszú a pálya egyenese, és a *Koporsó*-vers miatt ugyan nem, de annak emléke jegyében biztos, neveztem el Hosszú Koporsónak – mondogatom, ha nem szó szerint, hát a tartalmát, mert van ilyen versmondás is, az ember egy „Kosztolányi-jelleget” mondogat vagy

gondolgot: „megrémlök: ez az, mit szeretek? / Ezt a ziháló, gyarló gépkazánt, / ezt a szegény, kis árva kelepet?” S jaj, amikor – Samu, Éliás – zihálni kezdenek azok, akiknek nem volna szabad, azok, akiknél ez már a halál közeledte-jele. Minden hányféle jelentésű! A szó is. Kosztolányinál ennek egész iskoláját járhatta ki, akinek szüksége volt rá. S ha már, gondoltam épp a vacsoránál erre, ha már folytatódás, ide-idézem, amit másutt egyszer említettem, de nyilvánvaló lehet, semmi új: az *Éjjel az alvó mellett* Arany János balladájára utal vissza ezzel: „És hallgatom, hogy lopja életét...” Nem, nem Kanizsa s Rozgonyi, de „a semmiből a gyöngye fújtató, / amellyel együtt reszket életem / isten kezébe, s földre sújtható”. Ezeket a *szent túlzásokat* is vagy Kosztolányitól, igen, és/vagy édesanyjától tanulja az ember. Nemcsak az *anya*-szó szépségét mutatta ki, vagy állította, Kosztolányi – jól emlékszem, ugye? –, de egy sor dolgot közvetít ő, olyat, amit az édesanyánktól is tudhatunk, vagy ez akkor olyan confirmáció, efféle, általa. Már ha szükségünk van a nem fogható tárgyra.

Talán sosem hittem volna, hogy – Auteuil, Longchamp, Enghien stb. – a Csáth Gézának végződése így aktualizálódik életemben. Nem ismétlem. De a „fénybe és hitetlen” – kiemelem: *hitetlen* elem – nagyon reám illett. Hitetlenségem közepette nem jutott eszembe ez a vers; még a resti „1664”-es söre alapján sem; hogy hiszen az 1, 6, 4 lett volna játszandó, netán a 6 és a 16... nem, de a vers alaphatás-rétegeibe beleülekszik már ez is. Viszont, hogy másmerre térüljünk, hányszor idézik nyilván sokan ezt a bizonyos versvégződést! Arra, hogy „valaki más” egy esszenciálisabb, ilyennek hihető létbe találta meg útját, míg „mi magunk” az életéi maradtunk, „hajokba fúlva”; mondtam is ah-ot és jajt itt. Nem, hát ez – „ki bátran indultál, kapudat megtaláltad / az éj felé” –, különös mód, eszembe jutott már olyan halottaim kapcsán is, mint Szpéró, Samu stb.: hogy ők nem indultak éj felé, jóllehet „bátrak” voltak... hát ennyi réteg van, árnyalat, átúsztatódás, vagy az van, hogy együtt-élsz némely versekkel, és akkor az élet változatai úsznak be. Fordítva épp: ahogy egy-egy képzet, versbéli netán, Auteuil ege fölé, ahogy a fűben ücsörögsz, november-idő van bár, és nézegeted a kis zászlócskát, mely mindig leng ott az akadálnál, míg tart az idény, s Kosztolányira gondolsz – logikus? ugye? van érzelmi logikája, kapcsa –, mikor eszedbe jut, s meg is írod ezt valahol, hogy bezzeg az UNESCO palotája előtt, csúfocskak nagypéület, csak akkor lengenek a zászlók, ha „folyik a munka”, ha van ünnepi ok etc. A léha – léha? ugyan! – kis lóversenypálya-zászlók mindig lobognak, amíg stb., mondtam.

S hányszor éljük alap-megrendüléseinket épp Kosztolányi szavaival. Magam talán a legtöbbször az övéivel élem. Bár Szép Ernő, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, de még Babits Mihály is, és sokan még, segítenek ilyképp... igen, Kosztolányi adja a legelemibben sokat. Szerencsétlen kifejezés. Megint ezért: annyira nem illik hozzá a méricskélde. Például, még a Csáth-ból, szoktam mondani én is magamban sokszor ezt: „Hisz a semmit tudod, gazdag, végzett, hatalmas...” E sorban a *végzett* szóval nem tudok betelni! S tovább: „ki célhoz értél már, kell, hogy valamit adhass / annak, ki él”. És a Szpéró, halála után, így adta nekem – jóra-e? – utazz...! később: nézd meg a lovakat...! – jóra-e? de adta. S így szól: most nem ér rá, sok *dolog* van odaát... nem is tudom én azt stb. Ezeket a fogalmainkat, mint hogy „odaát” – ami nem játék, nem képzelődés, de nem is

ellenőrizhető való –, valaki alapvetőtől tanuljuk, így idegződik belém az ilyesmi... és most nem is mondom külön, hogy nekem és nálam akkor Kosztolányi...

Az idők is változnak egy-egy alap-költészetélmény körül. Más volt mindenféle, amikor 1956-ban és 1957-ben a *Hajnali részegséget* és a *Szeptemberi áhítatot* tanultam meg, és a lakásban valaki porszívózott. Lett egy porszívónk? Kölcsönkaptuk! Ki dolgozott? Magam? Az édesanyám? Inkább... A szőnyegek fel voltak hajtogatva... és az egésznek az a lakás-ketrec-alapképe volt. De hát később a ketrec szent hely lett, madaraink háza-lakása, melybe önként tértek vissza, minden nap, minden tíz percben, sokáig szabad elhatározásuk volt, míg kevesen voltak, mikor. Persze, hogy ennek ellenére minden lakás *olyan*. Csak a ketrecekben – kalitkákban – nálunk sérült lábú, vak és ellőtt lábú madarak is éltek, élnek. Stb. Valamely költészeti tanulság tehát másutt, más dolgokban sem aktualizálható okvetlen szó szerint. Például: néha magam is érzem, ahogy sípol a torcom... és kicsit kell csak fülelnem, hallok is. Persze, hogy „magamat is szerettem”... persze, hogy a leggyarlóbb gőzkazán és fűtató magam vagyok etc. S persze, hogy a *Csáth*-versből túlság nélkül, „realistán” – jaj, e szó! – idézhető az ilyen túlságok, szent végletességek, *Köszöntő*-elementaritások: „Jaj, megmutatnám én a szívem is, e szörnyet, / mely nappal céltalan, halott vágyakra görnyed / s éjszaka sír.” Éjszaka vagy nem éjszaka... igaz. Változnak viszont, mondtam volna az imént, az idők is egy költészetélmény körül: amikor – a hetvenes évek elején az elsősegély-tanácsokkal kollázsa rakott poszt-kosztolányis *Csáth*-versemet írtam, azaz szerkesztettem, kompiláltam, nem lehetett bevenni a „síró Hungáriánk ma porba fekszik árván”, és hogy „cirillbetűs Szabadkán”. Most még? Mi minden van most meg. Azt nem lehet tudni, hogy így mi lesz, most meg.

De örökek ezek a sorok, sorpárok – remélem! –: „Lásd, itt leülhetnél...” Most valami szinte szétszed, mondjuk, fájás, mondjuk, belül. Mind a halottak. Vagy ha így ülhetnék le már én, mint halott. Ha volna ez. „...Nincs bontva még az asztal”. De szép! „...kávé, dohány és rum vár mérgező malasztal / s a múlt, a csend.” Még az alliterációk is szépek. Hogy ragyognak, mondom fejből, ragyognak! Kiskiált... stb. S közben vér, sár. Egy könyvcím, nekem. De közben: Ottlik: az *Iskola*... sár, hó. Meg ezek a hazatérések, végképp és képtelenül. *Koporsó és bölcső*... és a *Csáth*. S a színek. Csak ha végigmegyek a színeken nála. Nemes Nagy Ágnes emlegette sokat azt a *Rózsa*-versbéli színt: „s fehér nyakán egy halványlila lánc volt”. Ha a magyar irodalom legszebb verssoráról van szó, nevezném az első öt-tíz közé ezt. Nekem ez van ilyen erővel: „Mert mézsfehéren ég távolban a hegyoldal...””, meg hogy „Most a palicsi tó úgy fénylik, mint az ólom, / és a beléndeken s a vad farkasbogyókon / alszik a fény.” Ez meg egy *legszebb-versszak*-féle.

Hányszor mondom – kinek?! –: „Nem kell-e szólnod, mondd? Nincs semmi hír amonnan...” S persze nyilvánvaló, honnan ez az *amonnan*. Hirtelen, akármi idegen város sűrű utcaszűkeiben, az ember elkezd ilyeneket mondani. Vagy az *Ének a semmiről* valami részletét. Hogy harminckét éves volnék – húszvalahány évvel múlt már. S nem vettem észre, mindig ezt a felezett-verset mondogatom, ilyen-olyan részletét, csak ezt a húszvalahány évet veszem észre „ezzel a verssel külön-párban” most. Sokszor gondolok rá: Istenem, Kosztolányi nem élt annyit, mint én. Hirtelen megrendülök. Mire használom én a többlet-éveimet? Vagy

épp ez az: már ez ráadás csak? Pilinszky mondott magánál ilyesmit, bár más-képp, ha jól tudom.

Nézem, mit keres itt egy kabát-ragasztmány, valami nyak alatti? Levált a ruhadarabról, melyet Párizs legfényesebbnek is tartható fő sugárútján adott el nekem, igaz, bagóért, valami ügynök, azt mesélve – Esti Kornél! –, hogy éjszaka, hajnalig, jól bepezsgőzött, elverte minden pénzét, hatod-hetedáron odaadja nekem a két kabátot. Ő ezekkel ügynök, ügynököl, a kollekciójából van stb. *Esti Kornél!* Ő olasz. Ő ezt nekem ajándékba adja. S tukmálta, nyomta ki a kabátokat, eredeti tasakokban, az ablakon. Hideg volt épp, én vékony lebernyegben. S mit kér? Semmit, jaj, csak baráti szívességet. Rómába igyekszik haza, kellene ennyi meg ennyi benzin, literje annyi meg annyi... kisegíteném őt? Itt a névjegye... az egyik kabátot *madame*-nak küldi, és stb. Vagy történnének „velem” – igen, de hát velem! velem – Esti Kornél híján ilyenek? Hogy a St. Martin csatorna alkonján ülök, kicsit beborozva, a víz mellett, Szpéró és kutyánk képét – fehér kutya! Jékelynél olvastam, hogy neki is, Kosztolányinak, fehér kutyája volt, de hát persze, *Hattyú kutyám*, na, a mienk meg lelenc, lengyel alföldi pásztor, és Szuszi, fehér, kicsit szürkés –, mutatom egy kutyás asszonynak, franciául alig tudván, ez állatok a szókincsünk. Aztán hazafelé indulok. Hirtelen, de ténylegesen, mint egy Kosztolányi-novellában, valami nagy kivilágítottság – sic! – kezd látszani érzékelésemnek, s ez mi? Egy fürdőszoba! A meglehetősen szegényes házak egyikének földszintjén engem egy teljes, fölszerelt fürdőszoba vár, szappan-törölköző etc. Kutyás a kezem, meg kéne mosni; kész csoda, érzem, hogy szappan és törölköző... s ily tisztaság... itt? Van csoda! Ó, bár *Borist* és *Rimavayrt* tettem volna meg ily evidenciával, bár Positanót! S gyerünk be ebbe a fürdőszobába! Összecsapás... fejem s a – szerencsére! – vastag üveg találkozik, hátratántorodom! Hát persze...! De tovább: pár nap múlva Maisons-Laffitte-ben, megyek épp az ottani parkon át, az ottani sörözőm felé, az ottani bánatommal, hogy már megint lapos pénztárcám féltettem, s ezért is maradt lapos... azt csak másnap tudom meg, kora reggel, az esős Vaugirard utcán – ó, *Három testőr!*, ez most nem Kosztolányi –, hogy az otthagytott utolsó futamban is az én lovam nyert, Dayak, s ha megteszem, abból egy hétig úriasan lakhattam volna a legszegényebb szállók egyikében, azért...! Mindegy, megyek – veszteségről tudva – a parkon át, s mert az a városka lovasok városa, úrlovas jön, *Beckerre* emlékeztető fiatalember. S kérdez valamit. Persze, hány óra, nyilvánvaló. Mivel az órát egy ideje nem bírom csuklón – Esti!! –, s mert a halványkék kord nadrágom – színek! ott a parkban épp kosz-paletta már! – zsebében felejtettem, s mert feleségem is, és ki-mosta, és az új órát – fém szíj – nyomban a barátom kocsijába pottyantottam, ahogy kifuvározott az induláshoz – itthon meglett, telefonon hallottam! –, volt hát egy kínai vekkerem, azt hordtam lóversenytáskában a mindenfélék társaságában, kis szütyőben. Villámzárok... húzogatas... integetek, ah, kérem, várjon. Az úrlovas udvarias, kedves, vár... ha már belerángatott engem ebbe a helyzetbe, csak a ló türelmetlen. Szütyőm kidől, táskámból mindenféle utána, az árokba. Az úrlovas mosolyog, leszáll, együtt szedegetjük a holmit az árokból, a ló megnyalja nyakam. A kis óra itt is szétesik, eleve egy ilyen-kínai, szétesős, de se-baj, az idő megvan. Esti, Esti, Esti. S nem vagyok rest, a resti stb. S közben Dayak... ajaj. Ugrik egy kis párizsi idő megint. Elgondolom: azért Kosztolányi mégis „hogyan élt meg” egy színdarabfordításból... mik voltak, az akkori pén-

zekhez, azért már az ötvenéves írók honoráriumai, ha szolidan etc. – s nem a szoliditást dicsérem én, hiszen párizsi foglalt-házakat kevesen ismernek jobban nálam, a dolog ennyi: csak úgy beköltöznek... csuda dolgok vannak, költőkollégámat is elvittem egyszer, a romok közt épp a tűz ünnepe volt... téglaroncsok, malterpor... árkok... bennük tüzek... nekem a háború utáni kép jutott eszembe, házunk, a leomlott három emelet... a könyvek, Arany, Kosztolányi – anyám olvasott főleg *polgári* Kosztolányit, s egy-egy dalt is zongorázott... és Tihanyban a zongora... és mesélem, különben, csak Kosztolányit nem mondhatom, utalásnak, jóllehet hány könyve jelent meg idegen nyelven...!, de – őt idézem, ugye – a nagyvilág nem egészen érti azért a szavunk, s ha csak ebben nem értené... lásd *Csáth*, bár hát mire utalok, mit kéne ott látni? A szív, hát az megszakadhat, tán. Csak nyugodtan. Igen, ez is *Esti*. A háború után a zongoránk, ahogy egy vasgerendára felszúródva lógott három emelet fölött, észak-keletnek. S a romokról egy létrán fel-felmásztunk, barátaim meg én, hat-nyolcévesen, és zongoráztunk! Most keressek valami „párizsos Kosztolányit”? Nem olyan egyszerű ez, és hát épp azért, mert most itt az megvolt. Ő olyan rejtékutakon bukkan... s megvan, egyszerre. Kávét iszom. Rum nincs. Dohányról leszoktam, üzenem. Kinek, kinek.

Varrogat, a fényben, feleségem.

Egy pulóvert fércel össze. Párizsból hoztam. Rajta madarak. Akarok-e játszani? Kártyázunk mindjárt. Játsszani halált: „kártyabajnokságunkban” ott vannak a nagy halottak nevei. Klubja van Szpérónak, Samunak stb. Ez kész szertartás. De hát a nyelvbotlást – „szegény betegek” felirat stb. – szintén tőle, Kosztolányitól, meg hát Karinthy Frigyesztől tanultuk. Ekképpen lesz Positano – bár megjátszottam volna! Két hét Párizs! – „Poszi Tán Óv”, szóval, hogy lenne pénzem, a Poszi, rég halott posztánk, ki oly Kosztolányi-pille-könnyen szelte szobánk nekünk ismeretlen légtérét, a Poszi üzen... vagy az Elie des Mottes, az az éliásosság foglalata, Éli, igen; és hogy Roi du Sharon... Király a Sáron, Samu az, nyer is, a Tabánban pihen, eső veri a rézsút... nem messze Virág Benedek szobrán fénylik a víz, a bronzon. S megannyi ily név-figyelmeztetés, nyelv-sugalom... tőle, általa, utána, a révén. El-elvesz a dolgok vámján, azzal, hogy nem valósítom meg. Erről már nem ő tehet. Mit is mondana? Légy játészó... stb. Ő lenne a *machóm*? Nem tudom. Maisons-Laffitte-ben, nem messze a kínai-vekkeres helytől, még ahogy a versenyre igyekszem, írói formában kezdem érezni magam, túl azon, hogy fádom, s meg kell céloznom egy ismerős facsoportot, nekidőlve a törzsnek, könnyűlni okvetlenül, de majd... az írás fontosabb, az ember leül az esőben, inkább összeüti a térdét, úgy vissza lehet tartani, előveszi noteszét, ír. Kosztolányis a hangulat! Bökversek a hét-nyolc legfontosabb párizsi, környéki pálya nevére. „Enghien: / ma épp nem olyan. / Ilyen.” Vagy – de hát dehogy akarok én az ő nyomdokaiba érni, csak arra jártam épp! –: „Vincennes. / Kihűlt parázs-előd / volt-ügetőd. / Vén szén.” Aztán Vincennes, a vénszén-ügető, milyen örömem lett; más a költészet, haha, és más az élet. „Evry. / Parkja, sok lugasa de módi. / Kéne hozzá egy-egy / body.” A rím itt tartalmi is. Vagy: „Evry. / A vesztő hangulatát / lev’ri.” Vagy a vesztőt stb. Nem idézek másoknak ismeretlen-ló-név-vicceket. „Maisons-Laffitte. / Itt voltam. Lelkem kérdi: / de itte?” – „A Poszi neve segített-e?” S ilyenek. „Auteuil. / Az idegeknek / s az idegennek, pláne / nem egy fotój.” Végül: „Longchamp. / De jó, hogy itt is vótam.”

/ ...Nem folytatom. S akkor a verssor-vég-jelző / jel miért kerül még oda? Talán nemcsak Compiègne-re vonatkozik: „Compiègne: / fáradt szívem, pihenj.” Vagy: „Ne menj, pihenj.” Eképpen jegyzetelgetek. Kosztolányi, gondolom üdvözülten ázó, esős arccal. S fölényesen nézem, hogyan rohannak mások – nekik nincsen Kosztolányijuk! költő-féleségük magukban – az első futamot elérendő. Én nem! Aztán, hogy a nagy tribün hangárjában vagyok, a monitorokon villognak az esélyek számai, már „a másik Esti Kornél” vagyok... mit is kéne tenni? Mi ez a Wild Bill – Aula – Adrienne – Briquette dolog? Aztán habozások, a futam lecsöngetése... marad egy üveg sör, marad az esős tribün, nézem a 2,2 km-es egyenest, a Hosszú Koporsót. Kosztolányi valahogy kiülhetett az arcomra – ó, Ottlik mondta régebben, hogy néha kiül! –, valami RTL-videósok vesznek lencsére, lassan, méltósággal összebólintunk, letörten ülök Wild Bill miatt, nyert, megint elugrott a pénz, nyújtásnyira volt... De Kosztolányi emlékének ajánlom, ami készül. Zsebemben pedig a bökversek. Itt még változatokat is készítettem rájuk. Valami kapcsolat megszakadatlan.

Valami kapcsolat...

Növekszik az időben?

Most halmozhatnám az idézeteket. Kalandozhatnék megannyifelé. Még a kabát-cetliről se mondtam el, miért épp a 402-403. oldalak közt van itt? Ugye, oldalak, lehet így? Gyanús, hogy csak oldal. De Kosztolányira gondol az ember, ha akár „élő klasszikus szövegben” is valami gyanús. Ő mindent jól tudott. Miféle versben is ülök... hogy csak rum és dohány és malaszt kéne? Nem viccelem el olcsón. Majd Duisburgban, ahol szintén olyan csodás Esti Kornél-élmény volt a manzárdszoba és a tető, ott kell Mr. Moonlightot, Thai Lit, Santa Ippit stb. jól megtenni. Hogy ne csak malaszt legyen, de legalább rum. A manzárd meg ez volt: hallom ám, kintről valami becsobog. Be, szó szerint. Mi ez? Nem a lombok... nem a távoli tévétorony piros fénye, már ugyan... nem madár? Hát mi? Kinézek... s a mohos cserepeken víz csordogál. Az én fogvizem! Viszontlátom, amit a mosdómba köpök. A kanalizációt így oldották meg. Az ereszcatornában végzi a víz. Megcáfolja Esti Kornél II. a héraikleitoszi tételt: igenis van kétszer ugyanaz a folyó! A szívem szakad meg tán – ld. cirillbetűs Szabadka stb. –, ahogy olvasom, miféle dalmát városokat lőnek. Ott az a sziget, a miénk, a feleségemmel oda jártunk, amikor még nem voltak Szpéróék, nem volt fehér kutya, és együtt utazhattunk, nem csupán így, mint most, külön-külön. Hvar, s ott Jelsa. Lővik szintén? Nem, az a falu szerencsére védett, befelé néz, öbölbe. De ott volt ez: fog és viszontlátás. Micsoda boldog békeidők. Mint ily béke színpadát emlegettem a jelsai kikötőt, ahol mindenki korzózott reggel, s ahogy aznap a fogam koronája lehullt, kidobtam a szemétre, a kávézaccon trónolt így. S panaszlom ezt orvos ismerősünknek a korzón. Kiderül: fogorvos is ő... hozzam a koronát, ha megvan... S megvan máig a korona az egyik hidamon. Dubrovnik, például, már nincs meg úgy. Őszi ködben jött át velünk a vonat Vinkovcin. Mi lesz ott? Egy férfi és egy nő biztos beszélgetett ott is így, lásd enghieni pad, lásd *Őszi koncert*. Mi van az unokáikkal? Vagy én-nem-tudom kikkel, költők is élnek ott, büntelen, s „dolgozók”, akik egyszerre nem „dolgozók”, hanem... Ezek mind eszembe jutnak. És hogy – Kosztolányi – „1914 Siessünk”. A kabát-cetli: „Jaj, doktor úr, fordítsa föl a kártyát, / mutassa meg, én kissé nagyban játszom”. Ez „az a hónap”, mikor a torokgyík... mikor fia... Jaj, mutassa meg a

kártyát, kedves Sors... és Szpéroval, Samuval stb. kissé nagyban játszom. Megannyiszor meghalunk, már bele is edződünk... ahogy ők elhagynak minket örökre. Még Jelsában de jó volt. Alig volt közülünk akkor még valaki, és azt hittük, otthagyható. Aztán kiderült: csak a fordítottja igaz. Hányszor eszembe jut: „Ordítsak-e? Hogy áll a buta kő is...” Egyrészt nem mindig áll soká. Lásd a déli vidéket pl. Aztán: „A pohár eltörik” – *A bús férfi panaszzai*, befejezés –, „s kihull a fog...” Ó, Isten! „A ruha szétszakad, / s gyöngül a szem. // Elvész a kulcs, a gomb, / s fakul a kedv.” Fakulgat. Fakulgatívan, mondaná ő. Ugye? Búcsúzunk ám, hamar. Zárunk. Zárunk, ahogy a londoni parkokban mondják. Beckettnél olvastam. S hogy Szpéro, holtával, Londoni Mindenszentek-írandó, elengedett, láttam, tapasztaltam is. „A gyertya fogyva-fogy / s lassúbb a vér. // A lámpa lezuhan / s a szív megáll”. Van szebb, borzongatóbb? Mi minden van, még! Mi mindent nem is említhettem. A lámpa lezuhan... A lámpa egyöntetűen megvilágítja, amit írok. Szívem működik. Szívek álltak meg már a kezemben. Láttam utolsó-akadályról-lejövő lovat, ahogy a levegőben megállt a szíve, úgy rogyott össze, Cheltenhamben. „Jaj, nekem és neked, / jaj, jaj nekünk.” Jaj, persze, nekem, neked, neki, jaj nekünk, nektek, jaj, jaj nekik. De itt ez más, ez nem „úgy” az élet... persze, csak hogy a „tét”, a „megjátszani”, meg annyi, de annyi, az is más, de ez tényleg más, és csak akkor lenne *jaj*, ha valaki unná, például ahogy befejeződik, húzva-nyúzva, ezért hirtelen, az egyetlen méltó módon, abba is hagyom.

(És most...)

Még valami. Üzenet „amonnán”? A néma csend után. El akarom tenni ennek a másodpéldányát. Papírlap hull elé. Feleségem írása. Nézem. Május 23. Ez a keltezés. A névnapom, Dezső. 1980 az évszám. Ó... már ez... Olvasom. „Kedves M.”, mindig „M”-et írunk egymásnak. „Nagyon nehéz feladat hárul rám, hiszen sokan állnának ide helyettem. 4 + ...” Nem olvasom tovább. A „végtelen”: nyilván a gyerekkortól kezdve a játékaim, ki tudja, ki-mi, de a „4”:

Szpéro – halott,

Samu – halott

Éliás – halott

Tili – halott.

Én vagyok mégis, kedves K. D., látja, azaz látod, hadd tegezzek már e pilanatnyi fél-túlbanban, én vagyok... az életé, én, *jaj*, én.

Víz és messzeség

*Niśben – van annak már tizenöt éve is –
a magas ostorlámpák ráankszítáló
fénye sárga viaszt vont arcunkra – mint a
fiatal, szép halottak, kik
a Korinthoszi-öbölben cserélnek ifjúságot,
s bár a Trák-tengert és a
Hellészpontoszt el nem érik, bolyongnak és
messze beúszva szeretkeznek
egyensúlyt keresve a hullámokon, akár
a fölcsapó delfinek,
sós víz és a messzeség köti meg húsukat.*

*Partok, naptárak lapjai és kommentár
nélkül hagyott évek, leszakadtak mind,
a villanyok körül csapkodó sötét
lepkeszárnyak karistolása hallik csak néha
át, kihúlt és álmatlan éjszakákon,
amikor ezüst tömi el a réseket, a
részleteket, vak üvegekben ébred tengerzúgás –
áthallások, lélegzik, tágul az idő-habarcs.*

*Még Sztrugában, az ezüsthíd
összeköthette volna az emlék két anyagát,
(egymástól akkorra elváltak már),
Márió költő látta meg, nehézkesen
oldalára fordult épp a kagylódarabkával
teleszórt éles homokon, éjjel és szél
bámultuk a derengő albán partokat,
pálinka rohadt a belünkben,
agyunkban, szívéinkben rohadt a legolcsóbb
macedón pálinka, valaki a vízen jár
éjjelente, valaki elhozza még ide a háborút.
Aztán elfelejtette és letagadta.*

*Valaki csakugyan járhatott.
Valaki elhozhatta, mert itt van.*

*Itt ülnek szobámban, sápadtak, földönfutók.
Megcsomósodott mondatok, cserbenhagyták a*

*szavak őket, a szavak már az ablakok
gittelésére se jók. A jelentések kihúzódtak
az élet mögül észrevétlen s örült tartalmakra
mutatnak rá a magukkal hozott jelek. Sós
leheletük átüt a boron, míg kialvatlanul arról
mesélnek, két napja lövik Dubrovnikot.
Fehér utcán elnehezült őszi legyek
fordulnak ki hideg, nyitott szájukból*

BERTA PÉTER

Túlcsorduló szonett

*Nekem az isten: kő és tenger,
nekem az isten: női mellek,
tudod: semmire se kellek,
s végem sohasem ereszt el,*

*vers (ha van): tejfől és bögre,
tisztítanám: csak leöntöm,
nadrágomban „kél” az ősziön:
(így vitték J. A.-t Öcsödre),*

*Kedves Attila, üzenem:
nem változik, csak a légszomj
s fejünkre nő az intelem,*

*rend (ha lesz) a túlsó parton,
s itt küszködik, hogy úr legyen
(míg a sínek érte jönnek)
a tudaton, az értelem.*

XX. SZÁZADI FRESKÓ

Határ Győző írói életműve 1956-ig (II.)

3. A napleány

A *Heliáné*-ban Bikornutusz Barnabás, mint utolsó, végzetes útján Orpheus, elindul, hogy köszöntse a felkelő napot. A hajnali tengerparton történik meg – egyfajta himnikus elragadtatással körítve – Heliáne „epifániája”. (a Napkorong, körülötte az Uraeus-kígyóval: Heliáne haja ez és a Bubasztisz macskafejű istennője, az Örömosztó)... nád-vesszővel nagy H-betűt rajzolok a folyton üledő homokra... – de a hullám ráterül, a homok újraülededik, és Heliáne nincs sehol: *menekül* ... hátrafigyelek, füllel, hogy jönn-e, újra heligrammát rajzolok... a mérföldes lidón pontosan érkeznek a hullám, mint valami óriási inga lengése, lemossa és én újra H-betűt írok: így ismétli idegrendszerem Heliánét, mint az óra – amíg csak Sors-Isten-Tulok tetszéséből a szívem Heliánét ketyegheti.¹ Így jelenik meg, pontosabban negatív epifánia gyanánt *nem* jelenik meg a végzet asszonya, Heliáne, aki Bikornutusz Barnabás titkos vágyainak tárgya, s aki lényegében olyan, mint a Határ Győző regényeiben föllelhető más asszonyok: Pepita, vagy az *Anibel* címadója, Magna Mater-Kybele. Amíg azonban az *Anibel* és a *Pepito és Pepita* könnyed lektúr gyanánt megírt szerelmi történet, a háború utáni Budapesten játszódó hús-vér mese, addig a *Heliáne* jóval több ennél: különböző tradicionális formákat – pikareszk, poème d’humanité, fiction, valamint az áldialógusokkal megtöltött filozófiai regény ötvözete. Határ Győző egyik interjújában azt nyilatkozta, hogy a regénybeli „elbeszélői pozíció” kialakítását Spinoza inspirálta, az isteni nézőpont örökkévaló voltának értelmezésével.² Ez a persze kissé levegőben lógó kijelentés a regényre vonatkozóan két dolgot is érint: egyfelől valóban több „nézőpont” keveredik a műben, másfelől pedig a részletek időbeli felcserélhetőségének megfelelően a *filozófiai nézőpontok* is váltogatják egymást. Érintőlegesen ugyan, de még Heliáne attribútumainak eklektikus – stílusosabban szólva szinkretikus – együttese is értelmezhető ilyen nézőpontok lenyomataként.

Heliáne nevében a Nap (hélios) rejtőzik, hierogrammja a Nap köré tekeredett Uroborosz/Uraeus kígyó – kétszeresen is bebiztosítva az isteni nézőpontot –, ugyanakkor nem Hélios lányainak egyike, hanem amint a Szent Ágoston parafrázisokból összerótt himnusz, vagy sermo mondja: „holtak salakjával”, sőt „trágyával töltekező” némbor,³ s ekként a *Jelenések könyvében* megjelenő Nagy Paráznához, a napba öltözött asszonyhoz hasonlatos. (Ahhoz képest, hogy a Napleány figuráját közvetlenül egy kirkatban megpillantott közönséges nipp inspirálta, a komolykodó szimbólumfejtés kissé bizarnnak tűnhet!)

Noha itt még csak Heliáne ókori jelképének hellén-keresztény kettősségei, illetve e kettősségek „szünopszisa” került sorra, de a paradigma, s vele a *játék* – ugyanígy folytatható. A Déltengeren fekvő Panpedelupe, mint valami Délsziget, éppen ellentettje Európának – ahová a háborús zárlat miatt nem lehet elutazni –, de a „kozmosz” katasztrófa fenyegette ország lakói, jöllehet egy részük – a déltengeri egzotikumnak megfelelően –

1 Gömöri György: *Beszélgetés Határ Győzővel*. in: *Hfd*, 1972/1. sz.

2 *Heliáne*. (Magyar Téka, Bp. 1947.) p. 35.

3 uo. p. 154.

Lévy-Brühl, Boas, Frobenius, Malinowski lapjairól is előléphetett volna, mégiscsak „európai arcot” visel. Az a kettős perspektíva, hogy miként fest Panpedelupéről Európa, és megfordítva – végig váltakozik a regényben. A Liba-Liba szentély, a teatinusok rendje, az Arany Szamár vendéglő, az egész panpeszvalgosz civilizáció mind azt sugallja, hogy a földi világok szinkretikus együttese is csak szűkös és kényelmetlen életteret képes biztosítani a Nap alatt, pontosabban Heliáne Napja alatt.

Ki is valójában Heliáne? A kultúrák és nézőpontok szinkretikus együttesében a végleteket ötvöző személy; a kézenfekvő ókori analógiák alapján: papnő, egyszerre szent és egyszerre kurtizán, s ez tökéletesen megfelel az előbb fölfejtett szimbolikának. Ám Bikornutusz Barnabás csak nagysokára jön rá, hogy Panpedelupe miféle világ is valójában, Heliáne bűvkörében él, de csak egyik lényét ismeri. Megvilágosodása után azonban (úgy a 180. lap tájékán) Bikornutusz – mint Buddha – otthagyja ágyasházát és a mindenről való lemondás papjává válik. „Panpedelupén az idő összecsukódott mint a harmonika és minden *egyszerre* volt ... MINDEN EGYSZERRE VAN – én jöttem rá erre a csodálatos igazságra, vagy hallottam és ez is csak amolyan gabrelizációs formuláré...?”⁴ Mindig, mindig *most* van, s erre a felismerésre gyengéden Heliáne is figyelmezteti a hőst; természetesen itt is a paródia szelleme az uralkodó. A „mindig” azonban Heliáne áldozati papnő szerepével mégis csak véges időtartamot jelöl; a Napleány eljövendő sorsa a Lunate rend szabályzatában áll leírva: „... hang nélkül viseljed el leány a Fölseges Barom mátkaságát... szolgálj őt buzgalommal leány, Sorsisten szendergő véletleneit, és érdemeld ki a Szent Prostitúciót... s majd, ha ő már elenged és a törzs teherbe ejt, férjet választ a Rend, hozzádvalót leány...”⁵ Panpedelupe hatalmas Sorsistene kívánja ezt az áldozatot papnőjétől, aki e végkifejlet ellenében ugyanazzal az ideológiával védekezik, amelyet Bikornutusz heurisztikus felfedezés gyanánt tárt elénk: a szigeten mindig *most* van, a különféle – ősi és modern – kultúra-szeletek egyszerre élnek az emberben.

Nem könnyű feladat a regény valamennyi fontosabb szálát fölfejtetni, annál is inkább, mert a szereplők jó része külsőt, sorsot cserél, miként Bikornutusz Barnabás, akinek az átalakulása egy, a goethei Walpurgis-éjhez, illetve a bulgakovi Sátán báljához hasonló boszorkányszombaton veszi kezdetét: miközben a Nigragor festőjévé nevezi ki magát, „megtisztul”, s elindul Európába... A *Heliáne* utolsó része azonban a Horda címszót viseli, s ez a név – ahogy *Az őrző könyvéből* is kiderül – a „Párt” szinonímája; könnyen elképzelhető, hogy Bikornutusz utazása hová, miféle Európába vezet!

Már a *Csodák Országá Hátsó Eurázia* is a hajnali filozofálásra épül, Bikornutusz hajnali virrasztása a tengerparton – mikor is a Napleányra vár –, a *Heliáne* hangulatához, tónusához mérten messzemenően sötétebb színezetű krónikának, *Az őrző könyvének* a pozícióját is körvonalazza már. *Krónikát* mondtam, amiként Határ Győző ezt a lehetőséget az üdvtörténet egy bizonyos szempont alapján történő rögzítése kapcsán a „Gesta Dei per Gothunos”, „Isten viselt dolgai a gót-hunok által” kifejezéssel jelzi. A kora-középkori történetírás jellegzetes formateremtő elgondolása, hogy a bibliai „széfer tóldót” (leszármazási listák, nemzetségi táblák) mintájára a „világtörténelem” kezdetét a teremtéssel köti össze, és az aktuális kiválasztott nép (római, frank, germán stb.) genealógiájával folytatva őstörténetet és kortárs történetet egyazon formai keretbe foglal. A krónikás így közvetlenül Isten művének, avagy viselt dolgainak a lejegyzője, aki kiválasztottként örködik az *egyedül helyes múlt* tradíciójának fenntartásán, s itt segítségére van néhány olyan nagy fontosságú gondolat, amely a genealógiai összeférhetlenségeket is kiküszöböli: a translatio, és a renovatio imperii eszméje. Ezek a formális ismérvek éppen kapóra jönnek Határ Győző számára, hogy a népvándorlaskori „hordák” jelmezébe öltöztetve, háború-pártiak és béke-pártiak küzdelmét (lásd a lágytojásg meglékelésének problémája Swiftnél) megörökítse. Az elbeszélő itt is

4 uo. p. 228.

5 *Az őrző könyve*. (Aurora Könyvek, München, 1974.) p. 208.

közvetlenül jelen van az események között, nem kései kompilátor, hanem szemtanú, de nem egyedüli közvetítője a történetnek, hanem a *Héliane* dramaturgiai elgondolását megtartva, csak egy tanú a sok közül. Valamennyi „nézőpont” együttese valószínűleg a címben invokált Egregor „személyében” összpontosul. De kicsoda, illetve kicsoda Egregor?

A szó maga a görög „egrégorosz” = ébren lévő, virrasztó, vigilans alak derivátuma; aktuálisan, vagyis Az *őrző könyve* alapján az auctor azon pozícióját jelképezi, amelyet e világ – elvileg – minden halandónak felkínál: bármily rövid ideig legyen is jelen a Földön, személyében az egész világ rettenetét vegye magára. Ebben az értelemben testesül meg a IV. századi egyházatyánál, Epiphániosnál a „nűsz egrégorosz” (az egyszerűség kedvéért: virrasztó értelem, *Haer.* 66, 65. ibid. 69, 68), mégha ez a „nűsz” távolról sem azonos az „ember lelkével”; viszont Aranyaszájú Szent Jánosnál már sokkal inkább szubjektíválható e kifejezés. De az „egrégorosz”, „egrégoriszisz” még jónéhány értelemben használatos az ókeresztény korban: a tudat ébersége, a misztériumba való beavatás, az eljövendő élet örök vigiliája (Clem. A. *Paed.* 2,9), Isten szüntelen figyelme és jelenléte a szimbolikus teológiában (Dion. Ar. *Epist.* 9,6) stb. De feltűnik úgy is, mint aión-, illetve angyal-név, s itt már konkrét kapcsolódást is találunk a regény szövegével. Az *őrző könyve* furcsa, sőt abszurd lényei között tűnik fel Pratt, az ambrakiai szentember, a zarándok, aki tíz éve gyalogol egyhelyben. Az ő sajátos teológiájából való a következő részlet:

„az énoki Egregorok közül, akik eloszoltanak a csillagok között, a föld óriása.

a föld óriás ördöge *fikciót* teremtett nekünk – az »istent«

hogy megismerjük a fikció boldogtalanságát

hogy vizsályt szítson vele közöttünk és mi megismerjük az örökre legyőzöttek keserű álmát a *győzelemről*, ami csak fikció

és hogy az Egregor, a föld Őrője, aki nem volt sem különösebben gonosz, sem különösebben jó – hogy ő mulatságát találja bennünk, igen:

mulatságát, hogy mint koronázunk a koronákon ülő mennyei királlyá egy fikciót”⁶

Ezután következik az agyalágyult Pratt okfejtése az elhibázott teremtésről, amely a Jó (Isten) műve, s a következőket: e világban a rossz pártjára kell állni, miután a rossz – s innen az eddig sztereotip gnosztikus érvelés zamatos középkori paulikánus, bogumil elképzeléssé fajul – tisztán szellemi természetű, a teremtéshez, az anyaghoz nincs köze. (Mindez, ami itt elhangzik, Határ Győző egyik főművének, a *Golghelóghi* című misztériumjátéknak központi elgondolása lesz.)

A „föld Őrője” metafora, illetve az „énoki” látomásra való utalás Pratt beszédét az egyik apokrif apokalipszishez, *Hénokhéhoz* köti. Hénokh hivatala volt, hogy a „nöfilim” (=hullajtárok), azaz a lázadó angyalok és az Ég Ura között hírvivő legyen. Mindenesetre az semmiképpen sem állítható, hogy a regény a *Hénokh apokalipszisére* épülne – mármint filológiai érvennyel; érdekességgént azonban meg kell említeni, hogy az említett mű egy részlete – Hamvas Béla előszavával és dramatizált átiratában – 1945-ben jelent meg magyarul. Hamvas előszavában olvasható az a szöveg,⁷ amely Pratt himnikus megnyilatkozásának többé-kevésbé megfelel, mindenekelőtt az *angyal* (angelosz) és az *egregorosz* nevek összeötvözése. Ugyancsak megemlítendő, hogy Hamvas előszava az egész Határ Győző-regény egyik lehetséges alapötletének tekintendő; a Hamvas ismételtette félmondat: *ouk esztin eiréné, nincs békeesség* mindenestre legalább költői analógiát sejtet.⁸ De nem szabad megelégedni arról sem, hogy ennek a csak idézett szöveghelyen felbukkanó angyalnak semmiféle kitüntetett pozíciója sincs az egregor név értelmezését illetően. Az *őrző könyve* valóban a virrasztásról szól, aktualiter ott rejtőzik benne az *ouk esztin eiréné* kézzelfogható élménye, de ugyanúgy az egész könyv mottója, Blake *Europe*

6 uo. p. 218.

7 *Henoch Apocalypse*. (Fordította és bevezetéssel ellátta Hamvas Béla.) Bp. 1945. p. 13.

8 uo. p. 18.

– A *prophecy* egyik részlete is, amely pontosan ugyanazt mondja, mint amit Pratt panasza tartalmaz: az ember teremtette istenről és az angyallá lett emberről.

Az örökös háború világának és az éber virrasztásnak együvé tartozása, az Elbeszélőnek mintegy „voyeur”-ként való jelenléte a pusztítás művében, hogy annak krónikása lehessen – egymásból következő szerepek. A „voyeur” szerep – a szójáték szintjén – talán mégis Hénokké, akiről a fennmaradt szövegek elmondják: elrejtett volt ő az emberek és a lázadó angyalok tekintete előtt. Az *örzö könyvének* elbeszélője ott csetlik-botlik a gótok, alánok, gepidák, hunok, minden rendű s rangú történeti, vagy kitalált népek körében, a science fiction és horror elemekkel tarkított események között: agymosással, kínzással fenyegetett emberek jelennek meg a szemünk előtt, akik még azt sem tehetik meg, amit nálunk az 50-es években a kézenfekvő patkány-stratégia diktált, vagyis a túlélés érdekében való megalázkodást. Színre lép az Arany Horda és iker-párja, az Arany Csürhe, végül pedig a nagy ötlet: hadifoglyok feldolgozása húskonzervvé! A szerző állásfoglalása ebben a rémisztő színjátékban azonban mégsem a kívülállóé. Amennyiben program-regény *Az örzö könyve* – s a mű 1974-es müncheni kiadásának utószava ezt sugallja – úgy Határ Győzőnek bizonyára igaza van, amikor ezt írja: „Ilyen szempontból a népvándorláskori hordák kezére kerülő szuper-technika fekete története az első szisztematikus, korai vádemelés a haladásgondolat ellen, mint amely civilizációnk öngyilkosságának kezdeti fázisa; a folyamat végveszélybe sodor, de nem irreverzibilis és elképzelt, hogy végső fokon *Az örzö könyve* az »elrettentő példázat« jámbor szándékával íródott.”⁹ Kétségtelen, hogy ez a regény az első, amelyik az elrettentés példázatát a későbbiek során központi ideává növekvő haladás-gondolattal ötvözi, természetesen egyfajta vádbeszéd formájában. Ugyanakkor, mint mondtam, a szerző nem tekinti kívülállónak magát: „én is belelőttem a magam csóvját a tűzvészbe; nem égett jobban – nem lángolt kevésbé mint ahogy égett volna nélkülem”¹⁰ – írja *Az örzö könyve* utolsó mondatában. Az ótestamentumi szimbolika, az Úr mint „emésztő tűz” és a különféle ekpürózis gondolatok alapján felsejlő világégés végül is az egész emberi civilizációval és a mindenkori tradícióval szembeni állásfoglalás jelzése.

Beszélhetnénk itt *történetfilozófia* és *kultúrfilozófia* szembenállásáról is, legalábbis úgy, ahogy ez a háborús élmény hatására Európában aktualizálódott, de ez sem lenne egyenértékű Határ Győző – feltehetőleg – legradikálisabb kövekeztetésével. Azt hiszem, hogy Egergor a Föld őrzője, s ez szó szerint értendő, a Földé, amelyből az időben keletkező és továbbuló civilizációk sarjadnak. A kérdés az, hogy a Föld „gravitációs ereje”, a *tradíció*, vagyis az idő ellenében ható megtartó-megőrző funkció, illetőleg magával a hagyomány-tömeggel szembeni tradicionális *alap-állás* szükséges-e, kívánatos-e napjainkban, amikor Határ Győző egy másik, már idézett kedvenc gondolatával: a történelem *után* élünk? Megőrizhető-e a hagyomány irdatlan tömege, hatalmas energiát áldozva arra, hogy az ember *monumentális súlyként* akarjon érzékeltetni, s magához szorítani valamit, amikor ez a valami, jól láthatóan illelőnony anyagként, súlytalanul szökik el a szemünk előtt? Ez az 1946–47 táján megfogant kérdés többé-kevésbé összecseng azzal a gondolattal – illetve abszolút bizonytalanságából következően inkább gondolat-apóriával – amelyet manapság „posztmodernnek” nevezzünk. A hagyomány-elutasítást kifejező mentalitásról nem tudjuk, hogy amor fati-e (mely esetben az „akarót” tényleg „vezeti” a végzet), avagy pusztán a XX. századi apokaliptika iránti csömör kifejeződése? Tulajdonképpen mindegy; a 40-es évek végén így felmerülő kérdés mindenképpen egyedi megnyilatkozás volt hosszú időn át, s ez azért is megdöbbentő, mert az új ideológia – miként azt ünnepi zsoltára, az *Internacionálé* is kimondja: faisons du passé table rase – tiszta lappal akart indulni!

Függetlenül attól, hogy történeti vagy kultúrfilozófiai horizonton történik-e, technicista vagy szcientista álláspontból fogalmazódik-e meg az európai tradícióval szembeni újmó-

9 *Az örzö könyve*. Utószó. p. 340.

10 uo. p. 337.

di viszony kialakítása, a hagyomány parttalan kiáradásának *irányát* – felénk tart vagy távolodik tőlünk? – gyökeresen ellenkező előjellel érzékeljük ma még. A folyamat azonban már évtizedek óta túl van azon a ponton, amelyet *gátszakadásnak* lehetne nevezni.

A komor és sötét apokaliptika tájékai mellett, amelyeket *Az őrző könyve* felidéz, a 40-es évek valamennyi írásában felvillan valami a hagyomány, s elsősorban a semmibe vesző hagyomány (főleg az ókori kultúrák iránti vonzódásról van szó) megőrzésére utaló szándék: a múlt rekonstrukciójának vágya, amely annak a nemzedéknek, amelyhez még Határ Győző tartozik, „feltétlen reflexe”. Nemcsak a *Heliáne*, az *Anibel* vagy a *Pepito és Pepita* végzetes asszonyairól van szó, akik azonban csak „hús szerint” végzetesek, amúgy légiesek és könnyedek, szinte áttetszőek – mint a kedvelt kultúrtörténeti terrenum, a gnózis Sophiái, akik ugyan bölcsesség-szimbólumok, de Pandorához hasonlóan az emberiség minden bajának okozói is egyben –, hanem a *Heliáne*ből már idézett epifániákról, ha nem is a sacrumnak a megjelenéséről, de legalább a szépnek, az örömtelinek a felbukkasásáról, amelyre Határ Győző életművében kevesebb példát lehet találni.

A *Bábel tornya* című „mimosz”, amely a torony-építők és egyben a nyelv-összeszavarók kis csoportja körében játszódik, akik minden pillanatban érzik a ziqquratot majdan ledöntő Erő jelenlétét, egy hatalmas felhőszakadás után Samas isten (mint nevében is benne foglaltaik: a Nap) epifániáját ünneplik.

„mindenki belenémult, úgy nézelődött szent gyönyörűséggel a látványon – amilyen magasról a földet még nem látta emberi szem. Elláttam a Várostól a Felső Folyamig és le: majdnem ennyi, nem sokkal több a föld

a messze mezőkön még verdestek az esők, hiszen fölöttünk ott járkáltak, de már csak lefelésztek a felhők és a torony valahol mindig bennük kóválygott. Nippur a szent város felett azonban mintha ujjal kanyarították volna ki, az országos felleg meghasadt és SAMAS a nagy nyalábbal, öblében jól elterpeszkedett

az olajlevél-zöld város, a szent város oázis-sötétjén ott, ahol vizünket iszapolják és fel-duzzasztják az árasztógátakat, a vízgyűjtőmedencék sugártörésén – ott, ott! látni az ezerfele sugárzó istent.”¹¹ Nyilvánvaló, hogy az elbűvölő epifániában bármennyire is jelen van mondjuk Ekhnaton naphimnusa, a sumer vagy az ugariti eposzok ismerete mint „műveltséganyag”, azért az imént idézett szöveg nem más, mint egy nyári zivatar megörökítése, s éppen ebben rejlik költői ereje. A magasról szemlélt, s onnan feltáruuló város látványa központi helyet foglal el Határ Győző korai műveiben: a romos templomtoronyban lakó Pepito, az *Anibel* főhőse, Sömjén Simon is a romváros sziluettjében gyönyörködik. Ezek az idilli képek mint valami kontrapunktok ellensúlyozzák a regények túlnyomórészt sötét hangulatát. *Anibel*/Kybele is aranyló epifániában tűnik el a regény végén úgy, hogy árnyéka rávetül az egész városra, képletesen szólva – az egész történetre.

A hagyomány felidézése akár a pusztulásban, akár pedig a felkelő Nap fényében történjék is, csak *árnyékát* hagyja ránk annak, amit hajdani létezőnek, vagy életnek szoktunk nevezni. (Ennyiben Határ Győző soha nem törekedett arra, hogy a klasszikus értelemben vett történelmi regényt írjon, vagy akár csak egy ilyen mű vázlatát kidolgozza.) De miféle múlt az, amelyik csak az árnyékát hagyja a falon? A kidolgozatlan kontúrok, a vázlatos figurák – például a titokzatos nők, akik csak illó tűnemények, de se nem a lélekéi, sem pedig a testéi –, az elmosódott arcok nem a pusztítás megrongálta falakról tekintenek le ránk, hanem eredendően csak *félíg készek*. A tradícióval való szembenállás – nem lévén még maga is tradicionális aktus – eddig csak a rombolás ígézetében ismert önmagára.

4. A háború

Stefan George *A háború* (Der Krieg) című, s (a) *Das neue Reich* című kötetben szereplő költeményében – évekkel az I. világháború után – a háborús pszichózis néhány paradi-

¹¹ *Bábel tornya*. (A Stockholmi Magyar Intézet kiadása, 1966.) p. 101.

matikus esetét foglalja egybe; a hegyi remete, akitől megkérdezik, vajon miért közönyös a pusztítás műve iránt? – válaszáat ekként kezdi: „Ez a borzongás volt a legszebb...”; s valóban, *Az őrző könyve*, a *Pantarbesz* háború-filozófiájában is érezhető valami a borzongás gyönyörűségéből, anélkül, hogy azt perverzióként kellene értékelnünk. A *Csodák Ország*a egyik gondolatmenete szerint még az egész történelmet „törzsfeljődésünk morfológiai imperatívusza”¹² diktálja, az *Anibel*ben és a *Pepito és Pepitá*ban új élet sarjad a romokon, az *Egregor* és a *Pantarbesz* szerint viszont a történelem naiv dialektikáját maga a háború jelképezi. A szétfolyó és a fikcióban kiteljesedő, tehát túlságosan is absztrakt háború-filozófia, amely legátfogóbb szintérül a majdani Föld-államot jelöli meg, utolsó reális szintér gyanánt – részben az 1945 utáni Budapest, részben pedig az antik kozmopolisz mintájára – a környező világ forgatagát, tudását összesűrítő várost hagyja hátra. A város, pontszerű sűrűségében is, valami, nálánál összehasonlíthatatlanul nagyobb „világ” maradéka. „Romváros közepén, egy magas fokú őskultúra fővárosában...” – olvasható az *Anibel*ben, s ez az állfilológiai datálás a háború utáni Budapestre utal. A *Bábel tornyának* Nippurja, a vetkőztetőkkel és törmelékkel teli Budapest, a *tényérzés* absztrakt ideáján merengő neurológus utolsó hús-vér emberi tájéka, a vegetáció és a természetes élet kivesző nyomaival. Ami ezeket a nyomokat követi, az már nem a rombolás, hanem a teljes megdermedés, az egyik pillanatról a másikra bekövetkező „kihalás”, amely a *pillanat* expozíciós idejével is rögzíthető.

Az 1948-as keltezésű *Korszak* című novella már előrevetíti *Az éjszaka minden megnő* egyetemes katasztrófájának képét. „Egy csaknem kozmikusnak mondható, rengeteg erejű láncreakció következtében szörnnyethalt a város.”¹³ Az egy pillanat alatt bekövetkező pusztulás rögtön olyan állapotban hagyta ránk az épületek, utcák, tárgyak együttesét, amelyhez normális esetben évszázadokra, évezredekre lett volna szükség. A novella végszava – magasrendű ötlet gyanánt – a következőt mondja: „Megjelentek az első régészek.”¹⁴ Kozmopolisz és nekropolisz szoros egymáshoz tartozása, az egyensúlyi pozíció legkisebb megbomlása esetén is az egyik vagy a másik oldal végleges uralmát eredményezheti; a nekropolisz, a mindent átfogó halott-kultusz átöleli, szinte megfojtja a hajdan eleven várost, hogy az a régészek felvonulási terepévé váljék. „Feledhetetlen pillanatok” rögzít minderről *Az őrző könyve*. A termékeny és ideologikus nekrofilia – a holtak beszerzése a Hordába – mellett az ellenkező folyamat is működik: a nem eléggé holt halottak még halottabbá tétele. Harpex alán nagykirály idején elburjánzott a „halottámasztás” kultusza, ezért csapatostól kellett agyonverni azokat, akik az elföldelt tetemeket újra életre akarták hívni. „a tulingek kiástak minden nagykirályt: vasraverve temették vissza és hogy biztosak legyenek felőle, eledelül mellé tettek egy hordó frissen mérgezett lencsét.”¹⁵

A mindent átölelő nekropolisz és az élők civitásának a modern időkre jellemző háborúja (csak a modern európai ember nem ismeri a pax mortis-t, élet és halál tér- és időbeli határát) mindenféle létteli háttérrel eltüntet arról a képről – a felidézendő freskóról –, amelyet Határ Győző írásainak stilizált tájaként jellemezhetnénk. *Az éjszaka minden megnő* utószavában a szerző maga adja meg a használati utasítást: az élettől megfosztott világot úgy kell elképzelnünk, mint egy Chirico-képet, mint egy teljességgel szürrealista tájat. De ehhez a megoldáshoz már a *Csodák Ország*a is magyarázatot szolgáltat: „Hogy megfoghatkoztál, huligán Természet! Csendélet vagy csupán: *natura morta*.”¹⁶ A „holt természet” jelenti a kiindulópontot a szürrealista rom-mező egyedi, senki másra nem jellemző „hangulatának” kialakítása felé. Ezt a szürrealista tájat azonban egyelőre semmiféle tradíció nem ötvözi igazán egészé.

¹² *Csodák Ország*a Hátsó Eurázia. (Aurora Könyvek, London, 1988.) p. 86.

¹³ *Angelika kertje és egyéb elbeszélések*. (Aurora Könyvek, London, 1987.) p. 283.

¹⁴ uo. p. 288.

¹⁵ *Az őrző könyve*. p. 277.

¹⁶ *Csodák ország*a. p. 92.

A rendetlenül széthulló részeket egyetlen nagyerejű mozdulattal bekeríteni: mindig is ez volt egy átfogó, új tradíció *alapításának* első mozzanata. Ez a bekerítő mozdulat – mint reflex – szinte azonos a hadművelleti stratégiában, a birodalom-alapításban, vagy éppen a filológiában. A bekerítő hadmozdulat – s itt nem véletlenül hoztam fel példának a filológiát – a „tisztá” filozófiai spekuláció, a kontempláció ellenében hat: „elfelejtettük a spekulációt; azt, hogy gondolataink a tengerparton tíz óra hosszat egyhelyben üljenek”¹⁷ – írja Határ Győző, s valamiféle tiszta monizmus szellemében még azt is hozzáteszi, hogy „Először az ismeret határain tessékeltük belülré, mintha az elme kombinatorikája mindenestől nem volna a filozófia tárgya: és kitaláltuk ellene az episztemológiát.”¹⁸ A megismerés, mint tiszta gondolati aktus mellett a „bekerítő hadmozdulat” nem hagyja érintetlenül a szerző történetfilozófiai konstrukcióit sem: innen ered az „intra” és „extra muros” metaforika, vagyis a bekerített gondolkodásmódok, civilizatórikus formák támadó, illetve védekező mechanizmusának a kérdése.

A filológia, párhuzamosan a tovamúló idővel, szintén létrehozta, majd folyton folyvást gyarapítja a maga birodalmát, amelyet „elfoglalni” szinte lehetetlen, vele szemben inkább a kolóniák alapítása tűnik üdvösnek. Mindazt, ami a ledöntött falakon *belül* van, hosszú távon nem érdemes birtokba venni, hiszen már ennek a *belül*nek a pozíciója is roppant paradox: a falak ugyanis mind kívülről – a hagyományon kívül –, mind pedig belülről, a tradíció-örzés pozíciójából tekintve, ostrom alatt állanak. Az, hogy a falak mégis viszonylag hosszú távon fennállnak, annak köszönhető, hogy ostromlók és ostromlottak között valamiféle cinkos konszenzus létezik, pontosan úgy, mint filológia és filozófia között. Márpedig világos, hogy kettejük között sohasem fog szünetelni a harc, és az igazat megvallva semmi szükség arra, hogy ez a háborúság szüneteljen.

Mindenesetre a hosszú csatározások után a gondosan megépített falak is ki vannak téve a porladásnak; a legkülönfélébb sztélék, feliratok készülnek majd köveiből, néha pedig mozaikként vagy kollázsként ékeskedő műalkotások kerülnek föl rájuk. Határ Győző erős történetfilozófiai érdeklődése tulajdonképpen elképzelhetetlen lenne az előbb leírt metaforikus háborúság nélkül: a történetfilozófia – miként a paradigma, Szent Ágoston *De civitate Dei*jének esetében – a háború élményéből és a „világvége” hangulatból született. Határ Győzőnél ez az általános attitűd kiegészül az ágostoni civilizáció végpontján élő ember „hanyatlás”-ideológiájával; másképpen fogalmazva: ennek a történetfilozófiának bölcsője a gibboni „decline” – nem véletlenül hivatkozik annyit a szerző az említett XVIII. századi angokra.

Azok a „műalkotások”, amelyek a falakon, illetve a falakból vannak, a háborús frazeológia ritka érdekes gyűjteményei: archaikus formák – győzelmi sztélék, kenotáfiumok, sírfeliratok, nekropoliszok mint a győzedelmes múlt hirdetői (lásd például a „munkásmozgalmi pantheon” kifejezést) – váltakoznak az elmúlt évtizedek ideológiai hódításainak jelzéseivel, a már említett sztálini győzedelmes nyelv megnyilatkozásaival, a Horda saját üdvtörténetével, kijelentve, hogy „Palliopolisz égése óta az egyes életnek nincs történelme: a hordának van történelme és a történelemnek, amely felszívott bennünket és vegyileg színtelenített”;¹⁹ s mint valami modern Sieg-Fried a Niebelung-mondakörből: világra jó a *békeharc* logikai tüneménye. Természetesen saját vízióinak végpontján – valami kegyes kathartikus csalással – Határ Győző is feladja a teljesen egynemű háborúsdit, részben a „nincsenek győztesek” új mítoszával, részben pedig a Föld-állam előre vetített képével. Valamennyi kipróbált nyelv-játék, kép, stratégiai forma szinkretikus együttesével lép elénk például Reverendissime Bobbio, akinek a nyakán a „szvasztikára feszített Dionüszosz fityeg.”²⁰ Ez az állapot körülbelül a győztes Róma helyzetének felel

17 *Az órák könyve*. p. 265.

18 *uo.* p. 263.

19 *uo.* p. 15.

20 *uo.* p. 163.

meg, amikor a birodalom képes volt saját pantheonjába integrálni – egy kivételével – az összes meghódított nép múltját és isteneit.

Amennyiben a képek, a gáttalanul áradó ötletek szövédéken megpróbálunk átlátni, akkor világossá válik, hogy a „sovány kakasfejúek”, akik *pantheisztikus* világban élnek, a „kövér lepényhalszájúak”, akik valamennyi istenüket megtagadták, lényegében véve ugyanannak az útnak a végpontjához érkeztek el, ahol a külvilág, az elemekre hullott táj minden kis darabja szakrális emlékművé válik; s ezen a szinten mi sem különbözteti meg a pusztulást, illetve a születést. Ezek az „emlékművek” – s itt az *egregor* akarva-akaratlanul újra *hagyományörzőt* jelent – az írói életmű szürreális háttérét mint valami *tájképet* őrzik meg az emlékezetben; az utolsó pillanatot, amikor a mindenáron való hagyománymentés már csak néhány kis szigetet birtokol a feledés vizein. Így pusztul el a kozmopolisz is, a város, amely kezdetben csak kis parttá zsugorodik a neropolisz(ok) ölelésében, majd végképp eltűnik. Az „Egregor” pozíciója itt egy abszolút paradox kettősséget jelképez: miközben a telítődött tradíció egészséges elfeledésére figyelmeztet, ő maga egy eleven emlékmű – a hagyomány emlékműve.

A háború után született Határ Győző-művek legtöbbikében szinte mindent elborít a diadalmas rom-mező, alig-alig sorakoznak itt az életöröm jelei. De a mélységes pesszimizmus és a kíméletlen ironia – elsősorban a minden szempontból lenyűgöző *Az őrző könyvében* – jónéhány olyan, az elmúlt időszakban előtérbe került kérdést fölvet, amely az agyonnyomorított honi filozófiai gondolkodásban sokáig nem merült fel. Szó esett már a nagyszabású gondolat-apóriának nevezett *posztmodern* kérdésről, amely – függetlenül attól, hogy eredetileg a képzőművészetek kérdéskörében fogant idea – igazi történetfilozófiai előfeltevéssel rendelkezik: a történelem, a kétezer éves európai tradíció *utáni* lét preszuppozíciójával. Ennek az előfeltevésnek kép-szerű megjelenítése, hogy a rom-mező, a fragmentumok, a részletek világa a belőlük összeillesztett mozaik, kollázs a *telített lét*, a filozófia tradicionális, azaz az egység ideáját kifejező lét-fogalmának a jogfolytonosa. Jóllehet Határ Győző többször is felbukkanó ötlete, hogy az általa hegelianusnak nevezett *történeti ismétlés* teóriájának bizonyítéka a közelmúlt krónikája: a pusztításban mindig az emberiség „őstörténete” tér vissza – „de egy sokszorta magasabb fokon”,²¹ mégis, ezt a circulus vitiosus olyan jelenségekkel köríti, amelyek nyilvánvalóan az ismétlődés gondolata ellen hatnak. Ilyen a permanens háború *theokratikus* jellegének a kidomborítása, ami nem egyszerűen teológiai megalapozottságot jelent (hiszen ez bármikor igazolható a történelem folyamán!), hanem azt próbálja meg illusztrálni, hogy a háború újmódi eszméje végső fokon a *sacrum* közvetlen érzéki letéteményese. „A POLITIKAI SZELLEM fejlődésének ugyanabban a korszakában voltunk, amit a valóság történetében a *teológia* századainak neveztünk el: alán szerzetesgarnizonok tartották rettegésben az erdőt...”²² A hagyományos, ha tetszik, szubsztancia-értékű filozófiai fogalmakkal szemben holmi akcideneciák középpontba állítása, az örökkévaló helyett az efemer dolgok (elsősorban a technicista beállítottságra alapozva) gravitációjának a megnövekedése révén a theokratikus háború legfontosabb kérdéseit Határ Győző immár a megszokott értelemben felfogott háborún *kívül* helyezi el. Miután a „posztmodern” háborúnak *Az őrző könyvében* megjelenített általános jellemvonása a hadicél ismeretlen volta, az egész mechanizmus nemcsak valami öntudatlan jellegre épül, hanem a folyamat imaginárius voltát hangsúlyozza, azt, hogy a harcokat előbb-utóbb szükségtelen megvívni, a küzdelem nélkül is minden pillanatban folyik. A tegnapi háborúk *epikus* jellege ezáltal megszűnik, nem beszélhető el immár a regényesen folydogáló idő egy-egy kiszakított intervalluma, miután ennek az *epikus időnek* az egésze is pillanattá dermedt.

21 uo. p. 325.

22 uo. p. 46.

Az eddigiek alapján joggal megkérdőjelezhető: vajon mi köze egy alapjában mégis költői életműnek ehhez a talán történetfilozófiaiak tetsző okfejtéshez? Nagyon is sok! Miként azt e fejezet elején már megpróbáltam érzékeltetni: ez a háború már nem a történelem terrenumán folyik, hanem – egyelőre – átköltözött a művészet birodalmába.

Az egyetemes háború megteremtette töredék- és részlet-kultúrával szemben a művészet – elsősorban természetesen az irodalom – megőrizte a NAGY EGÉSZ, illetőleg a hagyományos epika, a hőroikus múlt talaján sarjadó NAGY ELBESZÉLÉS iránti vágyát, amely a töredékeket, a történelem utáni élet manifesztumait egy átfogó történeti koncepcióvá illeszti össze újra. Ez a paradox szerepet betöltő irányulás Határ Győzőnél is az egyszerre – s tradicionálisan – epikus, valamint kifejezetten az egész, az egybefüggő történet ellenében ható háború központi szerepéből következik. Ha látványként akarjuk megörökíteni az összeomló dolgokat, akkor nem szükséges, hogy a Pusztító is jelen legyen a képen. Mégis, az igazi cél az egységben-látás, az egésznek az áttekintése. Az összkép, a szün-opszisz vágya valamiféle archaikus ösztönként hatja át az ó és új aión határvidékén álló szemlélődőt. E mentalitásnak, s egyben a NAGY ELBESZÉLÉS akarásának a gyökerei azonban nem Homéroszhoz vagy a görög történetíráshoz nyúlnak vissza; a paradigmát ebben a tekintetben kétségtelenül a szinoptikus evangéliumok jelentik, például a legismertebb, Tatiános *Diatesszaronja*.

Pusztán formális megközelítésben is nyilvánvaló, hogy a NAGY ELBESZÉLÉS, amely 1947-48-ból tekintve a jövőre nézve is kényszerítő érvényű következtetéseket tartalmaz, saját szubjektív élményét hosszabbítja meg, amikor végletesen pesszimista álláspontja alapján el sem tudja képzelni, hogy az „emberjóság” valaha is túllép majd a naturális öldöklés állapotán. Határ Győző mély agnoszticizmusából következően az *üres ég* tekintetével „fényképezett” dolgok pontosan ugyanazt a látványt nyújtják, mint ami itt a Földön is felfedezhető. A szinoptikus látvány minden részlete „rávall” az egészre; az Uroborosz kígyó, az örökkévalóság szimbóluma és az *Az őrző könyve* mottójában felbukkanó Enithoron méhében felnövekvő kígyó inkább csak a tradícióval szembeszegülő új elgondolás enigmatikus kifejeződése, mintsem a gyökereitől fogva újakezdett történet szakrális „hátere”. Ha a korai Határ Győző-regények szereplői világ-alapító tettükként néhány, az efemer jellegen, a múlandóság allegóriáin túlmutató dolog létrehozását könyvelhetik csak el, vagyis a legtartósabb érvénnyel az üszköt és a romot tárják elének, akkor még az imaginárius háború eszméje is semmivé foszlik, hiszen egyszerűen nincs olyan epikai terrenum, amelyet az írónak módjában állana meghódítania.

A történelmen túli történetfilozófia első nagy vállalkozása, honfoglaló háborúja a múlt század második felében kezdődött, s e század közepéig nagyjából be is fejeződött, párhuzamosan azzal, hogy szorgos erők meghódították, s nagyjából egységes arcúvá alakították az egész Földgolyót. A NAGY ELBESZÉLÉS részletei önálló életet élnek – ez az egyik kézzelfogható tanulság. A másik lehetőség az ismétlés: ha a meghódított epikai terrenumon és a háború ideáján *kívül* semmi új nem kínálkozik, azaz, ha Odüsszeusz kalandjai, a trójai háború utáni nagy utazás, vagy az „anabászis” elmarad, akkor mindig ugyanannak – a pusztításnak – kell megtörténnie újra és újra. A már említettem példa, Pénélopé leple, a mindig újraszótt és lebontott fátyol helyén tényérnyi darabokból összefércelt holmit találunk, ahol az egyes részek ugyan egymásra vannak utalva, de korántsem ugyanabból a darabból készültek. A lepel szövését és felbontását a váltakozó kollázs-dekollázs technika helyettesíti, s e kettő nem önálló tevékenységet jelképez, hanem csak egymást kiegészítő eljárásokat.

A kiegészítés pedig kényszerű egymásra-hivatkozást is jelent, s ez a mozzanat jól illusztrálja, hogy a töredékekből összeillesztett és a szinoptikus látvány ígézetével felövezett epikus műnek nincsen igazi súlypontja vagy közepe. A közép helyén az ön-hivatkozások szövevényét találjuk, amely már önmagában is körkörösé tesz egy, a maga egészében tekintett írói életművet. Szimbolikus értelemben ennek a szintén „apokrif” hajlandóságnak az egyik legszebb megjelenítése a *Bábel tornyának* befejezése, ahol az apok-

rif asszír szöveg elfogy, blablába hajlik, pontosan olyan törésvonalat követve, amelyet a széttört, megrepedt agyagtábla indokolhat csak.²³

Azt, hogy a táblát széttörve pontosan milyen erő vetett véget a babilóni „mimosz” szövegének – nem tudjuk, csak sejthetjük. Határ Győző életútjának ifjúkori honi szakasza viszont az újabb börtönbüntetés (1952-ben Márianosztrára kerül) és a még korábbi elhallgattatás (Király István 1949-es cikkére már utaltam) kényszere folytán pontosan ugyanúgy tört ketté, mint ahogy a *Bábel tornyának* szövege végződik. Jóllehet azóta eltelt 40 év, ennek a tetszhalott állapotnak nincsen folytatása, következőképpen feloldása sincs. Minden, ami *azóta* született, igazából az ifjú Én-nek, az ifjú műveknek hozott engesztelő áldozat: az újabb írásokat, a nagyszabású történetfilozófiai elgondolásokat, a *Golghelóghit* és a *Julianosz-regényt* (az életmű két, talán legfontosabb középponti darabját) is elborítják az önhivatkozások, a képzeletbeli középpont felé örvénylő, s egyúttal onnan eltávolodó körök.

A reflex, amely a Föld őrzőjének, a Hamvastól átvett egregor-metaforának paradox, hagyomány-őrző és a hagyományt megtagadó tevékenységét összefogja: a *háború*, s vele együtt a világban működő *rossz* – a Nagy Elbeszélés kútfeje, ugyanakkor pedig mindenemű tradicionális érték válogatás nélküli lerombolója. Ez a paradoxon – formálisan tekintve – nyilván egyidős az emberiséggel, de aktuális értelmét véve nem, hiszen napjainkig a háború többé-kevésbé nyugalommá és békévé szelídülhetett valamiféle *sacrum*-fogalom hátterében. Ilyesmiről azonban Határ Győzőnél szó sincs: nem létezik semmiféle *sacrum*, amely a kitüntetett egész és a részek viszonyát más megvilágításba helyezné. Mindvégig érvényes *Az őrző könyvének* elején olvasható Blake-móttó:

*S az eszme kígyóvá bűvölte át a végtelent,
Ölő-irgalmú lánggá: hát az ember elmenekült
Éj-erdejébe; s minden örök erdő szétoszlott
A térben forgó földekké, s a tér, mint óceán,
Kiöntött, elnyelt mindent, csak a hús apró falát nem.
Így lőn a kígyó-temlom: véges körpályába zárt
Abrája végtelennek; s lett az ember angyal és
A menny szörnyű forgó kör és koronás tirannus az Isten.*

(Blake: *Európa – Prófécia*. Weöres Sándor átköltése)

Az önmaga farkába harapó kígyó, amely ott tündököl Heliáne feje körül, s szimbolikus értelemben magába zárja az ön-hivatkozások körét is, kitüntetett szereplőjévé válik annak a XX. századi freskónak, amelyet eddig a pusztulás képei uraltak, középpontban az Undor Angyalával, aki se nem épít, se nem rombol, maga a halálos közöny. Miután a pusztítás műve nem ismer korlátokat, a freskó végleges „elkészültét” nyilván csak egyfajta időtlen tekintet „mérhetné meg”, aki a kép figurái számára a pusztítással szembeni kivetettséget végső nyugalommá szelídíthetné; nyugalmat adna azáltal, hogy *meglátná* a művet. A fal körül azonban szakadatlan harc dúl, s amit az író mint a hagyomány megtagadója lerombolt, azt az író mint hagyomány-őrző építi újra fel, de az előbbi értelemben vett nyugalmat ő sem adhat. Így, ezen a fáradságos módon szövédik a lepel – Pénelopénak mindenkori mása –; ám mindazok, akik a falon jelen vannak, egytől egyig múlandó, efemer lények, s az egyedüli múlhatatlannak, az önmaga farkába harapó Uroborosz kígyónak semmi köze az efemer dolgokhoz: összetekerődve az öröklét fényében sütkérezik – és vár...

23 *Bábel tornya*. pp. 177-178.

SIRALOMVÖLGY KEGYELEM NÉLKÜL

Bekezdések az Aranysárkányhoz

„Megállni, menni, mondd mi célja van?

Nézz jobbra, balra, minden céltalan.”

(Kosztolányi)

A húszas évek védekező alapállása, az elszigetelődés magánya, az otromba támadások egyre erősödő ütései, az irodalmi visszhangtalanság (legkedvesebb regényét, a *Pacsirtát* alig méltatják figyelemre), a szülők betegsége, megbántottsága (a *Pacsirtát* neheztelő pillantások fogadják) bonyolult és többrétegű háttérrel adnak az *Aranysárkánynak*. Bárhogya is áll a dolog – mert ki tudná megnyugtatóan felrajzolni egy mű háttérét – Kosztolányi ebben a művében is a moralista érzékenységgel kérdez az életre. Hogyan lehetséges fennmaradni, túlélőnek lenni egy olyan világban, amelyben nincs út „lélektől lélekig”, amelyben csak magánéletek lehetségesek, mert az emberek nem értik és nem is érthetik meg egymást. A külön életek magánya és céltalansága, az élet formálhatatlan nyersége, a morál valóságban változtatni nem tudó statikussága a legfőbb regényszervező erő az *Aranysárkányban*. A háttér sötét háttér, akár a *Pacsirtában*. A színhely itt is Sárszeg, a vidéki kisváros, a szomorúság és a kilátástalanság szűk tere. Kívül összezsugorodott tér, belül a határtalan és megválthatatlan szomorúság. A lényeg tehát azonos, csak a válaszok különbözőek. A *Pacsirtában* megrajzolt passzivitás keresztény-sztoikus heroizmus helyébe itt a *cselekvés* heroizmus lép.

Novák Antal múltjáról nem sokat tudunk meg a regényből, csupán annyit árul el az író, hogy felesége „egy novemberi hajnalon” meghalt, illetve, hogy az asszony az „utolsó években nem szerette az urát, mindenkivel udvaroltatott”. Novák nem szívesen gondol a feleségére, akinek képe azóta is a szalonban lóg, s úgy látszik, hogy „még mindig kifelé vágyakozik ebből a polgári otthonból”. A házban – amelyet hozományul kapott – szomorú emlékek kísértének, minden tárgy a feleség alakját idézi. A múlt keserű terhe állandó jelenlét ebben a lakásban, bár Kosztolányi nem beszél róla, de finom jelzései azt a benyomást keltik az olvasóban, hogy Novák rettenetes munkabírása a múlt elől való menekülés is egyben. Hilda ördögi természetében az anya vonásai kísértének, így a lánnyal folytatott reménytelen harcban a kísértő múlt súlyos keresztjét is látnunk kell. Novák lelki összeomlása, valamint öngyilkossága mögött az eltűnt idő is ott áll, láthatatlanul és mégis valóságosan.

A regény két szálon futó cselekménye az egyik oldalon Novák és Liszner Vilmos (tágabban a diáktársadalom), a másik oldalon Novák és a lánya (tágabban a család) közti kapcsolatot öleli fel. A két szál egy ponton érintkezik: Csajkás és Hilda kapcsolatában. Mindkét cselekményszál súlyos konfliktusokat hordoz, Novákot minden oldalról a meg nem értés és a buta nyersség ostromolja. Liszner a korlátolt, sötét anyagiság képviselője, jellegzetes „soförtípus” (Király István). Hilda az érzékiség rabja, a képmutatás és a butaság hercegnője, tipikus buta liba. A konfliktusok összetettségét még az is növeli, hogy Novák mindkét oldalon hibákat követ el, amelyek részben emberi gyengeségből, részben az általa képviselt magatartásból erednek.

Novák tragédiája mögött egy rendkívül szűk környezeti tabló áll. Sárszeg világából alig láttat valamit Kosztolányi, s ha a *Pacsirta* társadalomrajzával vetjük egybe az *Aranysárkányt*, szinte nem is beszélhetünk szociológiai háttérrel. Legalábbis a társadalomábrázolásnak ar-

ról a nyers valóság szintjéről nem, amely a műfaji tradíciónak megfelelően a regényalakok sorsának meghatározója, s mint *küzdőtér* a belső világ ellenpontozója. Novák Antal negatív nevelődése nemcsak a külső-belső közvetlen okozatiságára épül, hanem egy közvetett, jelképszerűen szublimált okozatiságra is, amely hiteles háttérként szolgál a személyiség tragédiájához. Hilda megfékezhetetlen „láza” és Liszner erőszaka – mint a sztori két fő pillére – nem az egyedüli determináns a regényben. Közte és mellette ott húzódik egy kevésbé látható, de nagyon is valóságos milió, egy finom vonalakkal érzékeltetett, romlott levegő, és egy állandóan kísértő múlt, amely épp némaságával válhat súlyos jelenlétté. A környezet romlottságát, a „tisztességes polgári társadalom” kiüresedett világát egyrészt az iskola szűk tere képviseli, másrészt a tanári kar figurái, akik a Monarchia szürke és anakronisztikus szellemét sugározzák. Ide tartozik még az ügyvéd középserű, jellegzetesen polgári lélektelensége, valamint a rendőrség pusztán adminisztratív tevékenységének villanásszerű rajza is.

A gimnázium rideg falai, a mindent átható pinceszag, az udvaron bűdösödő szemét, a folyosón sétáló patkányok mind olyan motívumok, amelyek a társadalom túlrett, romlott világát jelzik. A regényben két hangsúlyos helyen találkozunk a tanintézet ilyen motívumértékű rajzával. Először a mű elején, ahol a szabadságot szimbolizáló sárkány éles ellentéteként szerepelteti Kosztolányi, majd Novák öngyilkosságakor, a tanári szoba rajzában. A regény eleji gimnáziumkép még azt a benyomást keltheti, hogy az író csupán a diákok szemével látatja a gyűlölt iskolát, de később kiderül, hogy a tanári szoba felől nézve sem módosul a kép. Novákot ugyanaz a rideg világ fogadja a tanári szobában, mint a hallgatókat azon a májusi reggelen: a falon a közoktatási miniszter képe lóg, körülötte a volt főigazgatók arcmai sorakoznak, akár a rákbeteg tekintetű klasszikusok a folyosón, a bádogg hamutartóban „rég kihűlt szivarcsutkák állnak”, a faliszekrényben „gazdátlan esernyő szomorkodik”, kövér dongók röpködnek ide-oda. Az ablakból már nem látni a sárkányt, csupán a „Zöldfa”-kocsma ajtaját. A gimnázium környékén „...pörkölt fák, kiloccsantott tőkbelek, eltiport uborkahéjak közt nyargalt a nyár, egyre növelve tüzét, megölte azt, amit életre hívott, s fénye már sűrűn, sárgán csurgott alá, mint a genny”. A hőségmotívum még fokozza a környezet visszahúzó, romboló szerepét. S itt vannak – ha csak egy villanásra is – a tisztas tanintézet felelős tanárai. A Novák öngyilkosságát követő képből Kosztolányi leleplező ironiával látatja ezeket az ízig-vérig hivatali, beszűkült képzeletű pedagógusokat, akikre az ifjúság nevelését bízta a társadalom. Az igazgató főképp a botránytól fél, az iskola hírnevét tartja szem előtt, hivatali kötelmeit most is kínos pontossággal teljesíti. Novák halálát csupán az adminisztráció szemüvegén át nézi: jelentést küld a minisztériumnak és a tanterületi főigazgatóságnak, telefonon „érintkezésbe lép” a polgármesterrel és a főispánnal, majd „több dolgot megfontolás tárgyává tesz”, pecsétel, iktat, láttamoz, gépies rutinnal intézkedik. Egyikük lefizeti az *Ostor* szerkesztőjét, hogy hasonló cikkek ne jelenhessenek meg a jövőben, majd együttesen „mélyebb okokat” keresnek tanártársuk halála mögött: anyagi zavarok, idegesség, sok munka, Hilda és az elhunyt feleség. Az embert azonban nem látják, mert valójában nem is ismerték.

Novák Antal messze kiemelkedik környezetéből, de alakjában ott kísért a kisváros pora is. Magatartásában nem nehéz felismernünk a sárszegi légkör romboló erejét. Kosztolányi nemcsak a diákhumor leleplező látószögéből ábrázolja hőst, nemcsak nemes nevelési elvei fényében, hanem pedagógusi gyakorlatában is. Hildával és Vilivel szembeni menthető igazságtalanságai és tévedései mellett azonban olyan személyiségvonásokat is mutat Novák, amelyek egyértelműen a kisváros kínálta szürke tanárszerep kliséit mutatják. Liszner Vilmos feleltetése közben például üres pedagógiai közhelyeket pufogat („Ne tanuljon soha, hanem tudjon” stb.). Kosztolányi finom távolságtartása szólal meg ezekben a sorokban, de a főhős rajzában a hangsúly inkább az elnéző szereteten és részvéten van. A Novák alakját át- és átszövő líraiság együtt látatja a minőség és a szürkeség személyiségvonásait, de ez nem az érték nivellálásának irányában hat, hanem a visszahúzó társadalmi háttér erejét jel-

zi. Kiss Ferenc úgy látja, hogy a regény legnagyobb hibája abban rejlik, hogy az író a tragikumot motiváló társadalmi közeget felhígítja, így nem eléggé kidolgozott a főhős öngyilkosságának háttere, az írói prekoncepció irányít inkább, mint az epikai közeg. Az igazság az, hogy Kosztolányi nem felhígítja a tragédia előzményeit, hanem áttételessé teszi. Ez az áttételesség a társadalmi háttér közvetett, jelzésszerű jelenlétéből adódik, így tipikusan a lírai szemléletmód a meghatározó a regényben. Király István Kosztolányi legszubjektívebb regényének tartja az *Aranyásárkányt*, s úgy véli, hogy ebben a művében a legerősebb az impassibilité. Az impassibilité ellensúlyozó szerepét nem tartom ilyen meghatározónak, s Novák rajzában sem érzek erős ironiát, mint azt Király olvasata állítja. Példaként a megveretés utáni naiv hiszékenységet hozza fel Király, amikor Novák az igazgatóhoz akar fordulni, hogy a minisztériumi vizsgálat majd kideríti az igazságot. A meggyalázott személyiség kétségtelenül megmosolyogtatón komolykodó fordulatokkal beszél önmagához, de nem szabad elfelejteni, hogy egy felborult idegállapot áll előttünk, az identitásvesztés stációjának tanúi vagyunk. Mindazonáltal igaza van Királynak abban, hogy itt Kosztolányi ironiája munkál, de túlhangsúlyozza és ezzel általánosítja az írói távolságtartást szerepét. Novák szürke, tanáros okfejtése lényegében itt is azt a funkciót tölti be, mint a Lisznerrel szemben alkalmazott nevelési közhelyek: felerősíti a környezet visszahúzó és romboló jelenlétét. A valóság végül összeroppantja a főhőst. A tanár tragédiája azzal válik hitelessé, hogy Novák Antal tiszta moráljának, életet formálni akaró szeretetelvének össze is kell roppannia, mert nem e világra való, az élet beszennyezi, behálózza, megfojtja. „Háládatlanság a törvény” ebben a világban, a „szeretet rabszolgájának” nem marad más kiútja, csak a morál teljes felüggesztése: az öngyilkosság. Néró a semmi kihívásával lázad az abszurd világ ellen, Vajkayék a tűrés és a belenyugvás keresztény magatartásával vállalják a semmi hatalmát, Novák Antal nem vesz tudomást róla, csak a minőség realitásában és a cselekvés értelmében hisz. Sorsában együtt láttatja Kosztolányi a világ formálhatatlan rátságát és a homo moralis erkölcsének sebezhetőségét. Mégis szereti hőstét, nem tudja kívülről nézni a *mérték* bukását. „Sír, amíg írja, egyre sír...” – jegyezte fel Kosztolányiné.

Novák öngyilkosságával akár be is fejeződhetne a regény, de Kosztolányi három fejezetet hozzáír. Nem a sztori kereksege kedvéért, nem a szereplők búcsú-felvonultatása igényével, hanem a jól átgondolt írói terv szolgálatában.

A túlélők utolsó útjára kísérik a halottat. A tisztességes polgári társadalom képviselői, valamint a családtagok körbeállják a koporsót Novák sírjánál. Begyakorolt közhelyek sorakoznak a gyászbeszéd hideg-lélektelen soraiban. Hilda az illem kedvéért erőlteti a sírást, de szemei szárazak maradnak. A tűzoltózenekar Chopin gyászindulóját fújja. Flóri néni színésznői mozdulattal fölemeli a karját, hogy még egyszer intsen. Nem változott semmi, minden olyan szürke és hazug, akár Ivan Iljics temetése Tolsztoj elbeszélésében. Ebeczky Dezső undorító strébersége zárja a képet: letép egy virágot, – „*Solanum nigrum*”, mondja.

Hildát és Tibort évek múlva látjuk újra vidéki birtokukon. Kosztolányi tipikus csehovi milliót rajzol köréjük. Az egykor lázadó szerelmesek már magázzák egymást. Hilda a hosszú téli estéken csak jár-kele a kastélyban, időnként verseket ír, tájképeket fest. Tibor vadászni jár, bélyeget gyűjt. A polgári társadalom átlagos felnőttjei lettek. Hazug külsőségek, mindent átható unalom. Az eseménytelen vidéki élet ritka véletleneként egy nap Huszár Bandi, a volt iskolatárs és vetélytárs állít be Hildáékhoz. Vacsora után Tiborral kettesben iszogatnak, és a diákevek emlékeit idézik. Felvonulnak az egykori osztálytársak és a tanárok, beérkezett sorsok és kudarcok, kilenc év termései és rombolásai. Majd a likőr és a nosztalgia jóvoltából megelevenedik a májusi verőfény, az égbolton a sárkány futásával: „...hatalmas, gyönyörű sárkány. Hogy röpült. Emlékszel?”. A játék múlt idő csupán, de Kosztolányi hangsúlyos helyen idézi. Az egyforma, jelentéktelen felnőttek sivár és unalmas jelene, a születések fájdalmas rendjének felcseperedett férfiúi idézik vissza a rég elvesztett sárkányt, a *játék* szabadságot és életet jelképező csillogását. A játékból csupán hamar elrongyolódott papírdarab lett, a szabadság és az élet lehetőségéből

a társadalom kínálta kényszerpálya, a kötelesség és az unalom rabszolgasága maradt. Most értjük meg igazán Novák öngyilkosságát. Mit ér az élet, ha ilyen emberek a túlélők? Az unalom ünnepnapja az aranyásárkányt nosztalgiazza, az életet, a játék komolyságát, amelyről kiderül, hogy csak papírból volt. Az élet megválthatatlan. Csak a szürke unalom maradt, amely „...az életérzés kudarca, teljes bevallása annak, hogy hiába vagyunk a világon, és jobb volna, ha meghalnánk” – írja Kosztolányi erről az életérzésről a *Mostohában*. Tibor és Huszár Bandi emlékezése Frédéric Moreau és Deslauriers párbeszédét idézik Flaubert regényéből, akik ugyanilyen eseménytelen életet élnek, azzal a lényeges eltéréssel, hogy ők tudják is ezt. Ne felejtjük: a Monarchiában vagyunk.

Az *Aranyásárkány* Kosztolányi leghagyományosabb regénye. Műfaji jellegzetességei minden lényeges ponton megfelelnek a regénytradíció követelményeinek. Nevelődési regény: Novák Antal a hit valóságától a semmi valóságáig járja be a személyiség leépülésének állomásait. A cselekmény építkezése a metonimikus ok-okozatiság haladási elvére épül, tehát a sztori személyiséget felmutató és alakító funkciót tölt be, akár a múlt századi regényekben. A cselekmény valóságos térben és időben játszódik, hús-vér jellemek kerülnek egymással összeütközésbe. A regényföldrajz jelenléte, a természeti környezet villanásszerű bemutatása a műfaji hagyomány nyomait jelzik. A mellékalakok is léletszerűen megformált személyiségek, kivételek csupán Liszner Vilmos sötét segítőtársai, akik pusztán az elvetemültség felszínes, sematikus megrajzolt figurái. Még Flóri néni is eleven alak a regényben, akiről ugyan keveset árul el Kosztolányi, de a pillanat nagyítólenccsége mégis élő alakként mutatja. A feleség régi barátjáné csupán „közönséges pletykafészek” Novák szemében, de az írói szándék különbözik rajzolja. Cinkosságot vállal az ártatlannak tűnő szerelmi kalandban, az élet eleveenségét és szabadságát látja a fiatalok korlátokat átlépő találkáiban, kissé aggódik ugyan, de mégis segít, mert szereti őket. „Az egész életet” szereti, mindent, „ami a világon van”. Pepike savanyú, pacsirtás vénlányaságának ragyogó ellentéte ő, aki szinte új életre ébred a tiltott és titkolt cinkosságban, de Hildák szökése után csupán színésznői mozdulatokra képes, szálnalmas epizód marad. A villanásból szürkesség lett. A sors pillanata az élet izgalmát ragadta meg, de a sors legyőzte a pillanatot. Flóri néni háttér-jelenléte és epizódyszerű figurája így válhat léletszerű regényalakká. Főris torz, fasisztoid személyisége a legnagyobb ellenszenvvel megrajzolt alakja a regénynek, Novák mellett az írói jellemábrázolás ellenpontosító funkcióját tölti be. A műben előforduló motívum-elemek (a hőség, az undort jelző patkány, a bűzölgő szemétdomb, a pinceszag, a hinta repülése és jajgatása, a bikacsök stb.) a lírai látásmód metaforikus elemeiként épülnek be a fabula hálózatba, szerepük az írói világkép cselekményközi szolgálata, az egésze utalás atmoszférikus lépcsőfokainak jelzése. A cselekmény felépítésének és szerveződésének bonyolult szálai és izgalmi azonban elfedik az önmagukon túlmutató motívum-elemek jelentőségét, így alapjában véve a metonimikus szemléletmód a meghatározó. Még akkor is, ha a főhős tragédiája mögött nyilvánvalóan hitelesítő funkciót töltenek be ezek a motívum-elemek, s még akkor is, ha a mű szimbólumértékű aranyásárkánya hangsúlyos helyeken bukkan fel. Jelenléte azonban egymástól annyira távol eső, hogy a közvetlen epikai sík elhomályosítja mögöttes jelentőségét, csak az olvasói intuíción képes kiemelni az epikus anyag sodrából. A regény időskija Novák Antal temetéséig az akciókkal lineárisan halad, május elsejétől július közepéig terjedően két és fél hónapot ölel át. Az utolsó két fejezet kilenc évvel később játszódik, a közben eltelt időbe Tibor és Huszár Bandi nosztalgizáló visszatekintése ad betekintést.

Király István figyelt fel arra az elbeszélés-poétikai sajátosságra, hogy az *Aranyásárkány* párbeszédei lényegében áldialógusok, „pseudo-párbeszéd”: „A maga ellentétévé vált itt a párbeszéd: paradox párbeszéd, süket párbeszéd; nem a megértésnek, de... az értetlenségnek, az abszurditásnak volt felszínre hozója. Felnyílt rajta keresztül az emberek között hallgató szakadék: a kommunikációképtelenség, az egymást nem értés rejtett szándéka”. A dialógusok itt lényegében rejtett monológok, olyan reflexiók, amelyek a műfaj hagyományos párbeszédformájában rejtőzködnek. A *Pacsirtában* is találkozunk ilyen dialógusokkal (pl. Íjas és Vajkayék beszélgetése), de ebben a regényben feltűnően nagy számban fordulnak elő. Ezen a ponton jól érzékelhető az a feszültség, amely a mű világleképe és a regényforma között feszül. Tudniillik a kommunikációs képtelenség te-

remtette üres párbeszédforma nem a regényalakok individuális tulajdonságaira vezethető vissza, hanem arra a világrépre, amely nem hisz abban, hogy lehetséges út „lélektől lélekig”. A cselekményesség meghatározó jelenléte és a világot alakítani képtelen cselekedeteknek a tudata áthidalhatatlan szakadékot vág a tradicionális forma és a világrép között. A mű értelmezői kimondva-kimondatlanul szinte kivétel nélkül megegyeznek abban, hogy az *Aranysárkány* Kosztolányi legsebezhetőbb regénye. A különböző kritikai megjegyzések láttán az a benyomásunk, mintha a világrép-forma feszültség munkálna öntudatlanul is a kritikai szempontok mögött.

GYERMÁN JÚLIA

A földalattin

*Halovány félőlény lépked,
hatalmas tömeg sodorja,
kopog a szívén százféle cipő.*

*Csúszós köveken botorkál,
rálép a lábára minden
hangos, durva szó.*

*Alagútban futó szél
kap a hajába, fellöki
néhány kócos gondolat.*

*Két állomás között utazgat
a fent és lent békétlen
kilyuggatott gyomrú föld alatt.*

Átégeti magát

*Ha belegondol végtelenségébe,
verejtékezni kezd az ég.
A hold menekül.
Átégeti magát a feketeségen,
nyomában lélegzik a világ.*

HASONLATTÍPUSOK PILINSZKY JÁNOS KÖLTÉSZETÉBEN

A hasonlaltípusok jelentéstani értelmezése (4.)

B/a-1 Tulajdonság-meghatározó kötetlenebb paradoxális hasonlat, amelyben elvont fogalom viszonyul konkrét tárgy-fogalomhoz:

pl. „A világ is csak vele fényesül, / az örömtől, aminek neve sincsen. / Mint vesztőhelyen, olyan vakító / és olyan édes. Úgy igazi minden.” (*Aranykori töredék*)

A verset az idézett költői nyelvi közlések zárják. Az első mondat első tagmondatának „vele” határozószója a vers szövegvilágának egészében megnevezetlen „valamire” utal, melynek kisugárzó hatása, a reá való reményteljes várakozásban, meghatározó értékűen vesz részt a vers szövegvilágának kialakításában. Ebben az alakuló szövegvilágban az „öröm” hangsúlyos elem („öröm előzi, hirtelen öröm...” – olvassuk a vers első sorában, majd: „És ugyanaz a lüktető öröm...”) és a vers szövegvilágát alakító nyelvi elemek közül a legközvetlenebbül utal arra a „valamire”, melynek kisugárzásával, elérkezével „a világ fényesül”. A hasonlatban tulajdonképpen az egész első mondatot hasonlítottunk tekinthetjük, jöllehet, a kiemelt nyelvi elemek a „fényesülés” s méginkább az „öröm”, „minek neve sincsen”, s ami a hasonló nyelvi szerkezetében lesz, ha nem is megnevezve, de tulajdonságjegyeiben értelmezve: „... olyan vakító és olyan édes. Úgy igazi minden.” A hasonló nyelvi szerkezetének halmozott jelzői prédikációi (voltaképpen melléknévi állítmányok) azonban közvetlenül egy olyan tárgy-fogalomra irányulnak, amely, amellet, hogy tárgy-fogalom, jelentésvonatkozásaiban még közvetve sem érintkezik az „öröm” jelentésvonatkozásaival („vesztőhelyen”). E halmozott jelzői prédikációk maguk is paradoxálisnak tekinthetők („vesztőhelyen” + „édes”), az „öröm” vonatkozásában azonban kreatív hasonlításra alapuló értelmezésnek („fényesül” vs „vakító”) felelnek meg. Amiért a hasonlatot mégis a paradoxális hasonlatok között lehet és kell elemeznünk, az az „öröm” és a „vesztőhelyen” kifejezések jelölte fogalmak összeférhetetlenségéből következik. Ebben az összeférhetetlenségben az „örömtől fényesülő világ” belső feszültség-tartalmi és hatásfoka erősödik fel, s éleződik ki a tőle merőben különböző, ám az ugyancsak kiélezett létszituációt jelölő fogalommal való párhuzam-kialakításban.

B/a-2 Minőség-meghatározó kötetlenebb paradoxális hasonlat, amelyben elvont fogalom viszonyul konkrét tárgy-fogalomhoz:

pl. „Eszteendő múlnak, évek, s a remény – / mint szalma közt kidöntött pléhedény.” (*A szerelem sivataga*)

A hasonlatot verslezáró helyzetben találjuk. A hasonlított jelölte elvont fogalom („remény”) és a hasonló jelölte konkrét tárgy-fogalom („kidöntött pléhedény”) egymásvonatkoztatását sem a hasonlított, sem a hasonló nyelvi szerkezetében nem készíti elő egy nyelvi elem sem. Kifejtetlen, kötetlen paradoxális hasonlatnak kell tartanunk, amelyben a paradoxális hasonlítás ellentmondás-jellegét („remény” vs „pléhedény”) csak fokozza a remény kifejezés pozitív jelentésvonatkozása és a „szalma közt kidöntött pléhedény” közlésnek a tárgy-fogalom helyzetét, minőségét jelölő negatív jelentésvonatkozások köz-

ti kifejtetlen ellentét. A hasonló e hasonlatban sem lesz a hasonlított azonosítójává, sem metaforikus megnevezőjévé, – a hasonlított *minősítőjeként* jut jelentéshez. A hasonló megfogalmazta nyelvi szerkezet által átminősülve a remény a benne konkretizálódó reménytelenség ellenére is remény marad, s ebben az önellentmondásos jellegében objektiválódik.

B/b-1 Tulajdonság-meghatározó kötetlenebb paradoxális hasonlat, amelyben emberre vonatkozó fogalom viszonyul konkrét tárgy-fogalomhoz:

pl. „Mert hogyan is lehetnék előbb / a teljes égboltnál...” (Vonzások közt)

A paradoxális hasonlítás (beszélő én + „előbb” + SIM „égbolt”) a vers szövegvilágának gondolati súlypontját alkotja. A vers szövegvilágát kialakító ellentét az „égbolt” és a (földi) „nyomorult” között feszül, általa a „nyomorultként” felfogott emberi szubjektum létminősége értelmeződik. A paradoxális hasonlat a vers szövegvilágában tehát értelmezhető, s értelme épp a hasonlított és a hasonló jelölte fogalmak közötti hatalmas, beláthatatlan ellentétben, távolságban mutatkozik meg.

B/b-2 Minőség-meghatározó kötetlenebb paradoxális hasonlat, amelyben az emberi létre vonatkozó fogalom viszonyul konkrét tárgy-fogalomhoz, illetőleg eszme-fogalomhoz:

pl. „Csak én tudom: semmi se történt, / s minden megtörtént, mint Isten ölen, / mint Isten ölen vagy egy záptojásban.” (Jóhír)

Az ellentétező állításokból fölépülő hasonlított nyelvi szerkezetének ismétlődő igei állítmányai („történt”, „megtörtént”) a hasonló jelölte fogalmakra („Isten ölen”, „egy záptojásban”) is vonatkoztatottak. E vonatkozások azonban merőben paradoxálisak. Paradoxális maga a két hasonló jelölte fogalom („Isten” vs „záptojás”) közti viszonylat is, hiszen két egymástól teljesen elkülönülő fogalom állítódik párhuzamba, voltaképpen azonban egymással szembehelyeződve. Ha az első fogalom az abszolút pozitív értékek hordozójaként fogható fel, úgy a második fogalom az abszolút negatív értékek hordozójává lesz. (Mint ilyenek közvetlenül kapcsolatba hozhatók a hasonlatot megelőző költői nyelvi közlésekkel, melyekben a történések lehetőségek formájában megneveződnek: „Majd azt mondják: elkárhozott. / Majd azt mondják: mennyekbe szállt.”) Ez egymást kizáró ellentét révén értelmezhetik egymást, de nem értelmezik magát a két fogalomból álló hasonlítottat („minden”, „semmi”), hiszen a „semmi se történt” és a „minden megtörtént” állítások *együtt és egyszerre* vonatkoznak mindkét hasonló által jelölt fogalomra. A hasonlítás tehát nyitva hagyja a történések értékelését a minősítések révén, s ebben a *nyitottságban* a vers szövegvilágának gondolatisága, az ambivalencia tudatos kinyilvánítása valósul meg. A vers költői nyelvi közlései az *ellentétező* láttatásra épülnek, a vers komplex elemzésekor az ezekből az ellentétekből fölépülő költői hit-felfogást, hit-megélést értelmezhetnénk.

B/c-1 Minőség-meghatározó kötetlenebb paradoxális hasonlat, amelyben természeti jelenséget jelölő konkrét fogalom viszonyul konkrét, méretet jelölő fogalomhoz, illetőleg természeti jelenséget jelölő konkrét fogalomhoz:

pl. „Sőt, mint a tűzvész, most olyan / túlzott és elnagyolt / az asztal bősége, s az orgona / bizalmas fürtje.” (Titok)

A hasonlított nyelvi szerkezetében két egymástól függetlenül hasonlított neveződik meg („az asztal bősége”, „az orgona bizalmas fürtje”), melyek egyben a mondat halmazott alanyai. A mondat melléknévi állítmányainak a szerepét betöltő jelzők („túlzott és elnagyolt”) a mondat mindkét alanyát minősítik, ám ahhoz, hogy ezt a szerepüket betölthessék, jelentésstruktúrájukban változásokra kerül sor. Míg az „asztal bőségére” (tárgy-fogalom + méret-fogalom) vonatkoztatva *konkrét* minőségeket jelölnek, addig az „orgona bizalmas fürtje” (természeti jelenséget jelölő fogalom-együttes + megszemélye-

sító jelző) vonatkozásában *elvont* (érzelmi/gondolati) minősítésként tudatosulhatnak. Jelentésstruktúrájuk e kettősségében az egymástól viszonylag távol eső fogalmak jelentésvonatkozásaikban nem kerülnek közelebb egymáshoz, felállítódik viszont az emberi világra utaló tárgy- és méret-fogalmak, valamint a természeti létjelenségeket jelölő fogalmak párhuzamos, egymást kiegészítő jelenléte, azaz a képi/fogalmi megjelenítésben „helyreáll az az aranyegyensúly”, amely a hasonlatot bevezető költői nyelvi közlésben implicite, azaz tisztán fogalmi úton megfogalmazódik. A hasonlatban e költői nyelvi közlés kifejtése és megérzéskítése valósul meg. A hasonlatban a hasonló („tűzvész”) a hasonlítottnak kifejező mondat fokhatározói mellékmondatának a szerepét tölti be, közvetlenül tehát a hasonlított nyelvi szerkezetének melléknévi állítmányaira vonatkozik, azokat minősíti, érzékelhetővé téve jelentésvonatkozásai velük szembeni relevanciájának más-más fokát is („tűlzott” + „tűzvész”, „elnagyolt” + „tűzvész”). A fokhatározói minősítés relevanciájának e különbözőségében a hasonlítás paradoxális jellegét is érzékelnünk lehet, hiszen a hasonlóságot tételező tulajdonságjegyek hordozóiként funkcionáló melléknévi állítmányoknak csak egyike („tűlzott”) értelmezhető általa a világról való nyelvi és nem nyelvi tapasztalataink alapján. A hasonlítás e paradoxális jellege teljesedik ki, ha a hasonló jelölte fogalmat a hasonlított jelölte fogalmak jelentésvonatkozásaival kíséreljük meg párhuzamba állítani. A „tűzvész” jelentésvonatkozásai („Nagy pusztítással járó tüzeset” – MÉKSZ) élesen ellentmondanak a hasonlított jelölte fogalmak jelentésvonatkozásainak, s a kettejük egymást kiegészítő együttlétéből következő jelentésvonatkozásokak. Ebben az ellentmondásban a hasonlított jelölte fogalmak együvértartozásának minősége értelmeződik újra; a „tűzvész” a melléknévi állítmányok által megvalósított „aranyegyensúlyban” ellentpontosító értékkel, feszültséghordozó jelentésében vesz részt („asztal bősége” + „orgona bizalmas fürtje” vs SIM „tűzvész”).

A METAFORIKUS HASONLATOK „nem valódi” viszonyítások. A metaforikus hasonlatban a viszonyítás mint logikai irányultság megszűnik, az egymásravonatkoztatás formális-nyelvi szerkezetét semlegesíti az egymás mellé, egymás közelségébe helyezett fogalmak *azonosítási* kísérlete. A hasonlatban olyan fogalmak kerülnek kapcsolatba, amelyek jelentésstruktúrájában egyetlen hasonlóságot tartalmazó szemantikai jegy sincs, a metaforikus hasonlatban a hasonlítás nem a hasonlóságon alapul. A tertium comparationis kifejezetlen! A hasonló és a hasonlított viszonyát tehát nem a fogalmi, hanem a metaforikus gondolkodás határozza meg. A szemantikai sűrítettség a viszonyítás „nem valódi” jellegéből s az ebből eredő önkényességből, továbbá a metaforikus gondolkodás-folyamatból következik. A hasonlított és a hasonló közötti szemantikai távolság magas fokának eredeztetője Pilinszky metaforikus hasonlataiban a szemantikai tendencia, amely a legtöbb esetben nem ugyanahhoz a fogalmi területhez tartozó fogalmakat kapcsol össze: emberre vonatkozó fogalom vs természeti jelenség, elvont fogalom vs természeti jelenség, emberre vonatkozó fogalom vs tárgy-fogalom, természeti jelenség vs tárgy-fogalom, elvont fogalom vs tárgy-fogalom. A 19 metaforikus hasonlat közülmindössze két hasonlatban tartozik hasonlított és hasonló ugyanahhoz a fogalmi területhez: természeti jelenség vs természeti jelenség, illetve tárgy-fogalom vs tárgy-fogalom. Ez utóbbit példázó metaforikus hasonlatot felírom, minthogy jól mutatja, hogy ez esetben is milyen távol állnak egymástól a két fogalom jelentésvonatkozásai: „Lekuporodol, s alólad a párna, / a halom párna fölmered, / mint néma hasábokból rakott máglya.” (*Mondom neked*) A „halom párna” s a „néma hasábokból rakott máglya” nehezen hozhatók egymással összefüggésbe, aligha teszi ezt a „fölmered” ige is lehetővé, amelynek a tertium comparationis szerepét kellene vállalnia a hasonlatban, ha tehetné. A „párna” és a „máglya” kizárják egymást, mégpedig úgy, hogy eközben nem alkotnak ellentétet is egyben. A nem-hasonlóságon alapuló tulajdonságjegyeik egyike sem jelenti a másik fogalom valamely tulajdonságjegyének a tagadását. A hasonlatot nem tekinthetjük paradoxális ha-

sonlatnak, hanem metaforikus hasonlításnak, melynek értelme a mi olvasói értelmezésünkön alapszik. A hasonlatban a hasonlított tulajdonságjegyeihez új tulajdonságjegyek társulnak, a máglyaszerűségből következő tulajdonságjegyek. A befogadás gondolkodásfolyamatában a hasonlított jelölte fogalom kiegyenlítődik a hasonló jelölte fogalommal, miközben a hasonlított és a hasonló is megőrzi viszonylagos önállóságát. A hasonló és a hasonlított jelölte fogalmak *kiegyenlítődésének* (azonosításuknak!) és viszonylagos önállóságuk megőrzésének ténye alkotja azt a folyamatot, amelyet metaforikus hasonlításnak nevezek.

A metaforikus hasonlatok Pilinszky költészetében lehetnek *léthelyzet-megnevező, magatartás-megnevező* és *minősítő* hasonlatok.

a) *Léthelyzet-megnevező metaforikus hasonlítás:*

pl. „A fény, a csönd, az ítélet csörömpöl, / ahogy az arcom, ez a kő, / röpül felém a hófehér tükörből.” (*Utószó*)

A hasonlatban a hasonlított és a hasonló nyelvi szerkezete egy-egy metaforikus állítás, amely természetszerűen csak bonyolítja a metaforikus hasonlat értelmezhetőségét. A hasonlított nyelvi szerkezetében természeti jelenség („fény”) és elvont fogalmak („csönd”, „ítélet”) megszemélyesítésére, illetve tárgyasítására kerül sor („csörömpöl”), míg a hasonló nyelvi szerkezetében a hasonló jelölte emberre vonatkozó fogalomhoz („arcom”) egy metaforikus megnevezés („ez a kő”) társul, s ehhez még egy paradox állítás is („röpül felém” + „a hófehér tükörből”). A tertium comparationis hordozója a „csörömpöl” és a „röpül” igék lehetnének, ha erre vállalkozhatnának. A mindkét ige jelentésmezejében jelen levő mozgás/mozdulat jelentés azonban túlságosan is elvonatkoztatott ahhoz, hogy közös tulajdonságjegyként tételezve a hasonlított jelölte fogalmak és a hasonló jelölte fogalmak összetartozását tudatosíthassa. Ehelyett a „csörömpöl” ige és a „röpül felém a hófehér tükörből” paradox állítás szintén mint hasonlított és hasonló állnak szemben egymással, az azonosításnak ellenállva, viszonylagos önállóságban. A két metaforikus állítás fogalmai megőrzik önállóságukat, a hasonlított jelölte fogalmak azonban a hasonló jelölte fogalmak tulajdonságjegyeit magukra vonatkoztatják: „a fény” ÚGY „csörömpöl” SIM „arcom, ez a kő röpül” stb. A metaforikus egymásravezetkedésben a hasonlított jelölte állítások evidencia jellege tudatosul (a hasonló nyelvi szerkezetében levő paradox állítás itt jut jelentéshez).

b) *Magatartás-megnevező metaforikus hasonlítás:*

pl. „csak állok majd és reszketek, / akár egy égő erdő.” (*Mert áztatok és fázatok*)

A hasonlatban embert jelölő és természeti jelenséget jelölő fogalmak között jön létre hasonlítás, – a hasonlított és a hasonló jelölte fogalmak közti hatalmas szemantikai távolságot érzékelhetjük ebben a jelenségben. A „csak állok majd és reszketek” állítmányok nem képesek a tertium comparationis szerepének betöltésére, sajátos módon – a metaforikus hasonlítás eredményeként – ez állítmányok a hasonló jelölte fogalmat („égő erdő”), ha nem is átminősítik, de a megszemélyesítés révén („reszketek”) új tulajdonságjeggyel látják el. A hasonlítás úgy irányul a hasonlítottra, hogy az annak nyelvi szerkezetében megfogalmazott állítások hasonulnak a hasonló jelölte fogalomhoz, s ez az azonosítás igényével lép fel a hasonlított jelölte fogalommal szemben („én” ÚGY – SIM „égő erdő”). A hasonlított és a hasonló jelölte fogalmak közti viszony nyitott marad, az „én” vs „égő erdő” a metaforikus hasonlításban megőrzik önállóságukat a hasonlítás nagyfokú önkényessége következtében, ám a beemelt kép (az „égő erdő” látványa) a hasonlított jelölte fogalmat, a beszélő ént s a rávonatkozó állítmányi predikációkat nagy mértékben intenzívvé teszi jelentésükben.

c) *Minősítő metaforikus hasonlítás:*

Pilinszky költészetében a metaforikus hasonlítások legtöbbször (11) minősítés. Nem véletlenül. A hasonlítást legtöbbször a mondat alanya indikálja, s a hasonló a mondat alanyának milyenségét, minőségét nevezi meg. A minősítő metaforikus hasonlításokban a hasonlított és a hasonló jelölte fogalmak közti szemantikai távolság igen nagy. A szemantikai tendencia alapján megkülönböztetünk természeti jelenség *vs* emberre vonatkozó fogalom közti hasonlítást; természeti jelenség *vs* tárgy-fogalom közti hasonlítást és elvont fogalom *vs* emberre vonatkozó fogalom közti hasonlítást.

c¹ *Természeti jelenség vs emberre vonatkozó fogalom közti minősítő metaforikus hasonlítás:*

pl. „mint távoli nap vakít a szívem, / árnyéka vagyunk valamennyien.” (A *Iengerpartra*)

A hasonlított jelölte fogalom („szívem”) s a hasonló jelölte fogalom („nap”) közti hatalmas szemantikai távolság áthidalhatatlan marad, a „vakít” ige csak metaforikus értelemben vonatkozhat a hasonlított jelölte fogalomra; a hasonlat nyelvi szerkezete tehát egy metaforikus állítmányi predikációból („vakít a szívem”) s egy metaforikus hasonlatból áll (SIM „távoli nap”), melyek értelmezése egyrészt túlfeszítené dolgozatom keretét, másrészt csak a vers szövegszerkezeti egészében végezhető el. A metaforikus hasonlítás kitűnő példa lehet Pilinszky azon hasonlataira, amelyek már valóban csak mint „metaforikus komplex szóegyüttes” közelíthetők meg, s amelyekben a viszonyítás helyébe egyértelműen az *azonosítás* kísérlete lép. A hasonlatot minden további nélkül a *trópusok* körében helyezhetjük el.

c² *Természeti jelenség vs tárgy-fogalom közti minősítő metaforikus hasonlítás:*

pl. „Kihűlt világ ez, senki földje! / S mint tetejébe hajított / ócskavasak, holtan merednek / reményeink, a csillagok.” (Kihűlt világ)

A „csillagok” SIM „ócskavasak” metaforikus hasonlítás a hasonlat nyelvi szerkezetében bizonyos mértékben értelmezetté lesz („holtan merednek ... a csillagok”), valamint a meghatározói pozíció kijelölése („senki földje! ...) ... tetejébe hajított...”) is odahat, hogy a hasonlítás a világról való nyelvi és nem nyelvi tapasztalattal is elfogadható legyen: a csillagok kihűltek, hatalmas hideg tárgyakká váltak, s a költői laikus érvelés értelmében „a világ, a senki földje” „tetején” helyezkednek el, mint másképp az „ócskavasak”. Ez a viszonylagos kifejtettség, értelmezettség azonban semmiképp sem befolyásolja a hasonlított jelölte fogalom s a hasonló jelölte fogalom közti hatalmas szemantikai távolságot, s a hasonlat nyelvi szerkezetében egyetlen elem sem képesül a tertium comparationis szerepére. A két fogalom meredeken áll egymással szemben a hasonlításban, miközben a hasonló jelölte fogalommal szemben: „ócskavasak” – „csillagok”.

c³ *Elvont fogalom vs emberre vonatkozó fogalom közti minősítő metaforikus hasonlítás:*

pl. „Mint tagolatlan kosárember, / csak ül az idő szótalán, / nincs karja-lába már a vágynak, / csupán ziháló törzse van.” (Mire megjössz)

A „kosárember” olyan háborús sebesült, akinek nincsenek végtagjai; az „időre” való vonatkoztatása csak metaforikus áttételek keretében értelmezhető. A költői képet alkotó versmondat metaforikus predikációk sorából áll, melyek mindegyikében az emberre vonatkozó fogalom s az elvont fogalom („idő”, „vágy”) között jön létre metaforikus predikáció. E metaforikus predikációk legösszetettebbje a metaforikus hasonlat, mely metaforikus komplex szóegyüttesként két metaforikus megszemélyesítésre („ül az idő” + „szótalán”) s a metaforikus hasonlításra bontható fel (SIM „tagolatlan kosárember”). A „kosáremberrel” való azonosítás igénye áthatja a hasonlítást, mi több, túlnő a hasonlat nyelvi szerkezetén, s a többi metaforikus predikációban is érvényesül.

A metaforikus hasonlatok esetében külön hangsúlyozni kell, ami Pilinszky költői hasonlatainak mindegyikére jellemző, nevezetesen, hogy a hasonló nyelvi szerkezete s maga a hasonló jelölte fogalom sohasem pusztán a hasonlításban való részvétele, szerepe okán jut jelentéshez, hanem mint új információ, önállósult képi-nyelvi elem is, mely gyakran a vers kompozicionális egységet alkotó részletében vagy akár a vers egészében is jelentéssé lesz a kompozicionális egymásrautalások, hierarchia révén.

A metaforikus hasonlatokról általánosan szólva azt állítottam, hogy a hasonlított jelölte fogalomban a jelentésbővülés mellett jelentésváltozás is bekövetkezik. Ezt tapasztalhattuk több esetben („ócskavasak” – „csillagok”), de még szembetűnőbb tapasztalás, hogy a fölépült metaforikus hasonlításban a hasonlított és a hasonló jelölte fogalom rendre önállósul, s mint két képi-fogalmi elem feszül egymással szembe (SIM „távoli nap” + „vakít” + „szívem”); a hagyományos metaforahasználattól eltérő tehát Pilinszky hasonlatainak metaforikussága. A hasonlítás hírértéke, mondhatni, a *meghiúsult azonosítási kísérlet*, melynek eredményeként az egymásra vonatkoztatott képi-fogalmi elemek mint ennek a *metaforikus folyamatnak* az alkotóelemei tudatosulnak.

A képi leírást alkotó hasonlatok csak abban az értelemben képeznek külön hasonlattípus, hogy a hasonlat nyelvi szerkezetében a *vizualitás dominál* a reflexív közlések fölött, a hasonlított vagy/és a hasonló nyelvi szerkezet leíró nyelvi elemekből épül fel, maga a hasonlítás jellege alapján azonban nem beszélhetünk külön típusról, legtöbbjük *kreatív* vagy *metaforikus* hasonlat, s azokhoz be is soroltam őket. A *képi leírást* Pilinszky költészetében sohasem szabad összetéveszteni a hagyományos leíró költészet jellemzőivel, ezért pontosabb, ha egyszerűen vizualitásról beszélünk, a kifejezés érzékletességéről, arról, hogy Pilinszky költői nyelvében és hasonlataiban sokszor nem a reflexív közlés útját választja, hanem a *láttatás*ét, pontosabban a *reflexív közlések a láttatás célszerűségével formálódnak*. Kitérő példa lehet erre az *Amiként kezdtem* című vers, amelyben az első két versmondat (és verssor) reflexív közléseit egy három verssorra kiterjedő, hasonlító versmondat követi, benne a reflexív közlés folytatódik, ám a *láttatás* síkjára helyezve a megfogalmazást:

*Amint kezdtem, végig az maradtam.
Ahogyan kezdtem, mindvégig azt csinálom.
Mint a fegyenc, ki visszatérve
falujába, továbbra is csak hallgat,
szótlatlanul ül pohár bora előtt.*

Pilinszky költészetének minden olvasója tudja, de legalábbis sejti, hogy a hasonlatba beemelt „fegyenc” kifejezés nem véletlenszerű, nem a leírás volt a cél, s ahhoz az esetleges alany kijelölése, épp fordítva, a „fegyenc-lét” az, amelyhez a reflexív közlés – Pilinszky létszemléletén s poétikáján belül – szükségszerűen eljutott, ám a reflexív úton beemelt „fegyenc-lét” kifejtése, értelmezése már nem reflexív úton történik, hanem a képi leírás eszközeivel. A hasonlító versmondat *láttatja* a „fegyencet”, szemben a költői én önmagáról tett közléseivel. Ez a láttatás azonban Pilinszky költészetében sohasem lesz öncélúvá. A „festőiség” teljes mértékben idegen tőle. A vizuálisan megjelenített „fegyenc” épp megérzékíthezettségében nyomatékosítja, hogy „fegyenc” voltában teljes a hasonlóság azzal a léthelyzettel, amelyet a vers első két sora megfogalmaz. Az érzékletesség, a vizualitás Pilinszky költészetében mindig a reflexiót szolgálja, rá jellemző sajátosság, poétikájának értékhordozó jegye azonban, hogy a reflexió igényli a vizualitást.

a¹ Reflexió és láttatás összefonódottsága helyenként még az idézett *Amiként kezdtem* című versben tapasztaltnál is magasabb fokú, egy hasonlaton belül valósul meg, amikor a hasonlított reflexív közlése után a *hasonló nyelvi szerkezete emeli be a leíró nyelvi elemeket*:

pl. „A temetetlen árvaságban / mint téli szeméttelenen, / a hulladék közt kapirgálva / szemelgetem az életem.” (*Mire megjössz*)

A metaforikus hasonlatban elvont fogalom („árvaság”) hasonul konkrét tárgy-fogalomhoz („szeméttelenen”), mely egyben a versmondat helyhatározójaként funkcionál, a hasonló által kifejtett reflexív közlés *tere* lesz, hogy a reflexív közlés a *térbe helyezve* láttassa a beszélőt, jelenítse meg tartalmait („a hulladék közt kapirgálva szemelgetem” + „az életem”). A megjelenítésben, a metaforikus áttételesség síkján, a hasonlított jelölte állítás és fogalom („temetetlen árvaságban”) konkretizálódik s lesz intenzív, miközben a lét, a mozgástér milyensége is metaforikus megnevezéshez jut.

^{a2} A leíró nyelvi elemeket a hasonlított nyelvi szerkezetében találjuk, a hasonló nyelvi szekezte a reflexív közlés megfogalmazója lesz:

pl. „Térdig gázolnak botladozva, / facipőiknek alacsony, / sötéten zörrenő zajában, / mint láthatatlan avaron.” (*Harbach 1944*)

A kreatív hasonlatban a hasonlított nyelvi szerkezete fejt ki a versmondat állítását, a hadifoglyok létállapotát, keserves menetelését – mégpedig az érzékletesség, a láttatás síkján; Pilinszky költészetére jellemző módon azonban a láttatást a leíró nyelvi szerkezet egyik szintagmájában átszövi a reflexív közlés is („sötéten” reflexió + „zörrenő zajában” leírás). A hasonló nyelvi szerkezete úgy folytatja a láttatás síkjára helyezett költői beszédet, hogy a menetelés terének a megnevezője lesz, s egyúttal e tér minősítőjévé is („láthatatlan” + „avaron”). A menetelés terének „láthatatlansága” az éjszakából következik, miként a „sötéten” módhatározói reflexió is erre vonatkozott. A versmondatban a reflexív közlés tehát a hely és helyzet meghatározását vállalja, a hely és a helyzet meghatározása során, a negatív jellemzők megnevezésével azonban kapcsolatba hozható azzal a halál-fogalommal is, mely a menetelők sorsává lesz, s amelytől alig egy versszak választja el az idézett versmondatot.

Pilinszky János egyik hasonlatában, miközben egzisztenciális tartalmakat fogalmaz meg létszemléletére vonatkozóan, explicit módon megnevezi poétikájának itt tárgyalt jellemzőjét: a vizualitás lényegre törő fontosságát költészetében:

„Kirajzolódom végleg a világból, / mint csupasz falnak állított fogoly...” (*Tanúk nélkül*)

A kreatív hasonlatban a hasonló nyelvi szerkezete láttatja a hasonló jelölte fogalmat („fogoly”), s a hasonlított nyelvi szerkezete reflexíve közli („kirajzolódom”), hogy a *lát-hatóság* marad a beszélő én egyetlen helyzeti lehetőségévé a létben, az alakját megfelelő személyiség kényszerű izoláltsága a világban.

INKÁBB AZ ANGYAL

Németh Gábor: Angyal és bábu című könyvéről

„Idegen idegrendszerbe indul
a bátor lélekbúvár
leszáll és felszáll
maga elől is bűjkál

Barátom pszichológus
nem tudhatsz semmit rólam
örökre egyé lettünk
a rosszban és a jóban.”

(URH koncert-szöveg)

1991. VI. 20. A tények érzelmentes rögzítése elkerülhetőnek látszik. Ha csak az olvasná e flekkeket, aki ismer engem és szeret... talán a bíráló porózus agyagát se kéne kezemmel érintenem. Elég volna ennyi és csak így: szeretem ezt a könyvet. Annak pedig minden betűje (közös mosolyok, pillantások) immár az én szeretetemről is szólna, önnön szólamaimnak gazdagságával és saját világának bejárhatatlanságával. Íme az Angyal kísértése. Íme a pátosz, mely a magasban lakik, s lefelé bámul, hogy – a stílus boldogságának középső egén keresztül – egy alulfogalmazott birodalom hitetlen, romos és vétkekben gyönyörködő mélységeire tekintsen. Adjatok egy szilárd mondatot, s kiforgatom sarkaiból. Hisz mi menthet meg minket e korban a Pokol termékeny eufóriájától és mi adhat erőt a Mennyország meddő gyötrelmeihez? Ki képes manírtalan egyensúlyra az angyalok és a bábuk után kiáltozók hullámmzó zsvajában? Én ugyan nem. S miért pont a kritika nyelvtana volna oly biztos és bátor? Íme, röviden így fest a rilkei mítosz grammatikára erőszakolt változata.

1991. VI. 23. A „gondolatmenet” a teória történetmondása. Így kezdem hát a mesét: Németh Gábor írói hangütéséből hiányzik a posztmodern szabadságeszmény minden szélsősége, szertelensége és ügyeskedése. Míg eszközeit tekintve mindazt felvonultatja, amit pályatársainak legjobbjai (vagyis „gátlástalanul ítél, utal, sejtet, idéz és vonatkoztat és idegen tollakat gyárt a tetszelgő ékeskedéshez”), minden sorából valami szokatlan nyugalom és harmónia árad: nyitottság, amely utat hagy olyan árnyalatoknak is, mint a komolyság és a szépség. A 80-as években indult fiatal írók közül kevesen tudnak megszólalni olyan tiszta és közvetlen emberi hangon, ahogyan azt Németh Gábor teszi a könyv bevezetés-szerű Üdvözlét című szövegében. Mindaz, ami ezután következik (e hang fel-felbukkanó, állandó jelenlétével) mintha már nem az ő „anyanyelvén” szólna; mintha idegen földre vetődve idegen szavakkal beszélne, de megértő derűvel és önzetlenséggel, mert tudja, hogy itt és most nem lehet másként beszélni, s mert ezen a földön talált szerelmeket és barátokat magának, ez a szörnyű nyelv pedig mégiscsak közös – de ott a szépség akcentusa az övében. Nem a nadrágszíjában! – próbálom tréfával elütni ezt az egyre emelkedő (bár kurzív) emelkedettséget.

1991.
VI. 26. Mozartot hallgatok, hogy kitöltsem az ürességet. Bejön anyám. A műbíráló anyja. Jökedvűnek látszani és ügyetlen mozdulatokkal vezényelni az „erősebb létnek”. *Ha most a könyv főmottóumára irányítjuk figyelmünket, a folytonosan idézett Empedoklészre, könnyen adótnak gondolhatjuk a teoretikus szempontot: mindezt egy Nietzsche-n, Heideggeren átvezető preszokratikus vonzalomnak, egyfajta filozófiai divathoz való kapcsolódásnak vélve. Ám az említett mesterek idevágó lét-, mítosz- vagy művészetértelmezéseiből húzott, s a párhuzamokat kutató egyenesek nemigen találhatnak megnyugtató végpontokat Németh Gábor kötetében. Döntését a szerző ezekkel az egyszerű mondatokkal kommentálja a halott Hekerle Lászlóhoz írott levelében: „Hárman is levittük az Empedoklészt, ettől a tényről felbátorodva írtam meg ezt a könyvet. A Tiéd van most nálam, Rita adta kölcsön, az enyémet: rendes, szétolvasott, összefirkált példány, elvesztettem valahogy a költőzésnél. A Tiédből gépeltem ki a maradék mondatokat, amiket még bele kell dolgozni a szövegbe”. A továbbiakban meggyőződhetünk róla, hogy ez a „bele kell dolgozni” kifejezés elsősorban nem teoretikus kényszert takar, s hogy e vendégművegek mint alapvető posztmodern effektusok, itt inkább esztétikailag vannak elgondolva, a szerző szimpátiájától körülvéve, s – az ilyenkor szokásos – iróniától, gúnytól és egyéb deszakralizáló eljárásoktól megkímélve. Nem?*
1991.
VI. 27. Pedig az Empedoklész-töredékek szerepeltetésének módja meglehetősen provokatívnak látszik a görög bölcsre nézve, hiszen azok koncepciózusan Németh Gábor mondatainak nyelvtani és logikai aktualitásaihoz kapcsolódnak, példáulúgy: „Gyűlöli ezt a varangyot, de friss haragját meggyeplőzi, lágyan beletúr az ijedt világi hajába, leveszi róla a buziszeműveget: Mert hitvány bűnök közepette tévelyegtek, ezért sohasem könnyebbítitek meg lelketeket a nyomorúságos fájdalomtól – válaszolja. Nézi, ahogy hátrál, mint a hurutos, hideg szart a frusztrált laborosnő, édes istenem, hiszen már gyűlölni se jó titeket, suttogja a levendulaszagú, poros álszakállba” (A halottaskocsi). Ez a – szokásosnál erősebb kontrasztokkal bíró – részlet is jól érzékelteti, hogy bármely lehetséges destruktív szándék elsősorban az Empedoklész-töredékek foglalatára vonatkozik, s hogy ezek a logikailag homogenizált szöveg-applikációk képezik egyik komponensét annak az állandó távolságtartásnak és öniróniának, ami a könyv egészére érvényes. Vezényelni az erősebb létnek.
1991.
VII. 3. Ma ellazulok kicsit és felvetődik bennem a történet igénye. Próbálok emlékezni: legyen az emlékezet a történet próbaköve. Megpróbálom felidézni a részleteket, amiket néhány olvasás után még vissza tud dúdolni az emlékezet. Mi jellemezhető meg? Talán az Üdvözlétekből a Nicholsonnak meg annak a másik nőnek a jelenete. Aztán a Katharmoi-ból, de különös módon nem a dőlőbetűs, „rendes” mese, hanem amikor elég messziről beledobja a kukába a könyvét, és sikerül, és csak később veszi észre, hogy amúgy is csak épphogy fért volna bele. Aztán ugyanitt, mikor az orvostanhallgatótól megkérdezik, hogy mit lehet csinálni a sivatagban egy székkal, mire az azt mondja, hogy párhuzamosokat lehet vele húzni a homokba, mire Németh Gábor azt mondja, hogy lehet, hogy egyszer még gyógyítani fogják a rákot. És ott van még például a Bonctan, amikor az a német-nevű egyfolytában alszik, nem is tudom, hogy hány éven át és közben eltűnik a mája. Ezek szép dallamosak. Sláger-gyanús. Németh Gábor is kedveli őket, és kedveli őket az emlékezet. A kötet egyik központi gondolata a narráció problémája körül forog. Ezen a nyelven ez legalább annyira elkerülhetetlen, mint az allúzió vagy a szöveg-idézet. Ami Németh Gábor részéről már-már illetlenül korszerűtlen, az az, hogy – akár Empedoklész esetében – itt is feltűnően komolyan veszi a Történettel folytatott párbeszédet. A makacsul kevészavú, „egyperces” szövegek közepén a központi mű, a Katharmoi jóval hosszabb idejére főcímmel és mottóval kiengesztelve áll félre a sokat-idézett Empedoklész, hogy a kurzív beszélgető-székben átve-

gye helyét a Történet. Ezt elég szépen mondtam. (A szépirodalmi megoldások a kritika-írás önreflexiói.) E dialógus őszinteségére talán elég bizonyították az a nem-titkolt vonzalom vagy kényszer, amely Németh Gábort arra készíti, hogy – még ha példázatok és apró sztorik, anekdoták csökevényes formájában is, de – mindenhová magával hurcolja a mesét, akár úgy, mint a mítosz (s így a személyes mítosz) legszilárdabb állványzatát, akár pedig úgy, mint gyógyírt az Unalomra és az Ürességre: „Ilyen apró, visszahozhatatlan és mégis sokszorosítható történetekből áll össze az életem” – írja a Katharmoi-ban, „Vonalakra várok, játszom a telefon zsinórjával. Kétszáz méteren át rugdosok egy söröskupakot. Egy kristályvizes palack felnyitásával kibéllődöm, elvágom a kezem, várok, amíg a seb vékony vonala szárazra szikkad. Törékeny dolgokat cipelek be az irodalomba. Megtetszik ez-az.” És belekezd egy újabb mesébe.

1991.

VII. 15.

Több mint két hete már! – sóhajthatnék fel arcátlanul, mint aki cseppet sem ügyel a mű-szerűsége. Kegyes csalás a dátumokkal, hogy a Napló mint szabdalt forma megmenekítsen az Egész látszatától, ámde baljós kísértés is egyben, hogy a horror vacui ki ne törjön rajtam valami burjánzó őszinteségen. Hibáinkat is meg kell válogatnunk, mert hírlakotó tette nem mindegyik képes. Németh Gábor az Alföld 91/augusztusi számában kommentárral ellátott naplót publikált, mely a Katharmoi hasonló formája után érdemes a rövid összevetésre. E frissebbik frás a melankóliának, a „történeti tudat”-nak és egyfajta morális indítatású reflektáltságnak olyan örvényeit idézi, amelyeken a Katharmoi még műként tudott úrrá lenni. A hozzáfűzött magyarázat – elszakadván magától a naplótól – pontossága és sokkal ihletettebb volta ellenére is csupán magyarázat marad egy haloványabb illusztrációhoz, amely valóban magán viseli a szerzőnek a naplóírás lehetetlenségével kapcsolatos érzéseit, az esetleges meglepességből fakadó (kissé kudarc-orientált) és „irodalomtörténeti” terheltségeket, valamint a szelektálni vagy nem szelektálni dilemmájának – szerintem téves – morális felfogását. A Katharmoi ezzel szemben természetesen és spontán módon veszi birtokába ezt a formát, magyarázatai finom szálaként szövődnek bele a műbe, s az Őszinteséget (ahogy azt kell), bölcs, rafinált és rejtőzködő erők mozgatják. „De hah! – kiálthatna fel az éber olvasó. Ez múltban beszél az augusztusi számról, midőn még csak július közepét írunk!” Milyen unalmas is volna, hogyha elidőznénk szerény műhelyem minden koszos kis szögletében.

1991.

VII. 27.

Nem bízok a történetben, és mégsem tud lemondani róla. Nincs, nem létezik számára az események értékhierarchiája, bármi lehet lényegtelen, lényeges tetszés szerint. Elgondolhat egy ezeroldalas regényt, amelynek teljes idejét kitölti egy kézmozdulat, de olyan mondatot is, amely, legalábbis metafizikai értelemben, bekebelezi a világtörténelmet. Azt írja, amit az írás pillanatában lehet és kell, mondatról mondatra araszol tovább. Kezdet ez vagy vég?

1991.

VIII. 2.

A hosszabb lélegzetű „napló” mellett a kis-formák legerősebb mitikus felhangjai a következőtes jelen idejű fogalmazásban és az állandó Ön-özésben, az egyes szám második személyű megszólításban vannak jelen. Németh stílusában itt ezek képezik a kizárólagos nyelvi stabilitást, ami sokkal inkább játékos kedv vagy szeszély, mint messzibe mutató döntés eredménye. Van még egy biztos pont: az íráskor átlagosan egy oldalnyi terjedelme, s minden egyéb: mítoszok töredékeinek és roncsainak (gyakran vad és „cselekményes”) sora, amelyek álomszerűségükben nem különbözik a sajátos logikát, ám bennük mégis az a legfontosabb, amit úgy neveznek: grammatikai esemény. Stílári történetek játszódnak le, ami nem feltétlenül jelent valamiféle „strukturalista” magatartást, hanem inkább egy olyan reflexiót, amelyben a szavak kimondását szinte élvezettel hatja át a DÖNTÉS tudata és tudatása. Másfelől az sem hanyagolható el, hogy a szerző mennyi örömet leli a részletek érzékiségében, amelyek rendszerint a leghétköznapi pillanatok megfigyeléséből fakadnak. A mondatok többnyire rövidek és

- gyors vágások sora, ahogyan követik egymást. Clip-szerű, sűrű szövegek. Rengeteg kész és félkész metafora, jelző, szókapcsolat és egész mondatok, amiket másra is lehet használni. „Pokoli óra, amelyben rájön, hogy minden valaha volt értelmekből való. S nem az Isten személytelen kiadása, nem. Élménycsomók válnak rögökké, álmofák nőnek az égig, a gyümölcsök ezeréves szerelmekből vannak” – írja. A Szűz és az Egy-szarvú című opusában.
1991. VIII. 4. Tegnap éjjel megálmodtam a gyermekemet: fiú volt, szalma-hajú, már legalább egyéves, a fogai meg a szája mint a Vandáé, a többi valahogy nem tudom, de ha újra láthatnám, azonnal felismerném. (Mi ez a mondat? Üzenet? Célzás? Vallomás? Időhúzás? Túlkapás? Manír? Őszinteség? Melankólia? Ködösítés? Napló? Kritika? Szépirodalom? Üdvözlét? Hazugság? Remény?)
1991. VIII. 7. Németh Gábor első kötete az írói készségnek és készen-létnek olyan fokán született, amelyen mások már egész kis életműveket tudhatnak magukénak. Az érettségnek ez a fajtája bizonyára nem terem egyik pillanatról a másikra, ám sejthető, hogy az Angyal és bábu szerzője már jóval korábban is képes lett volna figyelemre méltó „pályakez-désre”. Az Angyalra várakozott talán, de aztán muszáj volt megszólalnia ezen az el-átkozott nyelven, bár közben sem hagyta el a „megváltás” reménye. Kaput hagyott a szabadulásnak korunk közérzetéből, s miközben minden szava e közérzet megnyilvánulása, nem szorult sem termékeny grammatikai stratégiákra, sem pedig olyan írói „imázs”-ra, amely pedig beleragad önnön kényszerébe. Iróniája szókratészi: a stílus nem-tudásának tudása, és ez nem egy teoretikus-agresszor hangján szólal meg, hanem valami szokatlanul szelíd, mégis tökéletesen mai beszédben. Könyve az új magyar iro-dalom egyik legfontosabb jelentkezése. Könyve az új magyar irodalom egyik leg- fontosabb jelentkezése. (Pannon Könyvkiadó, 1990)

THOMKA BEÁTA

A BEFOGADÁS KIHÍVÁSAI, 10.

Regények párbeszéde

(Grendel Lajos: *Thészeusz és a fekete özvegy*)

Grendel Lajos ötödik regényének különös cí-mét, a mitológiai alakok, motívumok (Thészeusz, Ariadné, Hermész, Minótauros, a la-birintus) és a regénytörténet, valamint szereplőinek összefüggését a szöveg igen gyorsan, szinte az első mondatától kezdődően értelemmel telíti. „...Én Thészeusz vagyok”, ol-vassuk, s hogy mégsem a mítosz terepe válik regénytérre, az a rákövetkező mondatok alapján nyilvánvalóvá lesz. Hogy mégis mi a rendeltetése a középpontban álló alak, Sze-mere Ákos és a királyfi, Yvette és Ariadné azonosításának, továbbá hogy miért idézi a re-gény a labirintus toposzát, miért működik a regény vázszerkezetének pilléreként, arra fokozatosan derül fény. Az értelmezést a név szerint megnevezett, nem szerzőként, ha-nem kiadói szerkesztőként szereplő Grendel Lajos „saját” utószavára bízta, ami ugyan-

csak része a játéknak. Mégis más pontokon érezzük megvilágosodni az utalások, emblémák jelentésvonatkozásait. Ákos följegyzéseinek legvégén olvasható a kijelentés, mely leleplezi a szerepek lényegét. A labirintus középpontja felé való elindulás és a megérkezés alapmotívuma az önmagukkal való szembenézés szükségességének fölismerése és ennek vállalása. E különösen komponált regény formaeszméjét tehát a labirintus mélyén álló tükör-motívum archaikus jelentéseinek szögéből érthetjük meg. Ennek értelmében az életút, a rádöbbenések és megvilágosodások sorozatával járó önmegismerés fokozatai és folyamatai rávetülnek az ősi labirintusképzetre, melynek centrumában tükör áll, ahol tehát nem a szörnyel, hanem önmagunkkal szembesülünk. A regény mítosz-aktualizációja tehát az alaphelyzeteket, sorsokat és sorsértelmezéseket illetően nem módosít az eredeti szimbólumtartalmakon, csupán fölidézi őket, s valamely Ariadné-fonál módjára engedi át olvasójának, hogy eligazodhasson történeteinek kanyargós irányában. A jelenbeli fabulának kell tehát e támasz, mert szövevényessége, ellentmondásai, az összefüggések kiismerhetetlensége, a lényeg rejtőzködése állandó dilemmák forrása.

Ahhoz a párbeszéd-szituációhoz, melyet a regény a mítosszal kezdeményez, még egy hasonló elképzelés társul. Alapját a történetek folytathatósága, kimeríthetlensége képezi. Az sem véletlen, hogy Grendel Lajos nem korábbi regényei (*Éleslövészet*, *Galeri*, *Áttételek*) valamelyikéhez, hanem a legutolsóhoz, az 1989-ben megjelent *Szakítások*hoz tér vissza, ebből kölcsönzi a Thészeusznak megfeleltetett Ákos alakját, Olgáét, és más szereplőket, helyzeteket is megvillant a korábbi műből. A rekonstrukció alapján úgy tűnik, mintha a *Szakítások* zárását jelentő, két kommentár nélkül hagyott kéziratlevélről volna szó, melyekben mindenekelőtt önmagára és azokra a viszonyokra reflektál, melyek történetét, történetüket alakították. Központi kérdése e leveleknek, hogy nem ismerjük önmagunkat, hogy „Sohasem azt tudod, hogy milyen vagy éppen, hanem mindig csak azt, hogy milyen voltál életed valamelyik szakaszában”, hogy az önfeledés szükségtelen, hogy az igazság bennünk rejlik, hogy nem kerülhetünk egyensúlyba a világgal. Ákos személyes rekapitulációja nemcsak bevezeti, hanem mintegy előhívja azt a számvetést, melyre a Thészeusz-regényben kerül sor. „Létezésemnek egy sereg nagyon fontos komponense előtt tanácstalanul állok. Közösségi énem és individualizmusom tartományait egy egész labirintusrendszer köti össze, s míg érzelmeim maguktól eligazodnak benne, értelmem hiába igyekszik bevilágítani e rendszer járatainak szövevényébe.” (*Szakítások*) A másik regényben ez áll Thészeuszról, kiről mindig harmadik személyben beszél a naplót író elbeszélő, Ákos: „Élni akart, hogy beteljesíthesse élete értelmét, hogy a labirintus középpontját felkutassa”, majd ismét felveszi első személyű elbeszélésének fonalát, s ugyanazoknak az azonosságtudatot meghatározó nemzeti, társadalmi, történelmi vonatkozásoknak a kérdését veti föl, melyeket az említett levelekben. „Bizonyos értelemben egy vagyok a többi ember közül. Bizonyos értelemben magyar vagyok. Bizonyos értelemben ösztönök működnek bennem, vágyak szirénhangjainak a veszedelmes csábítása kísér utamon. Bizonyos értelemben ártatlan vagyok, naiv, jóhiszemű és barátságos. Bizonyos értelemben élek.” Nyilvánvaló párbeszéd folyik tehát azon szöveghelyek, töprengések között, melyek közvetlen módon érintik a hazátlanságot, helyzettudatot, a polgári, a csehszlovákiai és magyar származást.

Mindez hozzátartozik a regénystratégiához, amely nemcsak a történeteknek a lezáratlanságát, hanem a belső világ, az érzelmek, személyiség problémáinak, a lelki, erkölcsi és szellemi dilemmáknak a tartósságát és megoldhatatlanságát föltételezi. E perspektívából ismerhető föl a mitologikus utalásrendszer még egy lehetséges kiterjedése. A két regényen átfutó történet a fiatalkortól az érettségig követi Ákos útját, s noha a *Thészeuszban* gyógyíthatatlan, megnémult bénaként válunk meg tőle, a mítosz időtlensége esély az emberi alapkérdések egyetemességének fölillantására. Ákosnak a második regénybeli konzekvenciái és sejtése, hogy megérkezett a labirintus középpontjába, előtte áll, amit összeomlása követ, ugyancsak egy lépést tesznek ebbe az irányba. Mégis az a benyomá-

sunk, hogy életösszegezése sokkal erősebbre fonja a szálakat közte és a szerzői szemlélet, mint közte és a mítosz értelemtartományai között. Ha a kérdést úgy éleznénk ki, vajon működik-e a mítosz a regényanyagban és szerkezetben, akkor válaszukat föltételes módban kellene megfogalmaznunk, hisz ezen utalások nélkül is eljuthatnánk a következtetésig, hogy a Thészeusznak, Ariadnének nevezett alakok nemcsak saját történetük labirintusába zártak, hanem megkísérlik ennek értelmezését is, ami nem kevésbé kockázatos és súlyos, mint a fenti felismerés. Az a tény, hogy Ákos és a fekete özvegy metafora mögött rejlő Yvette személyes közlésekként, napló, gyónás, levél, följegyzés, emlékirat formájában prezentálják mondanivalójukat, lehetőséget biztosít számunkra nemcsak a vallomás, hanem a közöltek interpretálása, általánosító észrevételek megfogalmazására is. Jellemző, hogy miért kell Ákosnak harmadik személyben beszélnie, amikor Thészeusról szól. Saját személyiségszerkezetéből és világrészékeléséből szervesen következne e párhuzam-lehetőség, ám minthogy a regényeszmé összefüggésében szükség van e külső értelmezési javaslatra is, Ákosnak meg kell szakítania a közvetlen elbeszélést. Ez a diszkontinuitás jelképezi azt a töréspontot, amely a regényvilágon kívülre utalja a mítoszt.

A játék több vonatkozásban meghatározó a *Szakításokban* és a mostani regényben is. Az imént a kettő közötti párbeszéd és a „szerkesztői” utószó kapcsán merült föl. A *Szakításokban* ugyancsak fölbukkan egy „valamiféle író”, egy Grendel Lajos nevű szereplő. Ezekben a mozzanatokban is afféle játékos önirónia rejtőzik, mint a festményeken fölismerhető észrevétlen művészportrékon, melyeken a festő egyszerűen önmagát tükrözteti az előtte álló tükörben, a vásznon látható arc-együttesben. Ha a szemléletmód felől közelítünk az egymást követő művekhez, az első nyilván derűsebb, ám az emberi kapcsolatok kuszaságából és az emberi személyiség azonosíthatatlan motívumainak tapasztalatából következő komorság ellenére sem válik tragikus alaphangúvá. Stílus, nyelv, az elbeszélők és szereplők hangvétele olyan műalkotássíkok, melyek javarészt irónia, önirónia, helyenként humor, tehát a játékosság elemeit tartalmazó minőségek alakítják. Különösen Ákos megszólalásaiban, megnyilatkozásaiban erősödnek föl az ironikus ellentozás hangjai, s ez befolyásolja a regényt uraló tónus kilakulását. Ebből az irányból közelítve a jellegadó vonásokhoz azt észleljük, hogy az elbeszélés ütemében jelentkező frissesség, az eseménysort változatossá tevő bonyodalmak, fordulatok, ismeretségek, szerelmi kapcsolatok, ezek egyidejűsége, megszűnése egymást támogatja a gördülékenység, oldottság határfokának növelésében, aminek végeredménye a mű kommunikatív karaktere.

A könnyedséggel nem áll ellentétben a szokatlan szerkezet, vagy az az ötlet, hogy Yvette-nek a kiadóhoz intézett levelével induljon a regény és a Grendel Lajos nevű szerkesztő utószavával záruljon. A levél, melyben a fekete özvegy éppen e szerkesztőtől követeli Ákos kéziratának közreadását, különös adalék nemcsak a *Szakításokra* való utalásaival, hanem a kiadásra váró följegyzésekre való előreutalásaival is. Hasonló rendeltetésű az utószó is, mely újabb elbizonytalanítás a megtörténtet és elképzeltet, dokumentumot és fikciót határoló sávon. Kézirat a kéziratban, történetek a történetekben, egymásra rétegződő viszonyok a hősök világában, s mindennek furfangos tálalása. A szerző csupán az elrendezés, fejezetelés eljárásait vállalja, ami nem véletlen, hisz éppen a szerkesztettség révén dinamizálódik az anyag. A vonalszerű elbeszélést ugyanis ravaszul felszaggatja Yvette-nek Ákos szövegébe ékelt szólamaival. Ezek olyan eseményeket tesznek szóvá, melyekre az időrend értelmében jóval később kerül sor. Maga Ákos az ilyen „közbeszólások”, „jóslatok” idején még nem is ismeri Yvette-t, továbbá Halápi Gusztávról, a mostohaapáról is igen sok szó esik, mielőtt Ákos, a történész egyáltalán hozzálátna e kisvárosi kultikus figura jelenségének megismeréséhez és leleplezéséhez. Jellemző megoldásnak tűnik az is, hogy Halápi zsarnoki alakjáról ugyancsak Yvette rántja le a leplet, s nem az ezzel megbízott történész. Azt is később hozzák tudomására, hogy tendenciózus munkára kérték föl, mert a rendszer szimbólumot kíván teremteni

Halápiából. A jelek arra utalnának, hogy éppen e köré rendeződik majd a szerkezet, holott e megbízás csak elindítója az eseménysornak, melynek középpontjába Ákos és Yvette viszonya kerül.

A történet elrendezését illető reflexió, ismét egy váltással, nem Ákos, hanem Yvette szövegéből származik: „Minden történet nehezen kezdhető el, mert a kezdet meghatározza a folytatást, s ha rosszul határozzuk meg a kiindulópontot, belegabalyodunk a történetünkbe, amelynek mi minden részletét és zugát minden pillanatban egyszerre látjuk, de az idegennek vezérfonalra van szüksége, hogy megértse, s ha ezt nem találja, zavaros fejűnek fog találni bennünket.” Az ilyen kijelentések nem az elbeszélő, hanem sokkal inkább a szerző gesztusai, aki valójában jelenlétéről kíván hírt adni hol a szöveg, a mű ön-reflexiója, hol eljárásainak felfedése révén. E látszólag kifejezetten formai megoldások különös hangsúlyt nyernek a két elbeszélő, Ákos és Yvette kapcsolatában. A Thészeusz-alakmásba vetített központi figurát ugyanis mindenekelőtt a nőkhöz fűződő érzelmi viszonya határozza meg. Olga, a második feleség után Imola, a fiatal szerető, majd Yvette alakítanak ki olyan gyűrűt Ákos körül, mely végérvényesen passzívává teszi, hogy végül beleroppanjon kötődéseinek, kiábrándulásainak, tehetetlenségének a fölismerésébe. „Minden éjjel mohó önelemzésre vetemedtem, de csakhamar rájöttem, hogy amíg a helyzetemet elemzem, lassan elfogy a helyzetem, és nincs mit elemezniem többé. A halványanál halványabb fogalmam sincs róla, hogy mit akarok. Úgy álltam a Csehszlovák Szocialista Köztársaság szilárd talajába és a huszadik század nyolcvanas éveibe ágyazva, mint a tavalyi hónapos retek, amelyet egyszer megettek már.”

Ákos sorsát illetően a regény igen határozott logikával lépked helyzetről helyzetre a kifejtet felé. Minthogy e szereplőknek szinte kivétel nélkül a férfi-nő kapcsolat formálja sorsát, e síkon kell bármiféle beteljesülésnek vagy összeomlásnak bekövetkeznie. Ismét csak egy azonosítható elképzelésnek megfelelően, logikus következményként Ákosnak kell a megoldhatatlanság jelképévé válnia, illetve ő lesz az, aki teljes elborulása előtt, félájtultan látomást lát, melyben megszólítja őt Isten. Ebben a delíriumban hallja meg az alábbiakat: „Tekintsd az életet labirintusnak. Tekintsd úgy a történetét, hogy nincs Ariadné-fonala, hogy nincs semmilyen iránytű vagy térkép. Az iránytűt neked kell megleszned magadban. Ez a belső iránytű én vagyok.” A végsőkéig groteszk a konstelláció, melyben e szózat elhangzik, még akkor is, ha megerősíti mindazt, amit az addigiak alapján Ákos életértelmezéséről feltételezni lehetett. A mítoszbeli előkép is csupán árnyalatnyit módosul azzal, hogy a személyiséget meghatározó erők helyét átmenetileg e vízió Istenképe tölti be. Ha nem pillanatnyi transzformációról, lehetőségéről lenne szó, a történet nem haladhatna oly következetesen saját kilátástalan vége felé. Ákos lényét minden csetlése-botlása, jóhiszeműsége eredetivé és rokonszenvessé teszi, s az a rokkantság, melybe agyvérzése sodorja, elmélyíti azt a viszonyt, melyet alakjával létesíthetünk.

Grendel Lajos munkásságát kivételes érdeklődéssel kísértük az elmúlt évtizedben. Ha a *Szakítások* címét bizonyos értelemben metaforikusnak érezzük, az azzal a változással magyarázható, mely korábbi orientációjától némileg eltérő irányba vezényelte tevékenységét. Minthogy a *Thészeusz és a fekete özeveg*ben is ezt az utat vélte járhatónak, figyelmünket a sztori fordulatossá alakításával, nyelvi könnyedséggel, közvetlenséggel, fanyar humorral kötötte le. Ha mégis vannak hiányérzeteink, azok a korábbi vállalkozások, az *Éleslövészet* és a *Galeri* viszonylatában rajzolódnak ki. A hét kötet tapasztalatai, értékminőségei és Grendel Lajos eredendő leleményessége alapján valószínűnek tartjuk, hogy a következő regény ismét egészen új próba elé állít majd szerzőt és olvasót. (*Madách Könyvkiadó, 1991*)

MI AZ, HOGY NAGYREGÉNY?

Grendel Lajos: Szakítások

„Szeretném hinni, hogy mindaz, amit eddig írtam, csak afféle »bevezetés a szépirodalomba«, abban az értelemben, hogy mindez csak tétova tapogatózás, ismerkedés az anyaggal. Remélem, hogy az a regény, amelyen dolgozom, meggyőz róla, hogy nem az ál-szerénység szól belőlem.” A fentieket Grendel Lajos már öt kötetének: két elbeszélés-gyűjteménynek és három regénynek a megjelenése után, *Szakítások* című regényének írása közben mondta. Kijelentése mindenképpen elgondolkodtató. Nemcsak azért is, mert ez az öt kötet, s Grendel törekvései már kezdettől a közönség és a kritika egyöntetű lelkesedését váltották ki. Grendel a prózai hagyománynak addig jórészt érintetlenül hagyott területeit járta be, Krúdy és legalább ily mértékben Faulkner művészetéhez visszanyúlva, s szinte valószínűtlenül gyorsan válaszolt a kiteljesedő „új próza”, Mészöly, Nádas, Esterházy alkotásaira is. Első három regénye, melyeknek trilógiaként való értelmezését a nyilvánvaló kapcsolódásokon túl az együttes kiadás is erősítette, egy olyan nagyszabású kísérletet végzett el, melyben a nemzetiségi-kisebbségi lét hétköznapijaiba sűrített rég- és közelebbi múlt történeteit, emlékeit, a kisvárosi élet ritmusát hordozó történetcserepeket egybevonta az egyén szabadságának folytonos vizsgálatával: egy, alapvetően a kierkegaardi paradoxont kibontó bölcséleti értelmezéssel s a létbe vetettség élményének intenzív megjelenítésével. Mindennek eszközeként pedig szakított a lineáris történetmondás eszközeivel, bár a történet, pontosabban a *helyzet* szerepét megerősítette. Még fontosabb, hogy szakított az e tárgykörből – a kisebbségi lét értelmezéséből – szinte elrendelten eredő tragikus szemléletmóddal is.

Grendel Lajos eddigi öt művének lelkes fogadtatása, újszerűsége, s önnön sokat sejtető kijelentései érthető módon fokozták a várakozást a készülő új regény, a *Szakítások* iránt. Ám ehhez a várakozáshoz hozzátartozott az a kettősség is mely a három regény recepciójában döntően azok összetartozására figyelt, kevésbé ügyelve a *folyamatban* értelmezhető változásokra; s Grendel művészetének „íroniától fénylő tehetségét” (Domokos Mátyás) ünnepelte, kevésbé elemezve műveinek bölcséleti indíttatását. Bizonyos, hogy az elhallgatások egy részét a megjelenített nemzetiségi léthelyzetek – finoman szólva – akkor még visszafogott és bizonytalan kezelése is okozta. Kevésbé volt szembetűnő, sőt paradox módon teljes mértékben a *Bőröndök tartalma* elemzéseinek *elmaradásában* mutatkozott meg az a hiány, melyet Grendel művei irracionális elemeinek recepcióbéli értelmezetlensége, szerepük súlyának fel nem ismerése okozott. Háttérbe szorult a történelmi-áltörténelmi eseményeknek és az irracionális elemeknek ez a bonyolult összejátszása, pedig ez szorosan összefügg Grendelnek az elemzők által oly sokszor kiemelt kompozíciós készségével, regényeinek rendkívüli szerkesztettségével s mégis nyitottnak ható voltával. (Ilyen értelmű megközelítésre talán csak Szegedy-Maszák Mihály tett kísérletet, az *Éleslövészet* háromféle értelmezési lehetőségének és az egyes fejezeteknek e megközelítési módokkal közvetlen összefüggésbe hozható egymásra épülésének a megmutatásával.) De bizonyos, hogy a Grendel-művekben szerepet kapó irracionálizmus nem egyszerűen csak a játékosághoz, az ironikus hagyománykezeléshez kapcsolható, s nem is csak ahhoz a regényszerkezethez, mely a szigorúan szerkesztett makrostruktúrába nyitottnak, sőt olykor folytathatónak is ható történetcserepeket illeszt, mintegy a megírás, a megalkotás, de még az olvasás esetlegességét is

érezkeltetve. Éppen ezek: a nyitottságot teremtő szigor, a játékoságot sugárzó pontos világlátás és a család nélküli könnyedség képezik le Grendel műveinek bölcséleti értelmét; azt a filozófiai mélyréteget, mely az irracionálist is felhasználja a paradoxonok megmutatására. Ahogy az *Éleslövészet Második lezámolás (irodalmi)* fejezetének elején Grendel írja: „Ha az elbeszélő regényíró volna, kísértést érezne, hogy megalapozatlan és vakmerő általánosításokba bocsátkozzék, s engedné a véletleneket csapatostul szegődni a nyomába, mert véletlenek nélkül nincs jó regény.” S ahogy egy beszélgetésben mondta: „Mindent a helyzet dönt el. S az ember szüntelenül helyzetben van, egyik helyzetből a másikba lép át. Azt a prózát szeretem, amely nem a valóság kizárólagos egyszempontú értelmezésével traktálja az olvasót, hanem inkább javaslatokat vagy »ajánlásokat« tesz a jelenségek értelmezésére.”

Hogy a Grendel-művekben szerepet kapó irracionális filozófiai jelentését, a három regénye némiképp felfedezetlenül hagyott többletértelmét is sajátos módon a *Bőröndök tartalma* című novelláskötet világította meg újra, annak oka az ott szereplő művek felerősödött irracionális volt, mely (olykor a misztikumot is megközelítve) olyannyira egyértelművé vált, hogy valamelyest visszamenőleg is kiegészítette Grendel műveinek értelmezését. Legfőképpen bizonyította, hogy a Grendel-művek irracionális vonásai egészen szorosan a művek bölcséleti indíttatásához, a szubjektum szabadságának és determináltságának tárgyalásához tartoznak. Mindezt a novellákról szólva – az elemzésre egyébként is csak kevesen vállalkozók közül – egyedül Alexa Károly ismerte föl: „Grendel újabb novelláit leghelyesebb úgy értelmeznünk, mint kísérletsort a fantasztikus, és a realitás egybeolvasztására, ami egyfelől azt jelenti, hogy a valóságot, a valóság köznapi viszonyait, döntéshelyzeteit irracionális elemekkel kívánja realizálni, másfelől azt, hogy amit ma itt és ott valóságnak állítunk henyé szóval, oly mértékben kiüresedett, hogy csak a fantasztikum hívhatja elő azokat a koordinátákat, amelyek között a személyiségről egyáltalán beszélni lehet.”

Az irracionális felerősítésével a *Bőröndök tartalma* novellái Grendel addigi művészetének az egyik végpontját jelentik. Grendel ugyanis itt a szabadságfogalmat boncoló bölcsélet és a rendhagyó, töredékes történetmondás, a helyzetteremtés és az ironia, a groteszk és a tragikus közti összjátékot az irracionális felé tolta el, felbontva a regényekben egyensúlyt alkotó összetettséget. Az ezt fogadó bizonytalanság igencsak beszédes volt, s jócskán hozzájárult a *Szakítások*ra várás türelmetlenségéhez, de talán az azt fogadó csendhez is.

Igaz, nem kevés tényező „nehezítette” a *Szakítások* elemző felmérését. Már a folytatásokban való közléskor feltűnt a hangvételnek és a stílusnak az a változása, mely a változás tényét ugyan kétségbevonhatatlanná tette, de jellegéből adódóan a Grendel által hangoztatott összegző-továbblepő szándékból csak az összegzést látszott megvalósítani. Főleg úgy, hogy sorra bukkantak fel a regény, s tulajdonképpen a regényírói attitűd olyan elemei, melyek szemben álltak a korábbi magatartást jellemző megnyilatkozásokkal. „Az elbeszélő különösen azokat a regényeket gyűlöli, amelyekben történik valami, azt a látszatot keltve, mintha a valóságban is történnék valami, holott minden megtörtént már, s ami ebből újra megtörténik, az már csak a megtörténtek paródiájaként viselhet el ideig-óráig” – írta Grendel az *Éleslövészet* második fejezetében, s a harmadikban még hozzátette: „Az elbeszélő tulajdonképpen szerencsésének tartja, hogy nem regényíró. Így könnyűszerrel megsza- badulhat néhány mázsa ballaszttól. Ha regényt írna, kivált ha családregényt, nem kerülhetné el, hogy jelezze az elbeszélői időt, beszéljen a családi állapotában beállt változásokról, kiválasszon egy, kettő, három konfliktust abból az *n*-számú konfliktusból, amelynek a met-széspontjában ott áll ő, a regény főhőse, keserű szájjal, de azért kivont karddal; és persze rendületlenül bízva valami logikus, megmagyarázható, megnyugtató és végső soron igaz-ságos végkifejlet eljövételében.” S bár aligha volt kétséges az *Éleslövészet* elbeszélőjének, a *Galeri* El-jének és az *Áttételek* narrátor-főszereplőjének a *Szakítások* regényírójával való „alterego-azonossága”, mégis komoly, s éppen a három előző regény együttlításával egy olyan folyamat eredményeként felfogható *változásnak* mondható az, hogy a *Szakítások* már

hangsúlyozott irodalmiassággal és a klasszikus regényírói magatartásra játszó fordulatokkal emeli ki az író szerepét a műben. Szereplőként jelenik meg az a Grendel Lajos nevű író, aki saját, „éppen író-dó és olvasó-dó” regényét így indítja: „Szívesebben indítottam volna ezt a regényt azzal, hogy...” Sőt, éppen az ő dokumentált és többször felemlített szándéka az, ami „bizonyítottan” regénnyé formálja a „valós”, többszálú eseménysort. Az attitűdnek ez a fajta változása azonban csak az első pillantásra látszott radikálisnak, hiszen alapjában véve korántsem állt messze az előző regények gyakorta gesztusértékű tagadó-felújító poétikájától és hangvételétől. Ám nehezítette a változás, a változások felmérését az is, hogy hamarosan kitűntek azok az átfedések, nemegyszer önisméltések, melyek az előző három regény, de különösen az *Áttételek* és a *Szakítások* között megmutatkoztak. A kérdés hamarosan már valóban így vetődött fel: „Kérdés, hogy három alapvetően jól megcsinált, szervesen összetartozó regényt lehet-e egyáltalán még egyszer külön összefoglalni, de egyúttal meghaladni, önisméltés, művészi helybenjárás nélkül.” (Elek Tibor tanulmánya az *Orpheus* 1990/3. számában.) Mindez együttesen már némileg magyarázza a *Szakítások*ot fogadó csendet, pontosabban azt a kettős kritikai „konszenzust”, mely a hivatalos formákban inkább elkerülte a regényt, s csak a „szerkesztőségi információcserében” beszélt – többnyire – annak negatívumairól.

Pedig elmondható: a *Szakítások* egy olyan nagyszabású regényírói kísérlet, mely félre-olthatatlan gyengeségeivel együtt is, regényelméleti és bölcséleti értelmével – s e kettőnek az „olvasmányélményben” oly töredékesen megjelenő voltával is – azaz e regény grandiózusságával és önellentmondásaival együtt Grendel művészetének fontos, tanulságos, az előző művekhez szorosan kapcsolódó állomását jelenti.

A regény, története szerint, egy meglehetősen kisszerű szerelmi dráma. Három főszereplője: Pálóczi, felesége: Olga, és közös barátjuk: Szemere Ákos. Együttnyaralásuk váratlan, s tulajdonképpen megmagyarázhatatlan módon megváltoztatja viszonyaikat, s ezzel gyökeresen átalakítja valamennyiük életét. Pálóczi távollétében barátja és felesége alkalminak tűnő szerelmi kalandba keveredik. Viszonyuk azonban – szinte önnön szándékuktól függetlenül – tartósabb lesz, olyannyira, hogy összeköltöznek, s Olga gyereket vár. Pálóczi nem képes sem megérteni, sem elfogadni a történeteket. Miközben minduntalan próbálkozásokat tesz felesége visszaszerzésére, fokozatosan kicsúszik alóla addig nagyon is konzolidált élete, elveszti az állását, a barátait. A banális háromszög-helyzet mind az ő, mind Ákos számára a tisztázás, az önfelmérés kényszerét is jelenti, de míg Ákos e helyzetből a belenyugvó, szkeptikus tisztánlátás felé jut ki, addig Pálóczi az ellenkező utat járja. Ő a vesztes, aki a középszerűség és jelentéktelenség biztonságából kizuhánva az irracionális, az örület felé sodródik. Tragédiája visszafordíthatatlan, még az elmúlás méltóságos módja sem adatik meg neki: halálának kiderítetlen szándékos, avagy véletlen volta kiteljesítve értelmezi életének esetlegességét, jeltelenségét.

E három szereplő viszonya persze több szállal kötődik az őket körbefogó környezethez, nemzedéki társaikhoz, egyetemista korból datálódott langyos barátságaikhoz, családjukhoz, egykori otthonukhoz, munkahelyükhöz; egészében véve ahhoz az inkább tragikusan szürke és retardált, mint jellegtelen, konformizmusból és elfojtásokból összegyúrt masszához, mely e regényben a pozsonyi értelmiségi-féltelmisségi létet s az ezen átszúrt felvidéki lepusztult magyar polgárság kisvárosi életét jelenti.

A *Szakítások* mindenekelőtt a hétköznapi-ság, a banalitás regénye. A *Bőröndök tartalma* már-már misztikus hangjával ellentétben a *Szakítások*ban Grendel az irracionális csaknem teljes kizárásával, s ami talán a legfontosabb: az irónia és a tragikum közti addigi viszony megváltoztatásával korábbi művészetének a másik, a transzcendens-irracionális elemekben bővelkedő művek jelentette végponttal ellentétes szélsőséget adó – eddigi – végpontját alkotta meg. A *Szakítások* tragikus hangvételű mű, ami úgy ábrázolja a kisszerűséget, a mindennapiságában tragikus, banális szerelmi drámát, hogy a humort és az iróniát elhagyva a végletekig homogenizálja a tükrözött világot. Grendel ezzel az alulstilizációnak egy különös, kísérleti módját alkotta meg: a *köznapiság és kisszerűség valóságghúen köznapinak* ható ábrázolását. Ennek a célnak, ennek a végső soron kegyetlen és szkeptikus realitásigénynek

rendeli alá a regény minden elemét. A *Szakítások* a történelemhiány, a történetnélküliség pontos és érzelmeiktől mentes megjelenítésére tett próba.

A látszólag egyvonalú, s csak az emlékezés, a feljegyzések csapongó előadásmódját rekonstruáló egyvonalú történet elmondásához Grendel hasonlóan egyszerűnek tűnő szerkezeti regény-felépítést választott. Alapvetően két szál: a narrátor-regényíró Grendel Lajos (ti. a szereplő) által leírt „Pálóczi regénye” történetből és a több-kevesebb átéléssel ugyanazon cselekményeket elmondó, „Ákos naplójából, jegyzeteiből” kiragadott részek váltják egymást. E látszólag egyszerű történetmondás mögött azonban jóval bonyolultabb konstrukció rejtőzik. Mindenekelőtt: a *Szakítások* keretes szerkezetű regény, egy olyan felépítésű mű, ahol a regénykezdet- és befejezés „jelenidejűsége” keretbe foglalja a belső felépítmenyt, idézőjelbe vonva annak egész történetét, de egyben így hitelesítve a kettős hang, kétféle látásmód együttes hatását, s a váltakozással kialakított konstrukciót. Vagyis Grendel e makroszerkezet révén egy eleve elmondott befejezésű, bezárt történet elmondásába kezd (hiszen a keret-történet éppen Pálóczi halálhírének vétele), s így kettős értelemben is a klasszikus „talált-kézirat” megoldást alkalmazva vegyíti önnön onnipotens narrátori szövegeit az Ákos-naplóból „származó” egyes szám első személyű, vallomásosabb részekkel. (Elengedhetetlen e megoldás kiemelésekor az *Iskola a határon*hoz való hasonlatosságra utalnunk.) Ez a felépítés ad módot olyan lazán kapcsolódó történetszálak bevonására is, melyekben feltárul a szereplők „előélete”, vagyis azok a családtörténetek, melyek részben a narrátor, nagyjából Ákos „elmondásában” rekonstruálják a két férfi múltját, magyarázva és értelmezve a külvilághoz fűződő kapcsolataikat és lelkialkatukat is. A „családtörténetek” tanúsága szerint ugyanis Pálóczi családja az alkalmazkodva túlélők típusa, Ákosé a konzervatív, de ténylegesen már nem értékörző kisvárosi polgárság. A két főszereplő éppen e két típus ellenteméke is, annál is inkább, mert Ákosnál különösen, de Pálóczinál is, a szerelem és a társválasztás az apakomplexussal összefüggő és a családi és hagyományos értékrenddel szembeforduló cselekedetekhez vezet. A nyilvánvaló párhuzamok mellett „ráadásul” Grendel az egyes családok tágabb környezetét is megrajzolja (például Ákos leendő feleségének családját) és így a „jelenidejű” pozsonyi horizont mögé egy széles és értelmező szerepű vidéki-kisvárosi tablót emel. Bármennyire is meglepő, mindezek az eljárások azt sejtetik, hogy Grendel a *Szakításokkal* egy klasszikus értelemben vett, Faulknerig visszanyúló hagyományos nagyregényt írt. S ezt a szándékot látszik erősíteni, hogy a *Szakítások* valóban összegző mű, hiszen a három előző regény alaphelyzeteit, jellemző karaktereit sűríti össze. Gyökeresen különbözik is azonban tőlük, mert Grendel e regényben teljességgel feladja az előző művekben megjelent írói attitűdökre oly jellemző kontradikciós, ironikus távolságtartását.

Egyfelől tehát megmaradnak mindazok a jellemzők, melyek a Grendel-regények összetartozását eddig is mutatták: az *Éleslövészet* körkörös szerkezetű volt s a *Szakítások* is az; mindhárom regény családtörténeti részei felidéződnek a *Szakítások* említett részeiben; a főszereplő-alteregókban közvetlenül felismerhető a *Szakítások*béli narrátor-Grendel előképe, az *Áttételek* és a *Szakítások* alaphelyzete gyakorlatilag azonos stb.

Másfelől viszont a *Szakítások* egy megváltozott – tragikusabbá vált – látásmód regénye, mely az előző művek legendáriumi múltfeltárásával szemben éppen a történetnélküli banalitást, a múltat feltáró létértelmezés helyett pedig a közvetlen családi és emberi környezet determináló hatását elemző pszichologizálást választja. A *Szakítások* többszörös értelmű címadás: benne foglaltatik a szerelmi szakítás (ti. a regény szerelmi háromszöge és a hozzájuk fűződő szerelmi kapcsolatok); a barátsággal, pontosabban a barátság illúziójával való szakítás; a családdal, az apákkal és a családi múlttal való szembefordulás; a konszolidált köznapokba szorított félértelmiségi lét tagadása; és a determinált kisebbségi lét- és gondolkodásmód tagadása is. De a *Szakítások*, a szakítás értelmében benne foglaltatik az előző három regényt összegző-befejező szándék, a lezárás is. Az az összegző szándék, melynek indukciója s egyben esszenciája a *Szakításokban* is megje-

lenő filozofikum, az a bölcséleti réteg, melyet talán Grendel szabadság-fogalmaként értelmezhetünk. Ez az egyébiránt már az előző művekben is fellelhető, sőt mind erősebben megmutatkozó filozofikus réteg az egyén szabadságának lehetőségét firtatja, mindekelőtt Heideggerre és Kierkegaardra támaszkodva. Grendel szabadságfogalma a lét-tóságos létezés lehetetlenségének a felismeréséből s a szubjektum belső szabadságának, „tőkesúlyának” érintetlenségéből, a paradoxonokat felismerő szellem korlátozhatatlanságáról alkotott meggyőződésből összeadódó komplex fogalom. Az a szabadság, mely a banalitás és a mind tragikusabbá rakódó történetstilánkok közt is sértetlen kell hogy maradjon. Az az illúziótlan sérthetlenség, amit az elbeszélő apja nevez meg az *Éleslövészetben*: „Rettenetesen groteszk volt. Én mégis akkor értettem meg, hogy tényleg vége... Hogy bármi jön is ezután, az már csak ráadás lehet”; amit így lát a *Galeriban* EL: „EL most már nem látta olyan rettenetesen a harag napját. Ellenkezőleg. Az egyetlen remény volt. Hogy megtörtént, s időről időre megtörténhet újra”; s az, amit a *Szakításokat* záró levelében Ákos így fogalmaz meg: „Mégsem bántam meg semmit sem. Legföljebb szomorú vagyok, bejedit és tanácstalan, s félek, az iróniámat is elveszítettem. Mindenfelől úgy meg vagyok határozva, hogy akár teljesen szabadnak érezhetem magam.”

E szabadságfogalomról, a szabadság és a determináció e felismeréséről szól Grendel valamennyi műve. A létbe vettetés *megérzéséről* és a létezés paradoxonának mind teljesebb *megértéséről*. A történetietlenség, a banalitás *helyzetéről*.

Mégis, a *Szakítások* elkerülhetetlenül megemlíthető több gyengesége közül a legfőbb éppen a gyakori és terjengős filozofálgatások túlsúlya. Az „író” és Ákos fejtegetései egyaránt didaktikusak, önisméltóak és bántóan célirányosak. Mintha Grendel szükségét érezte volna annak, hogy a regénybeli cselekmények, események által közvetített bölcséleti értelmet időről-időre kivonatolva és valami általánosabb ontológia felé kibővítve felismerhetővé és megszívlelendővé tegye a megisméltéssel. Ez a fajta direkt filozofálás – amellet, hogy az irónia kizárásában feltehetően döntő szerepet játszott – nehezen egyeztethető össze a banalitás olyan kimerítő ábrázolásával, amilyenre Grendel törekszik. Ákos családjának s nevelkedésének részletező leírása mellett például az azt összegző bölcselkedések, utólagos tanulságlevonások még a vallomások naplóforma ellenére is egy múlt századi fejlődési-nevelődési regény tömörített részeit idézik. A kisszerűséget megjelenítő alulstilizálás és a bölcséleti mondanivalót súlykoló filozofikus-lélekelemző, vallomások betétek szövegtömbökként élnek – egymás mellett – a regényben. Ráadásul külön-külön is hosszúra nyúlva teszik ezt. A legszemléletesebb példa talán a regényt záró két Ákos-levél, mely a regény keretes szerkezetének második része *után* még egyszer összegzi Ákos fejlődéstörténetét, s még egyszer összefoglalja jegyzeteinek filozófiai kitételeit, bár az „írói-narrátori” szövegekből is jócskán idézhetnének ilyen és hasonlatos passzusokat.

Még különösebb, hogy ezek közt a filozofáló eszmefuttatások közt gyakorta bizonyos nemzedéki nosztalgiát sugalló passzusok is megbújnak. Adódhat ez egyszerűen a szereplő-narrátor-író és a regényalakok egyívásúságából is – ám talán döntőbb az, hogy Grendel a nemzedékének e nosztalgikus felmérésében a nemzedék s a kisebbségi értelmiségi réteg hibáit, bűnösségét-büntelenségét vizsgálja. Ezt példázza Ákos és Pálóczi sorsa is: a hagyományokkal való szakítás bűnösségét, a család megtagadását, az elvesztegetett lehetőségek bűnösségét és a mindennapi konformizmus bűnét. Azaz: a felismerten soha nem is létezett és az elveszített paradicsom, a már nem folytatható életforma, s a meg sem talált életlehetőség passzív büntelenségét. Az el nem követett tettek, a csak hallgatással a megalkuvás és a könnyebb ellenállás irányába sodródó életutak összesége maga az a tágabb értelmű (bár nagyon is érezhető) determináció, mely a regény bármely alakjának – s elsősorban Ákosnak – a szabadságát, vagy ha úgy tetszik, a szabadság megteremtésének a kísérletét, a kollektív-tetlen-bűnösségben a szubjektum mikrovilágának, szabadságvágyának a létezhetőségét körbefogja. A *Szakítások* annak a „hetvenes évek boldog szürkességébe, semmittevésébe és felelőtlenességébe” nőtt generációnak a regénye is, mely a kelet-európai kisebbségi értelmiségi lét elviselhetetlen könnyűségét feltétel nélküli konformizmusban élte meg.

Mindez, a filozófiai passzusok és az érzelmeiktől nem ment nemzedék-felmérés alapvetően határozta meg a *Szakításokat* író Grendel hangvételét, s vélhetően döntő szerepe

van az iróniát lemetsző csonkolásban is. Hogy ezt a hiányt, s a jól átgondolt szerkezet ellenére hamar kifáradó szerelmi dramaturgia gyengeségét alighanem Grendel is megérezte, közvetett bizonyítékként egy, a regényfolyamból kirívó szürrealisztikus novella-betét mutatja: egy olyan, mind a regény egészétől, mind Ákos feljegyzéseinek hangjától elütő álom-leírás, mely, ha csekély cáfolatként is, de egy, a *Szakítások*hoz hasonlatos mű megírásának gyökeresen különböző nyelvezetét, útját is megsejteti.

Az eddig elmondottakat is beleértve, s újra csak az irónia hiányát említve, Grendel *Szakítások*-béli stílusának legfontosabb változása – az előző művekhez képest – az a felhígulás, mely néhol már-már szinte érthetetlenül elférő, pongyolának tűnő mondatokba téved. „Még reggel is gondolkodtam rajta, eljöjtek-e, és arra gondoltam, felhívom Pálóczi-t, és megmondom neki, hogy én nem megyek sehová, *de aztán eszembe jutott, hogy nincs is telefonom*” – írja önnön „emlékező” szövegében az író-narrátor (kiemelés tőlem, K.Z.); s hasonló „tágassággal” határozza meg, szintén „emlékezve” Ákos a családjához, apjához fűződő viszonyát: „Úgy gondoltam, az elszakadás nem feltétlenül szakítás is, talán egyáltalán nem az, inkább a távlatok megkönyékezése, etikai gesztus, a végső remény, hogy a dolgok elrendezhetőek prekonceptiók nélkül, hogy az élet több, mint egyszerűen csak életézés, vagy közérzet, vagy divatok majmolása és közhelyek szajkózása, vagy belemerülés a megvásárolható örömekbe”; néhol ilyen bölcsekedésekbe is csúszva: „Szerettem őket, de ez az érzés már egészen más érzés volt, mint a régi. Amit szeretetnek neveztem, az voltaképpen annak a belátása volt, hogy nincsen szeretet érdek vagy kiszolgáltatottság nélkül, s hogy amikor oly nagy erőfeszítéseket teszek, hogy megszabaduljak az árnyékuktól, nem más cselekszem, mint a szeretetet teszem lehetetlenné.”

Ezek a megoldások gyaníthatóan az élőbeszéd-imitációt is szolgálják, noha nehezen fellelhető el, hogy e szerepük viszont alig egyeztethető össze az egész regény feljegyző, utólagosan emlékező attitűdjével. A fentebbi mondatok kiválasztását azonban az is indokolja, hogy a *Szakítások* három, viszonylag elkülönülő stílusréteget jellemzik. A narratori szöveg oldottabb, s tónusában az *Áttételek* hangjához hasonlítható. Ákos jegyzeteinek vallomásos, s néhol érzelmes a hangja; s mindkét rétegbe spékelve föllelhetőek azok az egzisztenciálfilozófiai értekezések és bölcsekedések, melyek, mi tagadás, sokszor iskolás, tanító célzattal fejtik ki az éppen „szükséges” tételeket. E hármasságot is ideértve megkockáztatható, hogy „regénytechnikai” szempontból a *Szakítások* kulcspontja az a fejezet, amelyben Ákos már említett álom-leírása szerepel. Grendel ugyanis itt nem csak a „talált kézirat”, azaz Ákos feljegyzéseinek keletkezési történetét meséli el, de a feljegyzéseket innen már következetesen Naplónak nevezi, s éppen ezen a helyen jelenik meg a naplórészleteken belül Grendel Lajos, mint szereplő, mint a regény jelenlegi-majdani megalkotója. A szálak összetartásának ilyen hatását csak fokozza, hogy saját feljegyzéseinek történetét elmondva maga Ákos is „kívül” helyezkedik a naplóba foglalt eseményeken – s álmának leírása után részletezően visszaidézi, lezárva a regény keretét, a szerelmi dráma kiváltó történetét, az intézeti közös nyaralást. Ez a „naplón belül” indokolatlan, ám a keretes regényszerkezet dramaturgiájához szükséges ismétlés azonban nem önismétlés: Grendel e részben ugyanis finom érzékkel úgy helyezi át a tulajdonképpen azonos történet leírásának egyes elemeit, hangsúlyait, hogy azok már a regény egészére visszamenően ártértelemezik, de legalábbis többértelmű, nyitottabb viszonyra bontják Ákos és Pálóczi kapcsolatát, sőt megkérdőjelezzik a regénycselekmény azideig szilárdnak ható kauzalitását is. De éppen ezt a nyitottságot rombolja szét a regény végén „közreadott” (ti. Ákostól a regényt író Grendel rendelkezésére bocsájtott) két Ákos-féle levél. Itt ugyanis a hangsúlyozottan egy évvel későbbi keltezés eleve valamiféle tanulságlevonó, visszatekintő, s újra csak patetikus érzetű helyzetet konstruál, s mindezt tetézi a két „levél” valóban az egész cselekmény filozofikus összefoglalására törekvő hangja. A csavar még egyet fordul – de ezáltal maga a tárgy kerül idézőjelbe. Illusztrációvá válik a regény – az ellehetetlenülés és a fojtogató banalitás tanmeséjévé.

Alighanem ez a két „levél”, pontosabban az, hogy Grendel a szükségét érezte egy

ilyen összegző bölcséleti befejezésnek, mutatja a leghívebben a *Szakítások* önellentmondásait. Azokat a szerkezeti és stílári bukhatóságokat, melyeknek el nem kerülése Grendel regénykísérletét egy érdekes és nagyszabású, ám minden heroizmus ellenére is sikertelen próbává tették.

„Mindnyájunkban sok ember lakik, de kettő mindenképp: egy közösségi és egy individualista” – írja Ákos (Grendel), majd még ezt teszi hozzá: „Létezésemnek egy sereg nagyon fontos komponense előtt tanácstalanul állok. Kösségi énem és individualizmusom tartományait egy egész labirintusrendszer köti össze, s míg érzelmeim maguktól eligazodnak benne, értelmem hiába igyekszik bevilágítani e rendszer járatainak a szövevényébe. Ettől úgy érzem magam, mintha nem lennék igazán ura az akaratomnak.”

Íme, még egyszer pontosítva a szubjektum szabadságvágyának paradoxona s az önismeret feloldhatatlan ellentmondásai. Végképp nem sok kétség maradhat tehát, hogy mely filozófiai-pszichológiai tételek illusztrálódtak a regényben. Ám mégsem e túlságos egyértelműség okozza talán a *Szakítások* bántó egyhangúságát. Ha van értelme egyáltalán az ilyesfajta szétválasztásnak, akkor éppen az eddig felsoroltaknak: a visszatekintő összegzésnek, a létezés paradoxonai megmutatásának, a kisszerűség ábrázolásának stb. nem szándéka, hanem egyszerűen a módja „hibáztható”. Az a tragikumra hangolt, mégis terjengős előadásmód, mely ráadásul a megjelenítendő lételméleti tételek elsődlegessé, sőt kizárólagossá tételével redukálta is ábrázolt tárgyát. Grendel a *Szakítások*ban valahogy úgy járt el, mint a megfelelő illusztrációkat összeválogató, s azokat a lehetőség szerint mind részletesebben elmagyarázó hajdani iskolai szöveggyűjtemény összeállítója. Márpedig az ilyen tankönyv forgatása nem csak jónéhány emléket ébreszt, de tanulságos is, ha a polc rendezgetése közben a kezünkbe kerül. Aztán kissé rosszkedvűen mégiscsak félretesszük: jöllehet többé-kevésbé ismerősen igaz benne majd valamennyi tétel, s némi nosztalgiát ébresztve visszaköszönnek a szövegek, sajnos, mindez unalmas. (*Madách*, 1990)

Danyi Magdolna

RIGÓLESEN

Verseskötetét Danyi Magdolna különösen szikár mondattal kezdi: „Nem vagy jelen” (*barátomnak*), nyilvánvalóan azért is, hogy azonnal elvegye és elveszejtse a cím természeti lírát idéző hangulatát; és a kötetet a Füst Milánhoz írt vers zárja (*egy igaz művészhez*), hommage (még ha valamennyire pastiche-formában is: dehát ki írna manapság minden távolságtartás nélkül csak homage-t?) a képzeletbeli lírai történetek mesteréhez. E záróvers felől olvasva az első, háromszavas mondat definitív értéket kap, amennyiben pontosan kijelöli a kötet lírai tartományát. Amit megszólításnak, esetleg önmegszólításának és tisztán tagadó jelentésűnek hinnenk, valójában ráolvasó formula, negatív megidézés, ennek az oxymoronnak a teljes értelmében. A tárgyak, események és személyek semmiképpen nem tagadtnak meg, hanem egy nem-jelen létbe helyeztetnek, „Szelfden a nem-útra térít” (*kaptató*). A két egysoros vers kivételével (*énekek éneke; szomjas madarak*) minden

versnek és az egész kötetnek az a teremtés vagy felismerés, negatív megidézés a témája, ahogy a világ bármelyik – mindegyik – eleme egy másfajta nem-jelen létbe fordul. „Valóság, mint a kő / Tagadásra kedvező / világ” (*tagadás*): így nyíltabban (és talán ezért, ritka módon, ironikus tónusban) ugyanez az alapmondat, ugyanez a megtévesztő kijelentés, amelyik valójában nem az ismertet és otthonosat rögzíti, hanem annak valamilyen mondóka, vagyis nem-mondóka kezdete után a rövid vers (megint csak ritka módon) egy agrammatikus alakban ér véget: „Nincs dolog / hogy ne zárjam előre magam.”

A kötet legelső szava tehát: „Nem”; és egyik szélsőséges mondatalkázatában olyan én-t állít, amelyik a szintaktikai szabályokat is megtöri, hogy a világ jelen-létét eleve elutasítsa, ily módon önmagát is eleve elváltoztatva: „ellenemre hagy” (*kaptató*), ennek megfelelően hangzik aztán az én önmeghatározása is: „áldott »én« – / te idézőjelbe rakható.” (*romantikus kis vers a XX. század végén*). A „nem”-szó és változatai aztán rendszeresen visszatérnek a kötetben. „Ez nem hóhullás (...) Nem mező / Nem út (...) Ne tovább.” (*ami nem*); „a sötétlen keresztül arcát nem fúrhatja” (*az éjszaka dicsérete*); „Mire / megérte-

néd, már megint nem az" (*a tárgyak dicsérete*); „Hát ne beszéljen itt senki szenvedélyről" (*napfolt*); „ne beszélj" (*sötétítés*); „Mit körülöttem látsz, semmi sem enyém / Nincs mód, bármit is neked adjak." (*látható dolgainkról*); „Nézed az üvegje nincs / keskeny ablakot" (*a vers születése*); „és úgy nem volt soha" (*mindennapra*); „a tartozás listára se kerülő / áttűnéseink (...) Hogy ne legyen minden bűntudatunk / mardosó remény". (*vereségünk biztos tudatával*); „Nincs mihez támaszd homlokod" (*hazafelé*); „S mert: nem / lebben a, lebben a, – »Futás!«" (*lány volt, szóke és másfél mázsá...*); „és nincs / kedvem menteni a menthető. Mert nem öröm / hogy hajunknál fogva, mint ama jó bolond..." (*mindéig*); „mi sem változott" (*melyben álmait meséli herbertnek*); „Se jövője, se jelentése" (*ó nyarak, ó nyár-fák, életünk dárda!*); „Se előtte se utána; kihullunk a képből" (*négysorosok*); „s bár nem remél, de fél (...) és nem reszket mag a hó alatt" (*töredék*) s még a legutolsó versben is, sőt épp itt a leginkább nem-szavak sorozatából áll össze a hódolat szövege: „hogy ne kelljen megválnod a világtól (...) mert nem lehetett, nem lehetett másképp elmondani, mi a lét (...) s nem vágyjuk a Mississippit sem látni halálunk után, / mert kihalt belőlünk a vágy, s indulatunk sincs elég, / tört sereg... S mégsem fordíthatsz hátat nekünk, te nem!" (*egy igaz művészhez*).

Minden, személy és tárgy, cselekedet és hely, mitikus toposz és individuális álom nem-szintagmába kerülhet, sokféle alakzatban ugyanaz a kényszer ismétlődik, amelyik a világot a nem-jelen létbe helyezve teremti meg és szólaltatja meg.

Megtévesztő líra. Tematikusan, különösen pedig a megszólalás helyzetét tekintve határozottan hagyományosnak látszik, lakomázó bölcseskről, vadakról és hegyekről, a gyerekekről, a házakról és a fákról beszél, tájakról, estékről és álmokról, két versének címében is szerepel a „dicséret" szó, továbbá vagy húsz vers második személyhez íródik, ami mindenképpen valamilyen belső összetartozásnak, bizalomnak az alapformája. Vagyis majdnem minden témája oly egyértelműen természeti és naiv alkalmakhoz kötött, hogy azt hihetni, bármi következéék is, megmarad a hagyományos megszólalás állító gesztusa.

Nem, nem marad meg; de nem is tökéletesen tagadatik, miként a sok „nem"-szintagma alapján hamar a nihilista líra (gyakran szintén erősen affektív) hagyományába utalnánk. Mintha egy keserű demiurg uralná és ihletné lírájának világát, és valóban, több versében is ír „sámánról" és „varázslóról", az egyikben olyan „va-

rázslóról", akinek „kettévált a hangja" (*egy vad szőlő könyvében*). A két egysoros vers kivételével, amelyekben a felröppenő madár és a megsimogatott arc képét nem éri, nem is érheti semmi, a vers és összes eleme, „mint aki végképp elfordult / a szobából s megérkezett valahova" (*a gyermekkor veszélyes játéka* VI.) elváltozik egy nem-jelen létbe; kezdve az egyedi tárgyon és személyen, egy szilvafán, amelyikről kiderül, hogy nem önmagáért, hanem utolsóként megmaradva egy kipusztult facsoport „helyén" áll (*rigóleszen*), egészen a megszólalás központi gesztusáig, amelyik tehát nem valamilyen – akár negatív – bizonyosság érzelmi megragadására, hanem ama közös fátum megszólaltatására és megszólaltatására törekszik, amiben „Minden / azzá lesz úgyis, amivé lennie kell." (*mindéig*). Ez utóbbi formula nyilvánvalóan általános érvénnyel íródott, mintegy a szibillikus kezdőmondat kifejtéseként: egy olyan líra alapmondata, amelyik a tájakban, napszakokban és második személyekben törvényt és végzetet ír meg, de nem a hagyományos jelenlétében átékelhető (akár tragikus) világot, hanem sokszor már a groteszkhez közelítően elváltoztatott, a nem-jelen létben elgondolt végzetet. A versek felépítése ennek megfelelően jelentékeny mértékben értelmileg meghatározott. A kezdet legtöbbszörre hagyományos indítékot idéz, mint mondjuk: „Hideg ég, valahol messze" (*karcolás üveg*re), „már látlak" (*megközelítések*), „Egyszerű, áttetsző szavakat kerestél" (*ha kezded elárul*), „Sehol út, mely hazavezetné" (*északi lovas*); ám e kezdetre kontrasztáló képek, variánsok és értelmezések következnek: „volt-képeket áldozna a fehérnek, a szilárdnak" (*a halál dicsérete*), míg aztán a versek legtöbbje kérdéssel, paradoxonnal, nyitott képpel ér véget, mint tehát (az idézett verskezdetek sorrendjében): „üvegdarab. Törlek-e?". „Még egy lépés / és megérintelek.", „hogyan tovább?", „Levegő, maradj velem.", „Védj meg bennünket a századok előtti"; úgy mondhatnánk, a vers nem-poénal ér véget, mivel az elváltozás végzetének nem-jelen alakzatait soha nem lehet bizonyos állításnak érezni vagy akár elgondolni.

A leginkább nyilvánvalóan nyitott pont a kérdés: „Törlek-e?" a *karcolás üveg*re című vers végén. A vers a határátnál látvány primer indítékával kezdődik. De alig négy sorral később a „hideg ég" örök természeti jelenléte már „üvegdarab(ba)", vagyis művi, méghozzá mintegy önmaga számára is ellenséges, mindenképpen nagyon lehatárolt művi tárggyá lesz, mielőtt elkövetkezne a kérdés a nem-jelen lét bizonytalansága felől. A példa talán

azért olyan egyértelmű, mert a vers nagyon rövid, de a folyamata – akarom mondani: a végzet – minden egyes versben végigvitetik, a kezdetekben otthonosnak felfogott világ anyagi jelenléte, szubsztanciája változik azzá, „amivé lennie kell”. Gyakran akár közvetlen kontraszthatásokkal: például az idő bugyorrá lesz és az út üveggé (*dante*), az én-nek csak árnyékát lehet fellelni a ház falai között, és egy száraz kutat kell elgondolnunk eme árnyékká lett én külső megfeleléseként (*‘a vers születése’*); a tárgyakká „fénye” „füsttel és homokkal elkeveredve” jut el a látványig (*látható dolgainkról*), a barátot hiába szólítják, „csak tükör(re)” találunk (*barátomnak*); a „szél”, ami pedig hagyományosan a világszellem természeti megjelenése („szél csapdossa homlokod”) átlényegül az űr és a magány nem-jelen szubsztanciájává: „Nincs mihez támaszd homlokod” (*hazafelé*); és a kötet címadó versében, ahol tehát a magányos szilváfat egy lepusztult facsoport helyére kell elgondolnunk, „A szőlő helyén zárdhasz dinnye nő” (*rigólesen*), bizarr, hogy a zavartalanul természeti kép milyen egyértelműen erősíti meg a természeti anyag elválkozásának keserű törvényét.

Akárhány és akárhányféle példát idézhetnénk, mivel a törvény csak a két egysoros versben tesz kivételt, egyébként minden vers ezt az elválkozást írja le, inkább úgy mondanánk: ezt az elválkozást gondolja el. Olyannyira, hogy végül a kötet ebben is egy jellegzetes képzetrendszer alkot. A kezdetek természeti, vagy inkább természetinek beállított indítékát visszatérően és koherensen egy élettelen, többnyire anorganikus, fizikai kinnal (*egy vad szőlő kinnjában*) érezhetően rideg képek: jég – kő – szálka – szilánkos – por – homok – üveg – kagyló – cölöp (szinte hozzáfűznénk azt is: vész) követik, azzá kell lenniük, és ezek, a nem-jelen lét szubsztanciái már a nyitott lezárásokban sem változnak el, „marad a vész a vadakban” (*szüntelen vereségben égő*).

A leginkább jellegzetes és a leginkább különös is azonban a második személy szubsztanciális elválkozása. Rendkívül gyakori s végül tökéletesen megtevesztő jelen léte egyetlen egy alkalommal sem teremti vagy akár csak erősíti meg eredeti funkcióját, azt tehát, hogy a valakihez szólás, baráti vagy ellenséges istenhez, személyhez, de még akár a halottakhoz is a világot mindenképpen igazolja és talán még otthonossá is teszi, ha másért nem, azért mert a szólás lehetőségét igazolja. Még akkor is igazolja, ha különösen tragikus konstellációban a megszólaló csak maga felé tud fordulni, mint ahogy például Ady felidézi önnönmaga kisgyerekkori (halott) énjét, vagy miként József Attila megkettőzi önnönmagát, hogy ő és csakis ő szólaltassa meg sa-

ját életének megsemmisítő ítéletét – Ady is, József Attila is mindenesetre fenntartja a megszólalás funkcióját. A kötet verseinek második személye viszont ha nem is a vocativus-helyzetet tagadja, de éppen a megszólalás funkcióját változtatja el a nem-jelen létben. Egyes versekben (*sötétítiszta, mindennapra, hazafelé*) valóban az önmegszólításhoz áll közel, de akkor sem közvetlenül sorsára vagy személyiségére irányul, hanem a megszólalás gesztusa vonja kétségbe saját magát: „Emléktelen ne beszélj (...) Minden szó embertelen” (*sötétítiszta*), „ha nő a mozdulatlan árny / rázza öklét, a fogatlan, hevesen gesztikulál” (*mindennapra*). Más versekben (*dante, sámán*) a te-formák kétségkívül idegen személyt jelölnek, sőt esetleg valamilyen nem emberi méretű hatalmat: „Roppán vezetőd köből él” (*dante*), de ez a személy (a megtevesztő címek ellenére) hangsúlyosan meghatározatlan. Még leginkább azt hinnénk, egyes versek ama keserű demiurgot szólítják meg, amely a kötet birodalmát uralja, és aki ahogy megjelenik, illetve megszólíttatik, mindent, saját magát is elváltoztatja, az utat üveggé, az én-t árnyékká és a kutat szárazzá teszi; ahogy ama Te, aki pedig a rámutatás és a megnevezés teremő költői gesztusáért szólíttatik meg, épp ezért eleve eltávolodik: „S már itt se vagy, ellököd magad / Hogy rámutathass, hogy megnevezd.” (*‘a vers születése’*), vagy ama másik Te, aki kimondása pillanatában („Míg ezt kimondtam”) már a nem-jelen lét emblematikusan elgondolt alakjává változik el: „a napfényben kifakult, / az esőben szitává lőtt / babérlevéllel kezdedben / állva a falnál.” (*megköszelések*).

A legutóbbi kép nem vizuális, inkább példázat-jellegű felépítése azonban már határozottan egy másfajta Te-képzetre, Te-konstrukcióra utal, és ez a Te-konstrukció nemcsak a legeredetibb, de a leggyakoribb is a nagyszámú, második személyhez írt versekben. „S hogy vállalom-e, azt kérded” (*a gyermekkor veszélyes játéka* I.); „Mire megérténéd, már megint nem az.” (*a tárgyak dicsérete*); „szurokba léptél, ne szégyellj magad / jó anyag ez, ismerkedj vele.” (*hajnal felé*); „Ne légy ily hallgatag.” (*dokumentum*); „Úgy lássanak. Levegőből is / megformálhassanak” (*törredék*), és még nem is idéztünk a lettrizmushoz közel álló versekből (*‘lány volt, szőke és másfél mázsa...’, mindétig* stb.), amelyeknek mindegyike egy második személyt megszólítva vagy vele dialogizálva az alkotás – önmaguk – keletkezését írják le; persze az alkotás – önmaga – keletkezését írja le a kötetet záró, Füst Milánhoz írt pastiche-hommage is: „Tanúnak szólíttlak, hős művész, ki a távoli holdon térdelsz” (*egy igaz művészhez*) – és ez a vers végérvényesen nyomatékosítja, mennyire nem a je-

len létben kell a megszólított második személyeket elképzelnünk vagy elgondolnunk. Nem reális alakokhoz íródik a vers (még ha alcímek és ajánlások ezt a látszatot keltik is), de nem tragikus sorsot, halott szellemeket idéz meg (még ha Füst Milán mellett más régi költőkre is visszaautal). A sok második személy a Te-forma funkcióját teljesen elváltoztatja, és végső soron, távol minden realitástól és távol annak kategorikus tagadásától is, a megszólítottat egy grammatikai-retorikai nem-jelen létbe helyezi; a Te a líra megszólalásának maga teremtetten fiktív alkalma.

Úgy lehet, hogy ez a teremtménymód nemcsak a második személy és különösen a nyílt vocativus verseit jellemzi, hanem a kötet egészét. „Megszólítottak: lehessenek / Hisz aki beszél, az van / Szótól szóig haladva: / valószínűsíttem magam.” (négy sorosok), így a kötet egyik utolsó versében: az önmeghatározás megint csak a groteszkig menően pontos és félreérthetetlenül a kötet egész lírai teremtményére vonatkozik.

Ismételjük el: megtevesztő líra. Noha sok tárgyat, személyt és élethelyzetet jelenít meg, inkább: szólít meg, megszólalásának mindegyike szándékosan elárulja a tárgyak, személyek és élethelyzetek nem-jelen létét, és végső soron olyan világot teremt, amelyben csak szavak, csak szó-szubsztanciák léteznek. „Már néha azt gondolom” (a gyermekkor veszélyes játékaival VI-II.); „elgondolt tárgyak” (ahová tartozunk); „most gondold el” (éjszakai árusok), így egyik visszatérő fordulata; a szó illetve a hallgatás variánsai majdnem kivétel nélkül minden egyes versben visszatérnek; és logikailag mindig tisztán konstruált képei gyakran a közvetlen vizualitáson kívül gondolatnak el, akár, mert ellentétes állapotokat sorakoztatnak egymás után, akár, mert szó-képek fogalmi értékét ragadják meg: „ujjaiból csiholt szikrát, / két kezében őrizte a tüzet / hamuvá hűteni nem engedte.” (a gyermekkor veszélyes játékaival V.).

Egyik versének „hajnalfelé” a címe, és a kezdősorban, majd a szövegben többször megismétli a címet, vagyis az alkotás a lírai ihlet hagyományos és gyakran túlpoétizált pillanatához, mondhatnám, a lírai ihlet kairos-ához és patternjéhez nyúl vissza. Annál jellegzetesebb e téma, vagyis a világ hajnali poétikus jelen létének elváltozása:

„Hajnalfelé.
a levegő még fekete posztó,
kopástól fénylik, de nem szakad,
hajnalfelé,
mielőtt a sötét foltok szétoálnának,

már megrezdült bennük a nappali
egyedüllét gondolata, megbújni nem lehet,
hajnalfelé,
mielőtt végképp elhagyna a szótartó csend...”

A hagyományban a hajnal a világ költői keletkezése, esetleg (a hagyomány tragikus tagadásában, mint Baudelaire-nél) a világ ráébredése önnön gyötrelmesen kihordott halálára. Danyi Magdolna megőrzi e kairos alapvető jelentését – de valóban csak a legalapvetőbbet. Verse a költészet, de az ő költészetének a keletkezését írja le, azt az időközt, amikor a világ tárgyai szavakká változnak el. „Minden szó embertelen”, így egy álom hasonló jelentésű, vagyis hasonlóan elváltoztatott jelentésű leírásában (sötét tiszta); e kötet lírájának, minden egyes alkotásnak egyetlen igazi témája ama folyamat, amelyben a világ, a dolgok jelen léte másképp, a szavak keserű nem-jelen létében elgondoltatik.

Egyik versében (napló) éppen arról szól, hogy milyen ritkán sikerül egy verset befejeznie. Ilyen verseket nem is lehet valamilyen ihlet-séma ismétlődésével írni, mivel minden egyes alkalommal saját megtevesztő karakterét kell újra teremtenie és tematizálnia. A kötet lírája nem is nagyon látványos az elvárászló képek, a kitörések, a tragédiák vagy éppen a szövegkonstrukciók hagyománya szerint; de valamilyen változtathatatlan fájdalomról, végzettről szól, s minél tovább olvassuk, annál erősebben hat. (Forum, 1989)

PÓR PÉTER

Pusztai Zoltán

ÖNARCKÉP VARJÚVAL

Konfúzus könyvkiadásunk odáig fajult, hogy Pusztai Zoltán verseinek olvasói egyszerre vehetik kézbe a költő második és harmadik verseskötetét. Összevont könyvben jelentek meg az 1984-86 és az 1986-88 között írt versek, a harmadik kötet, az „Intő jelek” voltaképp ciklussá szelődött az ily módon két részre tagolt egészben.

Az ugyanis, hogy a könyv egész, így, ahogy van, már első olvasásra is tagadhatatlan. Ha most mégis először csak külön-külön veszem szemügyre az egyes „köteteket”, azért van, hogy megpróbáljam megkeresni, mit is tesz hozzá ehhez az egészhez az egyik és a másik oldal.

Az „Önarckép varjúval” címben nem véletlenül szerepel ez a csöppet sem kedves, fekete színű, károgó madár. Megad valami sötét alap-

tónust, amiből többé az egész könyv során nem sikerül kikeveredni. Tele van ez a világ madarakkal. De ne képzeljük, hogy általuk valamiféle szárnyalásban, emelkedettségben lehet részünk. „Beteg varjú”, „madárhullák”, „átlótt szárnyú galamb”, „idomított keselyűk”, „elhullott kopasznakúak” sorjáznak a versekben, mintha a madarak, e végtelen szabadsággal megáldott teremtmények esetén romlása példázna az emberi világ fokról fokra történő megnyomorodását. Mintha újra valami vad, ősi ösztönállapotok kezdenének eluralkodni, ahol az ember úgy érzi magát, mint Robinson a dzsungel közepén, nem tudni, melyik pillanatban csap le rá az ezerfelől leselkedő veszély. Nem csodálkozhatunk, ha ilyen viszonyok közepette új életformára kénytelen berendezkedni. Ha éppenséggel nem különböző állatokat kínoz-boncol, akkor csapdákat, ketreceket ácsol, hurkot vet, vermet ás, azonban rendre mindezen tevékenységéről is kiderül, hogy nem sokat ér a valós veszély ellen, még ezzel is kudarcot vall, hisz nincs ő ehhez szokva, hiába keményíti meg magát. Marad, aki, „keménylyukba szédült madár”, akitől annyi telik, hogy „szárnyaim hegyével a porban, / bazári papírmadárként verdese”, vagy sóvárogva az alkotómunka, a teremtés után, állatpreparátumokat készít, holt világokat tömköd kóccal-szalmával, míg „Végleges szoborrá / mintázzuk a kiválasztott egyedeket”.

Persze az izzasztó, baljós szöszmötöléssel sem lehet a végletekig húzni. Egy ponton túl ez a fajta menekülés is megadásban végződik, a mániákus figyelemelterelő hadműveletek még irracionális értelmüket is elvesztik. „Nem lelve egerutat, beérjük kevéssel is: idomítunk, idomulunk; koptatjuk a vágódeszkát, a kést” – hangzik a száraz, megkeményedett arcú megadás. A lázasan értelmetlen tevés-vevést egyszerre csak fölváltja valami kiüresedett megnyugvás, melyben tán még ott cikázik egyfajta kóválygó várakozás, ezt azonban a tudatig már nem szívesen engedi el a tudatalatti: nehogy túlságosan fájjon. De mivel *még folyik az élet*, lehetetlen *semmit* se csinálni. Hát marad a magára maradt, tébolyult motyogás, a monológ, a világból kiszakított világ rózsafüzéreként való újra- és újramondása: „Akárha panaszfal előtt: magammal feleslek”, és „Várok türelmesen, amúgy sem / tehetnék mást. Oldalvást pislogva látom: szemmel tartanak. / Arcra a rácszott ablaknak: tőmondatokat fogalmazok.”

Sha mindezek nem lettek volna önmagukban is eléggé intő jelek, ezzel a kiindulási állapottal kezdődik az *Intő jelek*, a „harmadik kötet”. Hirtelen úgy tetszik, tud valami gyógyírt hozni ez

az önmagát a világból kiharapott monologizálás. Hisz mi mást lehetne elbeszélni való világként, mint a múltat? Jelesül: a gyermekkort.

„Kezdetben édenkert volt a világ” – emlékszik vissza Pusztai rögtön a második versben, s el is időz ennél a témánál egy ideig, mintegy hagyva magát belefeledkezni e régvolt állapotba. (*Az árnyék, a fény; A hajdani parton; Az öreg; Pozitívok a negatívról; Díszítősorok*). Azonban, mint az az előző próbálkozásokból már kiderült, nem lehet maradéktalanul „távozni”, „elbújni” valahová, biztos helyre. Mert nincsenek biztos helyek. Édenkertnek tán édenkert volt, amire *most* emlékezik a költő, de az írással ellentétben nem lángkardú angyal üzte ki onnét, hanem szép lassan, magától pusztult le, rohadt el „az”. Mint akit révült szendergésből ébresztenek durva kezek, úgy kiabál az álmából ébredő, miközben mind e szép-voltra rádördül egy vasajtó, mely nehéz, mint a szív: „Eltelt pár év. A kezdeti hév alábbhagyott (...) Végnapjait éli, túrni és remélni tanul a hajdani vadóc”.

Mit is adhat még a való világ, hová akarva-akaratlanul is mindig visszarángatják a menekvőt? Nevezzük egyszerűen a „maradékot” hétköznapioknak? Mikor „Harmadnapja borotválatlanul. / Mosatlan edények, gyűrött papírgalacsinok / hajótöröttjeként” ..., vagy „Néha hónapokig senki”, és „bekebelez az élet s az irodalom”. Óhatatlanul érezni: „Gyarapodik a mű,” már semmi sem az igazi. Vagy ha mégis, akkor az csak a félelem, a rettegés valami kódos, kiszámíthatatlan, senki nem tudja mivel kiérdemelt ítélettől. Hisz „Más nyelvet beszélnek. Más nyelvet beszélsz.” Valakik egyfolytában fenik a fogukat, játszanak az idegrendszerekkel. Érezni, hogy ez a végzetes tévedés, mely kezdődött a valahai éden feketére festésével, lassan-lassan a végéhez közeledik (*Köznapi atrocitások; Meglepetések; Idegen városban*). Addig még lehet „csiszolgatni a művet”, megkoronázni az eddigi produkciót: „temetőkert körött szaladni kőfal-ként”, a „Körvonalazódó történet” dramaturgiája szerint „gyertyafénynél keresve a kulcsmondatot. / tökmagot rágcsálva. múltva az időt.”

Végül is kerek ez a pusztai(i) világ, hisz a megkezdett vonal visszatér önmagába. Aki valaha boncolt és hurkokat vetett, ezennel fölboncoltatik és hurokba lép. *Egész*, ha úgy tetszik, miként az elején tételeztem. Körbezár és nem enged.

Amikor ott áll a költő, közepén, egyedül. „Időt nyerni. / Talán csak ennyi a cél. Félbehagyom –”, mondja, de nem teszi ki a pontot. Reméli – s remélem – azért, lesz ereje s kedve *újrakezdeni*. (*Orpheusz Könyvek*, 1990)

MÉHES KÁROLY